

Αναζητώντας προϊόντα «πολυτελείας»
Η μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική στο αγροτικό περιβάλλον της
Κύπρου

Διατριβή Μάστερ

ΕΛΕΝΗ ΙΑΚΩΒΟΥ
Λευκωσία, Μάιος 2024

Τίτλος μεταπτυχιακής εργασίας : Αναζητώντας προϊόντα «πολυτελείας»: Η μεσαιωνική εφυσωμένη κεραμική στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου

Ονοματεπώνυμο: Ελένη Ιακώβου

Επιβλέπων καθηγητής: Αθανάσιος Κ. Βιώνης

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μάστερ στις Βυζαντινές Σπουδές και τη Λατινική Ανατολή

Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Λευκωσία, 11 Μαΐου 2024

Εικόνα εξωφύλλου: Σχηματικά: Αγροτικό τοπίο και εφυσωμένη κεραμική. (Ε.Ι)

Περιεχόμενα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1Α. ΣΤΟΧΟΙ	6
1Β. ΔΟΜΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	9
2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	10
3Α. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ	10
3Β. Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	15
3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	20
2Α. ΠΗΓΕΣ – ΒΑΣΕΙΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	20
2Β. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	22
2Γ. ΣΥΝΔΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	25
4. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ: ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ, ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ, ΧΡΗΣΕΙΣ	27
4Α. ΤΡΟΠΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ	28
4Β. ΤΥΠΟΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΗΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ	29
4Δ. ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΣΚΕΥΗ	36
4Ε. ΑΓΓΕΙΑ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ	38
5. ΟΙ ΕΡΕΥΝΕΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ	40
Α) THE ATHIENOU ARCHAEOLOGICAL SURVEY PROJECT (AAP)	40
Β) THE SYDNEY CYPRUS SURVEY PROJECT (SCSP)	42
Γ) TROODOS ARCHAEOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL SURVEY PROJECT (TAESP)	44
Δ) THE PYLA-KOUTSOPETRIA ARCHAEOLOGICAL PROJECT (PKAP)	47
Ε) SETTLED AND SACRED LANDSCAPES OF CYPRUS (SESALAC)	50
6. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ	53
6.1.Α Ύστερη Αρχαιότητα (5 ^{ος} αι. – μέσα 7 ^{ου} αι.)	54
6.1.Β Κύριος Βυζαντινός Χρόνος (μέσα/τέλη 7 ^{ου} αι. – τέλη 12 ^{ου} αι.)	58
6.1.Γ. Ύστερη Μεσαιωνική Περίοδος (τέλη 12 ^{ου} αι. – 16 ^{ος} αι.)	63
6.1.Δ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ (8 ^{ος} αι. – 16 ^{ος} αι.)	67
6.1.Ε ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ – ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (16 ^{ος} αι. – 19 ^{ος} αι.)	69
6.1.ΣΤ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ – ΣΗΜΕΡΑ (12 ^{ος} αι. – ΣΗΜΕΡΑ)	71
6.2. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΚΕΡΑΜΙΚΩΝ ΣΚΕΥΩΝ ΣΤΟ ΝΗΣΙ	75
7. ΣΥΝΔΕΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ	80
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	86
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	88
8.1 ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	88
8.2 ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	89
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: ΤΥΠΟΙ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ	99
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ	115
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: ΕΙΣΑΓΟΜΕΝΑ ΚΕΡΑΜΙΚΑ	122
9. ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ	128
10. ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	130
11. ΛΙΣΤΑ ΧΑΡΤΩΝ	132

Συντομογραφίες

Αρχαιολογικές Έρευνες Επισκόπησης Επιφανείας στη Κύπρο

AAP	Athienou Archaeological Project
CSCP	Canadian Palaiaphos Survey Project
PKAP	Pyla-Koutsopetria Archaeological Project
SCSP	Sydney Cyprus Survey Project
SeSaLaC	Settled and Sacred Landscapes of Cyprus Survey Project
TAESP	Troodos Archaeological and Environmental Project
VVP	Vasilikos Valley Survey Project

Λοιπές συντομογραφίες

GIS	Geographic information System
POSI	Place of Special Interest
SIA	Special Interest Area

1. Εισαγωγή

Το νησί της Κύπρου αποτέλεσε πεδίο ραγδαίων πολιτικών αλλαγών, ιδιαίτερα από τον 9ο μέχρι τον 16ο αιώνα, λόγω της στρατηγικής του θέσης ως σταυροδρόμι τριών ηπείρων, με σειρά κατακτήσεων μετά τη Βυζαντινή περίοδο από Άγγλους, Ναΐτες Ιππότες, Φράγκους, Γενουάτες, Βενετούς και Οθωμανούς Τούρκους. Αναμφίβολα, οι μεταβολές των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων είναι ορατές στο αγροτικό τοπίο το οποίο έχει, έως και το πρόσφατο παρελθόν, αποτελέσει το σημαντικότερο συντελεστή στην ανάπτυξη των ανθρωπινων κοινοτήτων, φιλοξενώντας πάντοτε την πλειοψηφία του πληθυσμού. Με απώτερο σκοπό την αποτελεσματικότερη μελέτη του τοπίου, η αρχαιολογική έρευνα επιφανείας, ως μια μη καταστρεπτική μέθοδος, επιχειρεί να εξάγει πληροφορίες σχετικά με την χρονολόγηση των ανθρωπινων παρεμβάσεων και καταλοίπων στο αγροτικό περιβάλλον, μέσω της συλλογής και καταγραφής αρχαιολογικών καταλοίπων (Attema et al. 2020, 2).

Κάθε όστρακο κεραμικής, ανεξαρτήτως μεγέθους, το οποίο εντοπίζεται από τον περιπατητή κατά την διεξαγωγή επισκόπησης επιφανείας, προσφέρει πλήθος πληροφοριών όσον αφορά το τοπίο και το χρήστη του. Μέσω της καταγραφής του περιβάλλοντός, και της μετέπειτα μελέτης κάθε διαγνωστικού οστράκου από ειδικό μελετητή κεραμικής, είναι δυνατή η αναγνώριση της χρονολόγησης, της προέλευσης, της τυπολογίας, της διακόσμησης και συνεπώς της άρρηκτα συνδεδεμένης ταυτότητας του χρήστη του. (Winther 2010, 51)

Εικόνα 1. Δείγματα οστράκων εφυαλωμένης κεραμικής από θέσεις της Κύπρου (Ting et al. 2021, 35)

Ιδιαίτερη εντύπωση δημιουργεί στον περιπατητή ο εντοπισμός οστράκων εφυαλωμένης μεσαιωνικής κεραμικής στο έδαφος του αγροτικού περιβάλλοντος της Κύπρου, η οποία αναγνωρίζεται με ιδιαίτερη ευκολία λόγω του διάκοσμου που φέρει. (Εικ.1) Τα έντονα και φωτεινά χρώματα της εφυάλωσης, όπως σε ορισμένες περιπτώσεις το κίτρινο και το πράσινο (π.χ. Brown and Green Sgraffito), δημιουργούν αντίθεση σε σύγκρισή με την πλειονότητα της κεραμικής άλλων χρονολογικών περιόδων. Λόγω της περίτεχνης διακόσμησης, η κυπριακή μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική μελετήθηκε εντατικά όσον αφορά τα καλλιτεχνικά και

τεχνικά ζητήματα (Ting C. et al., 2) τα οποία συνδέονται άρρηκτα με την υψηλή τάξη της Μεσαιωνικής κοινωνίας της Κύπρου. Η απλή αναφορά στην διάχυση του τύπου κατά τη πορεία του χρόνου, σε ολόκληρο το νησί, παραλείποντας εν μέρη την ουσιαστική μελέτη διάδοσης και χρήσης της στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού, δημιουργεί κενό στην έρευνα. Αναμφίβολα, το γεγονός ότι η μελέτη της εφυαλωμένης κεραμικής μέχρι στιγμής έχει περιοριστεί σε μελέτη υλικού, προερχόμενο από δημόσιες ή ιδιωτικές συλλογές, με την πλειονότητα του να προέρχεται από παράνομες ανασκαφές τυμβωρύχων (Vionis et al. 2019, 244), απομακρύνει το σκεύος από το πραγματικό του περιβάλλον και συνεπώς δημιουργείται τεράστιο κενό στην κατάδειξη της λειτουργίας του ως χρηστικό σκεύος καθώς και της ταυτότητας του χρήστη του.

1α. Στόχοι

Απώτερο σκοπό της παρούσας μελέτης αποτελεί η εξαγωγή συμπερασμάτων, όσον αφορά την εμφάνιση, συχνότητα και χρήση της Κυπριακής Μεσαιωνικής Εφυαλωμένης Κεραμικής στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου μέσω της συνδυαστικής μελέτης ποσοτικών αποτελεσμάτων, πέντε διαφορετικών ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας. Η μελέτη της χρήσης εφυαλωμένων αγγείων της μεσαιωνικής περιόδου σε βάθος χρόνου επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλέστερων και ρεαλιστικότερων αποτελεσμάτων. Συνεπώς, εξετάζεται η παρουσία διακοσμημένης επιτραπέζιας κεραμικής κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} - μέσα 7^ο αι.) και η εμφάνιση της κυπριακής εφυαλωμένης επιτραπέζιας κεραμικής κατά τη διάρκεια των Μεσαιωνικών χρόνων, μέχρι και το τέλος της Οθωμανικής περιόδου (μέσα 16^ο - τέλη 19^ο αι.) (Πιν.1).

Χρονική περίοδος	Αιώνες
Ύστερη Αρχαιότητα	5 ^{ος} αι. – μέσα 7 ^ο αι.
Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι	μέσα/τέλη 7 ^ο αι. – τέλη 12 ^ο αι.
Ύστερος Μεσαίωνας	τέλη 12 ^ο αι. – 16 ^{ος} αι.
Μεσαίωνας	8 ^{ος} αι. – 16 ^{ος} αι.
Μεσαίωνας - Οθωμανική περίοδος	16 ^{ος} – 19 ^{ος} αι.
Μεσαίωνας - Σήμερα	12 ^{ος} αι. – Σήμερα

Πίνακας 1. Οι Χρονικές περίοδοι έρευνας της παρούσας εργασίας.

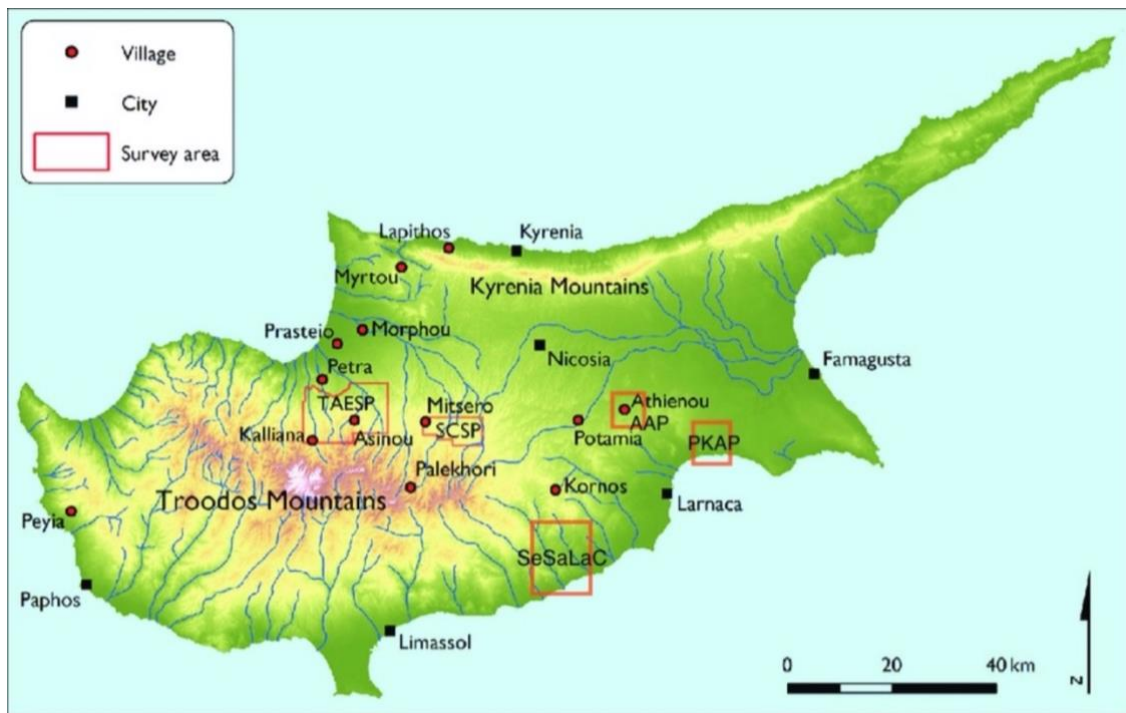
Επι μέρους ερωτήματα τα οποία επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα μελέτη:

- 1) Ποια η συχνότητα εμφάνισης στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού, οστράκων Κυπριακής εφυσωμένης κεραμικής κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών χρόνων, σε σύγκριση με άλλους τύπους χρηστικής κεραμικής;
- 2) Πως διαφοροποιείται η ποσότητα κυπριακών ή εισαγόμενων εφυσωμένων επιτραπέζιων σκευών σε σύγκριση με τα ακόσμητα επιτραπέζια σκεύη, ανά χρονική περίοδο στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου;
- 3) Ποια η πιθανότητα χρήσης της μεσαιωνικής εφυσωμένης κεραμικής ως καθημερινό επιτραπέζιο σκεύος, παρέχοντας μια ψευδαίσθηση «πολυτέλειας» στον πληθυσμό της αγροτικής υπαίθρου (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1987);

Η παρούσα μεταπτυχιακή μελέτη επιχειρεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα, μέσω της μελέτης του τύπου, της χρήσης όπως και της προέλευσης οστράκων που συλλέχθηκαν κατά τη έρευνα πέντε διαφορετικών ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας σε περιοχές της ελεύθερης Κύπρου. Βασικοί παρονομαστές για την επιλογή των ερευνητικών προγραμμάτων αποτέλεσαν, η περιοχή έρευνας (Χάρτης 1), η χρονική περίοδος έρευνας όπως και το διαθέσιμο δημοσιευμένο υλικό, σε τόμους ή άρθρα. Τα ερευνητικά προγράμματα *Sydney Cyprus Survey Project (SCSP)* (1992-1997) και *Troodos Archaeological and Environmental Survey Project (TAESP)* (2000-2004) επικεντρώθηκαν σε τμήματα της οροσειράς του Τροόδου, με το πρώτο (*SCSP*) να μελετάει την ευρύτερη περιοχή των σημερινών χωριών Πολιτικό και Μιτσερό στα Ανατολικά (Given 2002a, 1-2) και το δεύτερο (*TAESP*) σε τμήμα της Βόρειας πλευρά του Τροόδου, συγκεκριμένα την περιοχή από τον Καρκότη στα Δυτικά μέχρι και τα Λαγουδερά (Given 2013a, 18). Όσον αφορά τη Νότια ακτή της Κύπρου, μελετήθηκαν τα δεδομένα του αρχαιολογικού προγράμματος *The Athienou Archaeological Survey Project (AAP)* (1991-1992) με περιοχή έρευνας την περιφέρεια του σημερινού χωριού Αθηνού και συγκεκριμένα στη περιοχή Μαλλούρα (Toumazou 2011, 89). Το πρόγραμμα *The Pyla-Koutsopetria Archaeological Project (PKAP)* (2003-2011) μελέτησε την ευρύτερη περιοχή του σημερινού χωριού Πύλα, στο Νοτιοανατολικό μέρος του νησιού (Caraher, 2014, 1) καθώς και του ερευνητικού προγράμματος *Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (SeSaLaC)* (2014-2023) το οποίο μελέτησε την ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του

ποταμού Ξερού στην επαρχία Λάρνακας, στην περιφέρεια των χωριών Κοφίνου, Μενόγεια, Αγίου Θεοδώρου και Αλαμινού (Parantoniou και Vionis 2018, 1).

Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατή η άντληση πληροφοριών σχετικά με έρευνες επιφανείας που πραγματοποιήθηκαν και μελέτησαν το αγροτικό τοπίο του νησιού στην Δυτική ακτή της Κύπρου, όπου και είναι γνωστή η ύπαρξη εργαστηρίων εφυαλωμένης μεσαιωνικής κεραμικής στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου.

Χάρτης 1. Περιοχές έρευνας (σε εκτίμηση) των 5 ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας (προσθεσή των προγραμμάτων SeSaLaC, AAP, PKAP στον ήδη υφιστάμενο χάρτη) (Given, M. 2017 10)

Η ανάλυση των δεδομένων αυτών καταδεικνύει το πρόβλημα αναγνώρισης και χρονολόγησης της πλειονότητας της Βυζαντινής και Μεσαιωνικής κεραμικής καθώς η μικρή ποσότητα οστράκων εφυαλωμένων σκευών είναι αισθητή, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κατηγορίες χρηστικών αγγείων. Παρόμοια φαινόμενα παρουσιάζονται στην πλειονότητα των ερευνητικών προγραμμάτων AAP, SCSP, PKAP, TAESP, SeSaLaC, ανεξαρτήτως της περιοχής και περιόδου πραγματοποίησης της έρευνας. Το μηδαμινό ποσοστό ακόσμητων επιτραπέζιων σκευών σε αντίθεση με την εφυαλωμένη επιτραπέζια κεραμική όπως και η απουσία εισαγωγών την περίοδο του Μεσαίωνα στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, εντείνει την ανησυχία των ερευνητών όσον αφορά την αξία και χρήση των εφυαλωμένων επιτραπέζιων σκευών, απορρίπτοντας μερικώς την άποψη για καθημερινή χρήση από τους ανθρώπους της υπαίθρου.

1β. Δομή διπλωματικής μελέτης

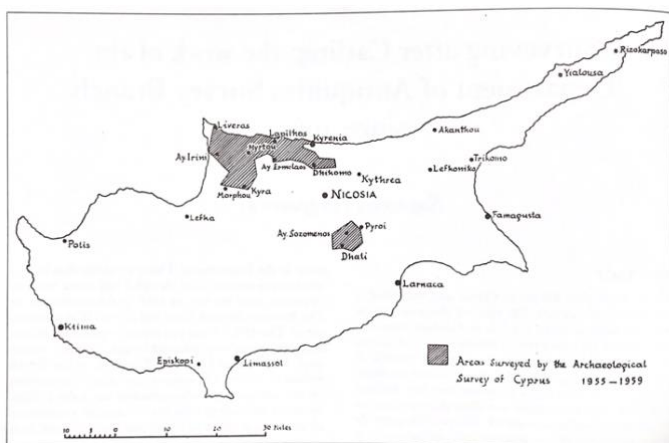
Με σκοπό την επίτευξη των στόχων της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας, θα ακολουθηθεί σειρά επτά επιμέρους κεφαλαίων, απαραίτητων για την ενδοσκοπική μελέτη και παρουσίαση των δεδομένων. Μετά το παρόν κεφάλαιο το οποίο αποτελεί την Εισαγωγή, στο δεύτερο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η Μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή και ταξινόμηση των δεδομένων καθώς και οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν για τη ορθή σύνδεση και σύγκριση των αποτελεσμάτων των ερευνών επισκόπησης επιφανείας. Στο τρίτο κεφάλαιο, παρατίθεται η Ιστορία της Έρευνας των εφυαλωμένων μεσαιωνικών αγγείων του νησιού, όσο και εν συντομία οι βασικές και καθοριστικές για την πορεία της αρχαιολογικής μελέτης, έρευνες επιφάνειας. Η παρουσίαση της Εφυαλωμένης Μεσαιωνικής Κυπριακής Κεραμικής, των επιμέρους τυπολογικών και διακοσμητικών στοιχείων όπως και των μέχρι σήμερα γνωστών εργαστηρίων εφυαλωμένης κεραμικής του νησιού, πραγματοποιείται στο τέταρτο κεφάλαιο. Στο πέμπτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα Πέντε Ερευνητικά Προγράμματα Έρευνας Επιφανείας, παραθέτοντας πληροφορίες όσον αφορά τη περιοχή έρευνας, τους στόχους, την μεθοδολογία όπως και τα αποτελέσματα. Το κεφάλαιο που ακολουθεί (έκτο κεφάλαιο), επικεντρώνεται στα Αρχαιολογικά Δεδομένα, την Ανάλυση και Ερμηνεία, όπου υλοποιείται η συνδυαστική μελέτη και σύγκριση των αρχαιολογικών δεδομένων χρονολογικά, με βασικό παρονομαστή τον τύπο, τη χρήση όπως και την προέλευση κάθε διαγνωστικού οστράκου κεραμικής. Στο έβδομο κεφάλαιο, θα πραγματοποιηθεί απόπειρα σύνδεσης της μεσαιωνικής εφυαλωμένης κεραμικής με τον άνθρωπο της υπαίθρου, μέσω της μελέτης και παράθεσης πλήθος απόψεων σχετικά με το θέμα, καταλήγοντας στο όγδοο κεφάλαιο, τον Επίλογο της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Η μεταπτυχιακή μελέτη εκπονείται στα πλαίσια του διατμηματικού μεταπτυχιακού προγράμματος «Βυζαντινών σπουδών και Λατινικής Ανατολής» με κατεύθυνση αρχαιολογίας, του Πανεπιστημίου Κύπρου.

2. Ιστορία της Έρευνας

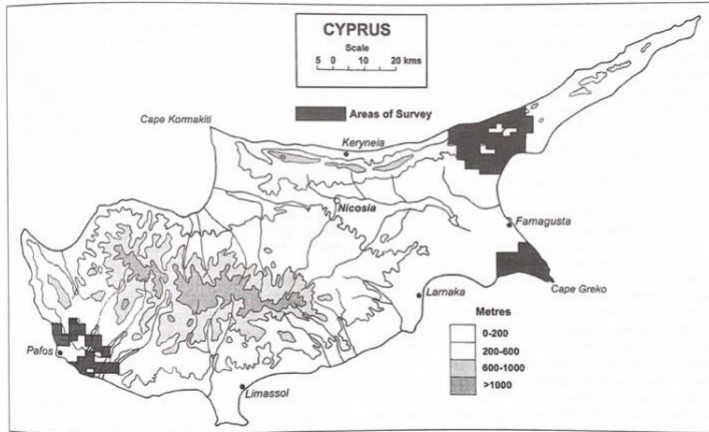
2α. Η Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στην Κύπρο

Το αρχαιολογικό πρόγραμμα έρευνας επιφανείας, “*Archaeological Survey of Cyprus*” ή “*Survey Branch*” ως όραμα του Hector Catling, αποσκοπούσε στην αναγνώριση και καταγραφή όλων των αρχαιολογικών θέσεων του νησιού καθώς και την αποφυγή χωματουργικών και οικοδομικών έργων σε θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Τα αποτελέσματα της πρώτης περιόδου έρευνας (1955) θεωρήθηκαν ικανοποιητικά όσον αφορά τις νέες αρχαιολογικές θέσεις που εντοπίστηκαν.

Χάρτης 2. Χάρτης της Κύπρου με περιοχές επισκόπησης από το *Archaeological Survey of Cyprus (1955-59)*, Τμήμα Αρχαιοτήτων (Hadjisavvas 2000, 38)

Το 1957, συστάθηκε μια δεύτερη ομάδα και εντάχθηκε στην μελέτη του νησιού ως μέλος του ίδιου ερευνητικού προγράμματος, με επικεφαλής τον αρχαιολόγο Κυριάκο Νικολάου. Το πρόγραμμα αυτό υπήρξε, τη δεδομένη στιγμή, το πολυπληθέστερο αρχαιολογικό ερευνητικό πρόγραμμα του νησιού. Οι δύο αυτές ομάδες μελέτησαν διαφορετικές περιοχές ταυτοχρόνως. Η πρώτη ομάδα επικεντρώθηκε στην περιοχή μεταξύ Μόρφου και Δικώμου, ακολουθώντας την ακτογραμμή Κερύνειας μέχρι Λιβερά, και η δεύτερη μεταξύ των χωριών Νήσου και Πυρή, στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του ποταμού Γιαλιά. Κατά τη διάρκεια της διερεύνησης εντοπίστηκαν 400 θέσεις, των οποίων η πλειονότητα δεν είχε καταγραφεί ξανά και χρονολογήθηκαν από την Νεολιθική μέχρι τη Μεσαιωνική περίοδο. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις θέσεις που χρονολογήθηκαν στην Εποχή του Χαλκού (Hadjisavvas, 2000, 37-38). Τον Σεπτέμβριο του 1959, έξι εβδομάδες, πριν την λήξη του τετραετές συμβολαίου του Catling, η ομάδα έπαυσε την έρευνα (Cadogan, 2000, 21).

Χάρτης 3. Χάρτης της Κύπρου με περιοχές επισκόπησης από το *Archaeological Survey of Cyprus (1973-75)*, Τμήμα Αρχαιοτήτων (Hadjisavvas 2000, 39)

Η ερευνά συνεχίστηκε από το 1973 μέχρι το καλοκαίρι του 1974, όταν διακόπηκε λόγω της τουρκικής εισβολής. Ένα χρόνο αργότερα, η ομάδα επισκόπησε την ευρύτερη περιοχή της Πάφου, υπό την διεύθυνση του Σοφοκλή Χατζησάββα, μέσω ενός σχεδίου αναδασμού. Νέες αρχαιολογικές θέσεις εντοπίστηκαν στην περιοχή έρευνας όπως η Λέμπα, η Κισσόνεργα και η Χλώρακα, οι οποίες χρονολογήθηκαν στην Χαλκολιθική εποχή. Επιπλέον ερευνήθηκαν λιγότερο συστηματικά, λόγω περιορισμένου χρόνου, περιοχές όπως η Έμπα, Αγία Μαρινούδα, Αγία Βαρβάρα, Φοίνικας, Κολώνη, Αναρίτα, Τσάδα, Επισκοπή κ.α.. Το 1978 πραγματοποιήθηκε η τελική φάση επισκόπησης επιφανείας του ερευνητικού προγράμματος “*Cyprus Branch*” σε επιλεγμένες περιοχές του ακρωτηρίου Ακάμα (Hadjisavvas 2000, 40). Συνολικά μελετήθηκαν 156 τ.χλμ (Χατζησάββας 1991, 2) και καταγράφηκαν 1500 θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος (Hadjisavvas 2000, 37). Οι Δημοσιεύσεις των αποτελεσμάτων του προγράμματος, παρέχουν πλήθος πληροφοριών σχετικά με τη χρήση και εκμετάλλευση του τοπίου της Κύπρου από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και τον 17^ο αι. (Cadogan 2000, 22).

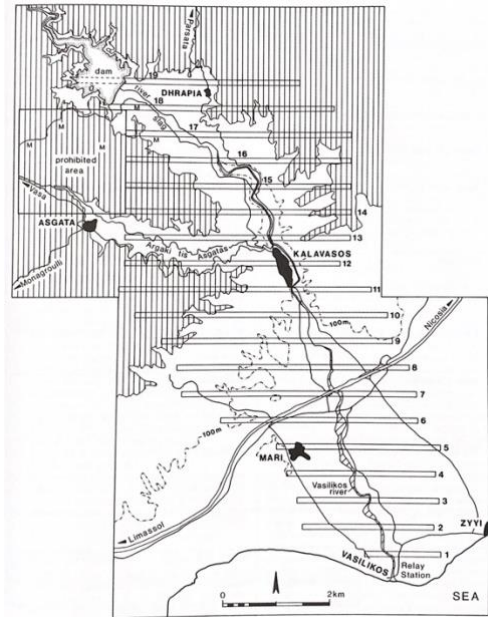
Η συνεισφορά του ερευνητικού προγράμματος επισκόπησης επιφανείας “*Archaeological Survey of Cyprus*” προς την αρχαιολογία της Κύπρου, είναι αδιαμφισβήτητη. Η έρευνα παραχώρησε στην κοινωνία του νησιού, όγκο αγνώστων μέχρι τότε πληροφοριών σχετικά με την εξέλιξη του τοπίου και την ιστορία του νησιού (Cadogan 2000, 22). Κατά τη διάρκεια των χρόνων, νέες αρχαιολογικές έρευνες επισκόπησης επιφανείας τόσο ξένων όσο και κυπριακών αποστολών, μελέτησαν περιοχές του νησιού σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχαιοτήτων, εφαρμόζοντας νέες μεθόδους και τεχνικές, (Iaconou 2004, 13) εξελίσσοντας την έρευνα και εξάγοντας ακριβέστερα αποτελέσματα.

Το ερευνητικό πρόγραμμα “*Vasilikos Valley Survey Project*” (*VVP*) (1976-1989) υπό τη διεύθυνση του Ian Todd, μελέτησε την ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του Βασιλικού ποταμού ή «Βασιλοπόταμου». Κατά την περίοδο μελέτης, 135 θέσεις εντοπίστηκαν και χρονολογήθηκαν από την Νεολιθική μέχρι τη Μεσαιωνική περίοδο (Todd, 2000, 44).

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις προϊστορικές θέσεις, οι οποίες χρονολογήθηκαν στην Προκεραμική Νεολιθική, την Ακεραμική Νεολιθική, Κεραμική Νεολιθική, Πρώιμη Χαλκολιθική, και την Εποχή του Χαλκού.

Όσον αφορά την Μεσαιωνική περίοδο, χαρακτηρίζεται ως ευρεία η κατοίκηση στην περιοχή

έρευνας (Todd 2000, 52), ωστόσο δεν παρέχονται περαιτέρω πληροφορίες.

Χάρτης 4. Σχεδιαστικός χάρτης περιοχής έρευνας του ερευνητικού προγράμματος “*Vasilikos Valley Survey Project*” (Todd, 2000, 49)

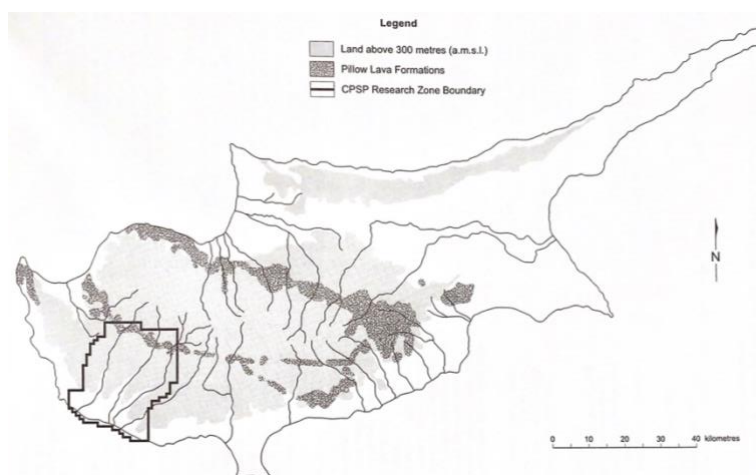
Ακόμη, η επισκόπηση επιφανείας στην περιοχή της Καφκάλλας, (1970) Βόρεια του Ιδαλίου και περιμετρικά της θέσης του αρχαίου Ιδαλίου, με διευθύνων έρευνας τον John Overbeck, αποτελεί ιδιαίτερης σημασίας ερευνητικό πρόγραμμα, για την μελέτη του τοπίου της Κύπρου. Η έρευνα στόχευε στη μελέτη του αρχαίου βασιλείου του Ιδαλίου όπως και θέσεων της Εποχής του Χαλκού, οι οποίες σημειώθηκαν από τον Catling κατά τη διάρκεια της επισκόπησης επιφανείας του “*Cyprus Branch*” (Swiny 2000, 56).

Το ερευνητικό προγράμματα έρευνας επιφανείας “*The Sotira Archaeological Project Survey*” (1997) μελέτησε για περίοδο έξι εβδομάδων 15 τ.χλμ. γης, στην περιοχή ανάμεσα στον ποταμό Κούρη και στο χωριό Παραμάλι. Ευρήματα της έρευνας αποτέλεσαν πλήθος οστράκων κεραμικής τα οποία χρονολογήθηκαν στη Ρωμαϊκή και Βυζαντινή περίοδο, καθώς μείωση του αριθμού οστράκων παρατηρείται κατά τον 7^ο αι. και εξής. Επιπρόσθετα η έρευνα εντόπισε 8 θέσεις αγροκτημάτων της Βυζαντινής περιόδου, παρέχοντας πλήθος πληροφοριών σχετικά με την εκμετάλλευση της γης και τις αγροτικές συνήθειες κατά την Ύστερη Αρχαιότητα και την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο (Swiny και Mavromatis 2000; Swiny 2000, 59).

Το 1978, μελετήθηκαν για περίοδο 4 εβδομάδων 85 τ.χλμ. γης στην ευρύτερη κοιλάδα Ευδήμου από το ερευνητικό πρόγραμμα “*The Kent State University Episkopi Area Survey*”.

Το αρχαιολογικό υλικό υπήρξε διάσπαρτο στην περιοχή έρευνας και χρονολογήθηκε στη Χαλκολιθική και Ύστερη Εποχή του Χαλκού (Swiny, 2000, 56).

Ιδιαίτερας σημασίας ερευνητικό πρόγραμμα αρχαιολογικής έρευνας επιφανείας για την ιστορία της αρχαιολογικής επισκόπησης στο νησί αποτελεί το “*Canadian Palaiaphos Survey Project*” (CSCP) (1979-1991) όπως και ο διάδοχος του, το ερευνητικό πρόγραμμα “*The Western Cyprus Project*” (1992). Συνολικά μελετήθηκαν από τα δύο ερευνητικά προγράμματα 245 τ.χλμ. γης, στην περιοχή της Παλαιπάφου και εντοπίστηκαν 579 θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Κύριος στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση σχέσεων των οικιστικών θέσεων της Εποχής του Σιδήρου. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις προϊστορικές περιόδους που παρουσιάζονται στη θέση, όπως την Χαλκολιθική, Ακεραμική και Κεραμική Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού (Rupp, 2000, 63).

Χάρτης 5. Περιοχή έρευνας του ερευνητικού προγράμματος *Canadian Palaiaphos Survey Project* (CSCP) (Rupp 2000, 65)

Το αρχαιολογικό ερευνητικό πρόγραμμα επισκόπησης επιφανείας “*Archaeological Survey at Potamia–Ayios Sozomenos*” (2000) με διευθυντές τους N. Lécuyer, D. Michaelides, A. Nicolaidis και G. Grivaud, μελέτησε 10 τ.χλμ. της περιοχής μεταξύ των χωρίων Αγίου Σωζόμενου και Ποταμιάς (François, 2014, 45). Σκοπό της έρευνας αποτέλεσε η μελέτη του αγροτικού τοπίου κατά τη περίοδο των Αραβικών επιδρομών μέχρι το τέλος της Οθωμανικής περιόδου (Lécuyer και Michaelides, 2000, 139). Εντύπωση δημιουργεί η έμφαση της έρευνας στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, καθώς μέχρι τότε δεν αποτελούσε κέντρο ενδιαφέροντος από έρευνες επιφανείας στο νησί. Η μελέτη επιφανείας του “*Cyprus Branch*” από τον Catling (1957) στην περιοχή και τα αρχαιολογικά δεδομένα που εξήγαγε, οι γραπτές ιστορικές πηγές για το χωρίο ως διοικητικό κέντρο εξουσίας, τα τοπωνύμια (Τσιφλίκκιν, Περβόλια κ.α.) όπως

και τα κατάλοιπα κτηρίων ιστορικής σημασίας (Γοτθικός Ναός Αγίου Μάμα, 15^{ος} – 16^{ος} αι.) υπήρξαν οι κύριοι λόγοι για την μελέτη της θέσης (Lécuyer και Michaelides, 2000, 145).

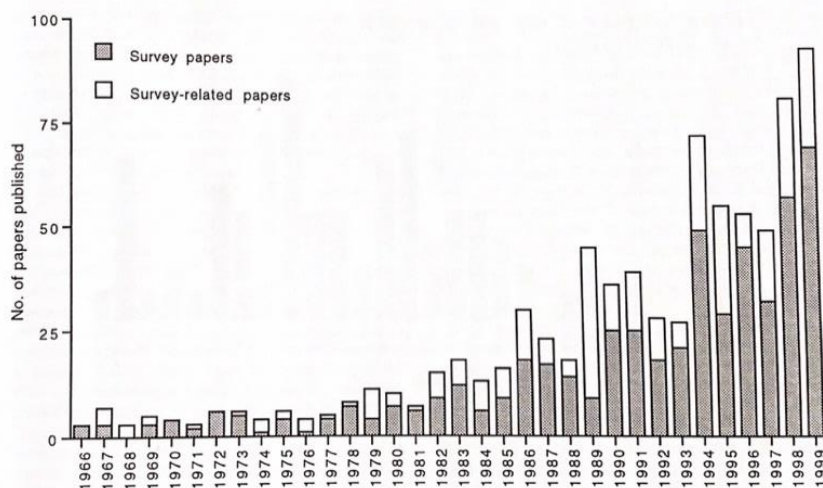
Επιπρόσθετα, σημαντικά ερευνητικά προγράμματα έρευνας επιφανείας αποτελούν τα “Athienou Archaeological Project” (AAP), “Sydney Cyprus Survey Project” (SCSP), “Troodos Archaeological and Environmental Project” (TAESP), “Pyla-Koutsopetria Archaeological Project” (PKAP), “Settled and Sacred Landscapes of Cyprus Survey Project” (SeSaLaC). για τα οποία θα γίνει αναφορά στο πέμπτο κεφάλαιο, καθώς αποτελούν τις κύριες πηγές δεδομένων της παρούσας μελέτης.

Εικόνα 2. Το τοπίο στην περιοχή του Αγίου Σοζώμενου
(Δ. Μιχαηλίδης; (Lécuyer και Michaelides, 2000, 147)

2β. Η Μελέτη της Μεσαιωνικής Εφυαλωμένης Κεραμικής της Κύπρου

Η συγκρατημένη έρευνα σχετικά με τη Βυζαντινή και Μεσαιωνική περίοδο στο νησί, παρουσιάζει μέχρι σήμερα επιπτώσεις ως προς τη κατανόηση του υλικού πολιτισμού και των συνθηκών των δύο χρονολογικών περιόδων. Κοινό τόπο αποτελεί η εστίαση των ερευνών σε περιόδους με μεγαλύτερη απήχηση, όπως η Εποχή του Χαλκού για τα κυπριακά δεδομένα. Αναμφίβολα, η έλλειψη γραπτών πηγών του Μεσαίωνα που παρέχουν πλήθος πληροφοριών σχετικά με την καθημερινότητα των ανθρώπων όπως αρχεία διοικητικής φύσης, γαιοκτημόνων και εμπόρων, εμποδίζει το έργο της έρευνας. Επιπρόσθετα, η παλαιωμένη άποψη με επίκεντρο την παρουσία «στασιμότητας» κατά τη Βυζαντινή και Μεσαιωνική εποχή, σε αντίθεση με την εμφανή ραγδαία ανάπτυξη άλλων περιόδων και εποχών, είχε ως αποτελέσματα την καταστροφή χωρίς καταγραφή Βυζαντινών και Μεσαιωνικών στρωμάτων, σε ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν τον 19^ο και 20^ο αι. Την δεκαετία του 70 παρουσιάστηκαν αλλαγές ως προς την προσέγγιση και μελέτη της Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Περιόδου. Η ραγδαία ανάπτυξη αριθμού ερευνών επισκόπησης επιφανείας σε περιοχές της Μεσογείου, όπως την Ιταλία, την Ελλάδα αλλά και την Κύπρο, από το 1980 και εξής, ώθησε το ενδιαφέρον των ερευνητών προς την αρχαιολογική μελέτη της Βυζαντινής και Μεσαιωνικής περιόδου. (Athanassopoulos 2004, 82-83).

Πίνακας 2. Αριθμός άρθρων αποτελεσμάτων ερευνών επισκόπησης επιφανείας η σχετιζόμενες μελέτες. (Cherry 2000,25)

Η «απουσία» πληροφοριών σχετικά με τη περίοδο μεταξύ του 7^{ου} και 8^{ου} αι. αποδιδόταν μέχρι προσφάτως στη αρνητική εικόνα της περιόδου, λόγω έντονων πολιτικών, κοινωνικών και φυσικών φαινομένων. Η χρονολογική μετάβαση από την Ύστερη Αρχαιότητα στους Βυζαντινούς χρόνους εντείνει τη σύγκριση λόγω της ανόμοιας ποσότητας κεραμικού υλικού που εντοπίζεται σε αρχαιολογικές έρευνες. Η αδυναμία των μελετητών να χρονολογήσουν

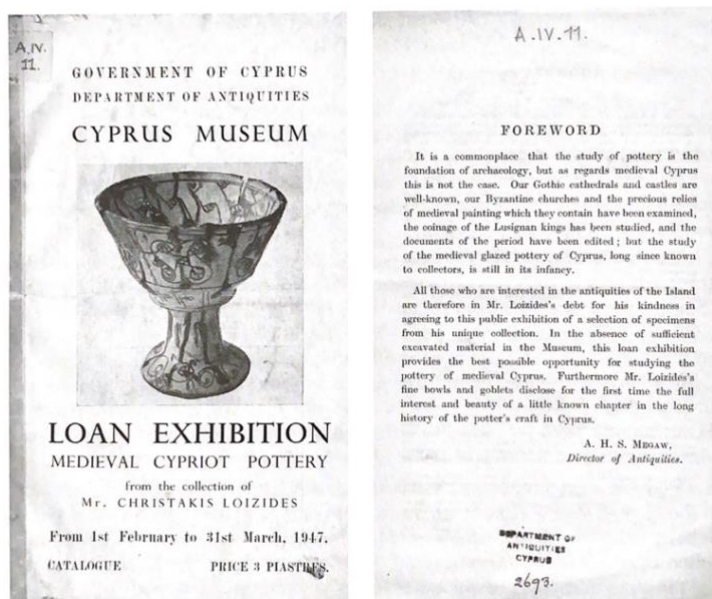
ορθά τη κεραμική της περιόδου, και οι σφαλλόμενες απόψεις σχετικά με τη χρήση της, αποτελούν ίσως ορισμένες από τις αιτίες του προβλήματος. Η έρευνα εξελίσσεται συνεχώς και νέες αρχαιολογικές ανακαλύψεις, συμβάλουν σταδιακά στην πλήρωση του κενού που δημιουργήθηκε (Vionis 2020, 291-292).

Ο H.Wallis, στις αρχές του 21^{ου} αι. υπήρξε ο πρώτος ερευνητής που δημοσίευσε πραγματεία αφιερωμένη στην Βυζαντινή κεραμική τέχνη. Όσον αφορά την εφυαλωμένη κεραμική, το 1930, ο David Talbot Rice, συγκεντρώνει τις μέχρι τότε γνώσεις στο βιβλίο του με τίτλο *Byzantine Glazed Pottery* (Μπακιρτζή, 1996, 29). Αυτή υπήρξε η πρώτη αξιοσημείωτη προσπάθεια ταξινόμησης της εφυαλωμένης κεραμικής με δύο υποδιαιρέσεις, τα σκεύη από φαγεντιανή και πηλό. Ο Charles H. Morgan σε μελέτη του με τίτλο *The Byzantine Pottery* (1942) αφιερωμένη στην βυζαντινή κεραμική της Κορίνθου, ταξινομεί τα εφυαλωμένα κεραμικά σε πέντε κατηγορίες, αναλόγως της φιλοτεχνημένης διακόσμησης που έφεραν (Plitz 1996, 7).

Το πρώτο άρθρο σχετικά με τη Κυπριακή Μεσαιωνική Εφυαλωμένη κεραμική δημοσιεύτηκε από την Joan Du Plat Taylor το 1938, σε τεύχος του περιοδικού *Ars Islamica* με τίτλο 'Medieval Graves in Cyprus' και παρουσιάζει τα ευρήματα ανασκαφών μεσαιωνικών τάφων στο χωριό Επισκοπή, Δυτικά της πόλης της Λεμεσού. Η Taylor όρισε οκτώ διαφορετικούς τύπους εφυαλωμένης κεραμικής κατά τη διάρκεια της μελέτης της (Taylor, 1938, 68-72). Τα ευρήματα των τάφων της θέσης στην Επισκοπή περιλάμβαναν νομίσματα, γεγονός που συνέβαλε σημαντικά στη ορθότερη χρονολόγηση των αγγείων (Bakitrzi, 2014, 17). Πιθανότατα το έντονο ενδιαφέρον της Taylor για την μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική να συνδέετε άμεσα με την διασημότητα του αντικειμένου την δεκαετία του 1940, όταν πλήθος ερευνών μελετούσαν τη Μεσαιωνική κεραμική σταυροφορικών θέσεων (Μπακιρτζή 1996, 33).

Το 1947, οι Peter Megaw και Joan du Plat Taylor, δημοσιεύουν μια βελτιωμένη και λεπτομερής εκδοχή του προηγούμενου συστήματος ταξινόμησης Εφυαλωμένης Μεσαιωνικής κεραμικής της ίδιας, με τίτλο 'Cypriot Medieval Glazed Pottery, Notes for a Preliminary Classification' στον πρώτο τόμο (1951) της επετηρίδας (*RDAC*) του Τμήματος Αρχαιοτήτων της Κύπρου (Taylor και Megaw, 1951, 1-13). Η Εφυαλωμένη Μεσαιωνική κεραμική στο άρθρο διαχωρίζεται σε 12 διαφορετικές ομάδες, βάσει της τεχνικής, του τύπου και της διακόσμησης. Τον ίδιο χρόνο πραγματοποιείται η πρώτη έκθεση κυπριακής μεσαιωνικής εφυαλωμένης

κεραμικής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λευκωσίας στις 31 Μαρτίου του 1947, και περιλάμβανε αγγεία, προερχόμενα από τη συλλογή του Χρηστάκη Λοϊζίδη (Bakitrzi, 2014, 18).

Εικόνα 3. Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο (Έκθεση κ.Χρηστάκη Λοϊζίδη, Λευκωσία 1947 (Bakitrzi, 2014, 18)

Επίσης, ο Peter Megaw σε συνεργασία με τον Ανδρέα Δικηγορόπουλο, δημοσιεύουν το 1958 ευρήματα κεραμικής από την αρχαιολογική θέση της Πόλης Χρυσοχούς, στη Πάφο. Στο έργο τους αναθεωρήθηκε και βελτιώθηκε η ταξινόμηση της Taylor, καθώς προστέθηκαν περεταιίρω υποδιαιρέσεις, βασιζόμενες στη μελέτη των ευρημάτων της θέσης (Μπακιρτζή 1996, 34). Ιδιαίτερας σημασίας για την χρονολόγηση της εφυαλωμένης κεραμικής υπήρξαν τα ευρήματα της ανασκαφής στη θέση του Βυζαντινού Κάστρου «Σαράντα Κολόνες» (1957-59, 1966-67, 1970-71) στην Πάφο. (Rosser, 1985, 81) Το κλειστό στρώμα καταστροφής του συγκροτήματος με πλήθος κυπριακών όσο και εισαγόμενων εφυαλωμένων κεραμικών συνέβαλε στην χρονολόγηση, καθώς το 1222 αποτελεί 'Terminus ante quem' για τα ευρήματα (Rosser, 1985, 81, 95).

Αξιοσημείωτη είναι η εύρεση σημαντικών αριθμών Μεσαιωνικής Εφυαλωμένης κεραμικής κατά την διάρκεια των ανασκαφών, στη θέση της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας από τον Αθανάσιο Παπαγεωργίου, στη Κάτω Πάφο από το Πανεπιστήμιο της Κατανίας, στη θέση Σταυρός-Κούκλια απο την Ελβετογερμανική αποστολή, στη σωστική ανασκαφή εντός των τειχών της πόλης της Λευκωσίας, όπως και στην ανασκαφή της προϊστορικής Έγκωμης (Μπακιρτζή, 1996, 34-35).

Όταν το 1960, ιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία, θεωρήθηκε σημαντικό να αναδειχθεί η ιστορία όπως και ο πολιτισμός του νησιού. Συνεπώς, παρουσιάστηκε ιδιαίτερη αλλαγή στάσης όσον αφορά τις απόψεις περί σκότους και στασιμότητας κατά την πρώιμη Βυζαντινή και τη Μεσαιωνική περίοδο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τους ερευνητές υπήρξε προς τη μελέτη της περιόδου Φραγκικής κυριαρχίας στο νησί (1191-1489), την οποία αντιμετώπισαν με μια ιδιαίτερα αντικειμενική οπτική, αποβάλλοντας τις προκαταλήψεις του παρελθόντος. Το νησί, την περίοδο αυτή, υπήρξε κέντρο παραγωγής βιοτεχνικών προϊόντων όπως και εμπορικός σταθμός σύνδεσης της σημερινής Ευρώπης με την Συροπαλαιστινιακή ακτή (Stern και Avissar 2005, 57). Συνεπώς αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τον υλικό πολιτισμό και συγκεκριμένα για την μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική (Bakitrzi 2014, 20).

Οι συλλογές των πολιτιστικών φορέων με επίκεντρο την Εφυαλωμένη Μεσαιωνική κεραμική, έπαυσαν την λειτουργία τους το 1963, λόγω της κρίσιμης πολιτικής κατάστασης του νησιού (Μπακιρτζή 1996, 35). Σημαντικό είναι το έργο του Δημήτριου Πιερίδη, ο οποίος πήρέ την πρωτοβουλία για την καταγραφή της συλλογής Πιερίδη (Εικ.10) και την έκδοση ενός πρωτοπόρου τόμου το 1978 αφιερωμένου στην Κυπριακή Εφυαλωμένη Μεσαιωνική κεραμική. Η συλλογή αυτή ταξίδεψε και παρουσιάστηκε σε πλήθος εκθέσεων στον Ελλαδικό χώρο (Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Καβάλα). Η συλλογή της Κλειούς και Σόλωνα Τριανταφυλλίδη δωρίστηκε το 1994 για την δημιουργία του Μουσείου Γεωργίου και Νεφέλης

Εικόνα 4. Έκθεση εφυαλωμένων κυπριακών αγγείων στο Μουσείο Πιερίδη (Φωτογραφία από Ε.Ι)

Τζιάπρα Πιερίδη, και συνεπώς το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Κύπρου έχει στην κατοχή του σήμερα ιδιαίτερης σημασίας συλλογή Μεσαιωνικών Εφυαλωμένων αγγείων. Μέχρι στιγμής δημοσιεύθηκε πλήθος καταλόγων και μελετών που αφορούν την συλλογή εφυαλωμένης κεραμικής του Ιδρύματος Πιερίδη – Πολιτιστικού Ιδρύματος Τράπεζας Κύπρου.

Εντύπωση δημιουργεί η συλλογή Μεσαιωνικών Εφυαλωμένων κεραμικών του Λεβεντείου Δημοτικού Μουσείου Λευκωσίας (1989). Η δραστηριότητα του Μουσείου αποτελεί ιδιαίτερας σημασίας, καθώς η δημιουργία ευρετηρίου Μεσαιωνικής Κεραμικής, η διεξαγωγή διάφορων προγραμμάτων εκπαίδευσης σε συνεργασία με την υπηρεσία χειροτεχνίας Κύπρου, όπως και η συμμετοχή εκθεμάτων σε εκθέσεις εκτός των ορίων του νησιού συμβάλει στην προβολή,

ανάδειξη και διάδοση της εφυαλωμένης κυπριακής μεσαιωνικής κεραμικής (Bakitrzi 2014, 25).

Σήμερα στο νησί υπάρχουν τρεις κύριες συλλογές κυπριακής μεσαιωνικής κεραμικής προσβάσιμες στο κοινό. Στο Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, στο Μουσείο Πιερίδη στη Λάρνακα και στο Μεσαιωνικό Μουσείο Λεμεσού.

Ακόμη με την ιδιαίτερη συμβολή του Βάσου Καραγιώργη, η Μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική προστέθηκε σε συλλογές Κυπριακών Αρχαιοτήτων στο εξωτερικό (Bakitrzi 2014, 24). Κυπριακές συλλογές μεσαιωνικών εφυαλωμένων αγγείων φιλοξενούνται στο Μουσείο Βικτωρίας και Άλμπερτ και στο Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο και στο Μουσείο Ashmolean στην Οξφόρδη, στο Μουσείο κεραμικής της Σερβίας, στο Μουσείο Μεσογειακών Αρχαιοτήτων της Στοκχόλμης, (Plitz 1996, 12) και στη Γερμανία στα μουσεία Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst, Folkwang Museum, Badisches Landesmuseum, όπως και στη προσωπική συλλογή του Christian Schmid στο Μόναχο. (Böhlendorf-Arslan 2014, 92)

Εικόνες 5,6,7. Μέρος έκθεσης εφυαλωμένων κυπριακών αγγείων στο Λεβέντειο Μουσείο Λευκωσίας (Φωτογραφία από Ε.Ι)

3. Μεθοδολογία

Η περιορισμένη μελέτη όσον αφορά τη χρήση και διάδοση των κυπριακών εφυαλωμένων αγγείων στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού, όπως και η τάση της πλειονότητας των ερευνών επισκόπησης επιφανείας, μέχρι προσφάτως, να επικεντρώνεται στις προϊστορικές περιόδους, δημιουργεί κενό στην μελέτη της υπαίθρου του νησιού κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Η παρούσα εργασία, μέσω της μελέτης και σύγκρισης των ποσοτικών αποτελεσμάτων διαφορετικών ερευνητικών προγραμμάτων, θα επιχειρήσει την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη χρήση της κυπριακής εφυαλωμένης μεσαιωνικής κεραμικής στις αγροτικές περιοχές καθώς και την ταυτότητα του ίδιου του χρήστη.

Η μεθοδολογία της παρούσας εργασίας, βασίστηκε στη δυνατότητα των αρχαιολογικών ερευνών επιφανείας, να συγκεντρώνουν υλικό σχετικό με τη χρονολόγηση, τη χωρική ανάπτυξη και χρήση μιας ολόκληρης περιοχής, σε μακρά χρονική διάρκεια. Κύριο εργαλείο κάθε επισκόπησης επιφανείας αποτελεί η δειγματοληπτική συλλογή οστράκων ορατών στην επιφάνεια του τοπίου (συνήθως μόνο διαγνωστικών) για σκοπούς μελέτης και περαιτέρω ανάλυσης, αποφεύγοντας τη χρήση καταστροφικών μεθόδων (Athanasopoulos 2004, 16).

Αναμφίβολα, κάθε μελέτη η οποία επιχειρεί τη σύνδεση και σύγκριση δεδομένων και αποτελεσμάτων πολλαπλών ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας, οφείλει να συνοδεύεται από “*Archaeological Source Criticism*”, (Alcock et al. 1991: 457-479; Alcock και Cherry 2004, 4-5), δηλαδή τη γνώση πιθανής ύπαρξης ερευνητικών περιορισμών και αβεβαιοτήτων, τη περίοδο κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα.

3α. Πηγές – Βάσεις Δεδομένων

Πηγή πληροφοριών για κάθε ερευνητικό πρόγραμμα υπήρξε το δημοσιευμένο ή αδημοσίευτο και διαθέσιμο υλικό προς μελέτη, όπως οι δημοσιευμένοι τόμοι, άρθρα και βάσεις δεδομένων. Κύριο εργαλείο άντλησης δεδομένων για το ερευνητικό πρόγραμμα *AAP* (1991-1992), αποτέλεσε το έβδομο “*The Malloura Valley Survey*” και δέκατο πέμπτο κεφάλαιο “*Athienou Archaeological Project Survey Pottery*” του τόμου *Crossroads and Boundaries: The Archaeology of Past and Present in the Malloura Valley, Cyprus*. Μέσω των κεφαλαίων αυτών,

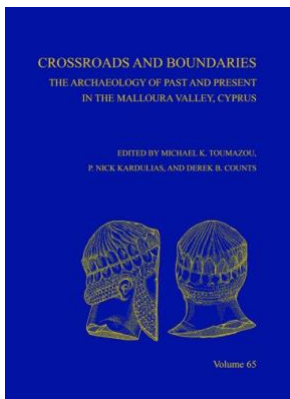
κατέστη εφικτή η εξαγωγή πληροφοριών σχετικών με το ερευνητικό πρόγραμμα και την κεραμική που συλλέχθηκε κατά την περίοδο έρευνας, ανά χρονική περίοδο.

Βασικό εγχειρίδιο μελέτης του ερευνητικού προγράμματος *SCSP* (1992-1997) αποτέλεσε η τελική δημοσίευση με τίτλο *The Sydney Cyprus Survey Project: Social Approaches to Regional Archaeological Survey*. Στον εν λόγω τόμο, πραγματοποιείται κατάθεση των αριθμών οστράκων που εντοπίστηκαν ανά περιοχή “Special Interest Area” (SIA) ή θέση ειδικού ενδιαφέροντος “Place of Special Interest” (POSI). Η ολογράφως αναφορά στο «χρονότυπο» (*Chronotype*) όπως και η ανά χρονική περίοδο διάταξη, συνέβαλε στην ευκολότερη και ταχύτερη κατανόηση των δεδομένων που περιείχε κάθε πίνακας δεδομένων.

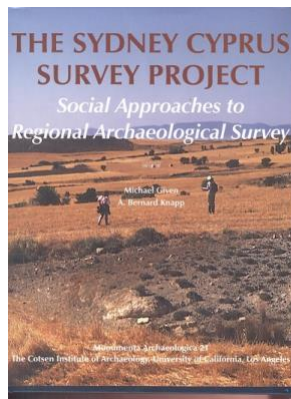
Τα αρχαιολογικά δεδομένα και πορίσματα του ερευνητικού προγράμματος *TAESP* (2000-2004) δημοσιεύθηκαν σε δύο τόμους: *Landscape & Interaction; Methodology, Analysis & Interpretation* (Τόμος 1) και *The TAESP Landscape* (Τόμος 2). Η άντληση των αριθμών κεραμικής πραγματοποιήθηκε μέσω των ειδικά διαμορφωμένων πινάκων δεδομένων ανά SIA και POSI, στους οποίους αναγράφεται το χρονότυπο (ως ειδική κατηγορία κάθε διαφορετικού τύπου κεραμικής), η χρήση, ο αριθμός οστράκων και το συνολικό βάρος.

Πηγή δεδομένων σχετικά με τις ποσότητες κεραμικής που συλλέχθηκαν κατά την ερευνά του προγράμματος *PKAP* (2003-2011) αποτέλεσε ο δημοσιευμένος τόμος *Pyla-Koutsopetria I; Archaeological survey of an Ancient Coastal Town*. Τα αποτελέσματα της έρευνας, συμπεριλαμβανομένου των κεραμικών ευρημάτων με βασικό παρονομαστή το χρονότυπο και την χρονολόγηση αναφέρονται στον εν λόγω τόμο.

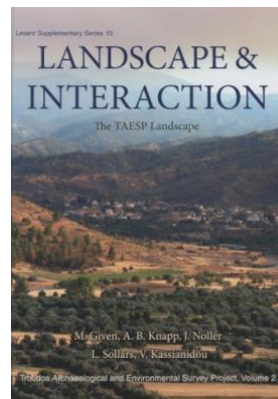
Η έρευνα πεδίου του προγράμματος *Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (SeSaLaC)* (2014-2023) ολοκληρώθηκε μόλις το προηγούμενο έτος. Αποτελεί λοιπόν την πλέον πρόσφατη από τις πέντε έρευνες επιφανείας με τις οποίες ασχολείται η παρούσα μεταπτυχιακή μελέτη. Βασική πηγή πληροφοριών σχετικά με τα ποσοτικά στοιχεία κεραμικής, υπήρξε τμήμα της βάσης δεδομένων (Access) του ερευνητικού προγράμματος, εξαγόμενο σε μορφή Excel, το οποίο μου παραχώθηκε για σκοπούς έρευνας από τον αναπληρωτή καθηγητή και επιβλέπων καθηγητή της παρούσας εργασίας Δρ. Αθανάσιο Κ. Βιώνη.

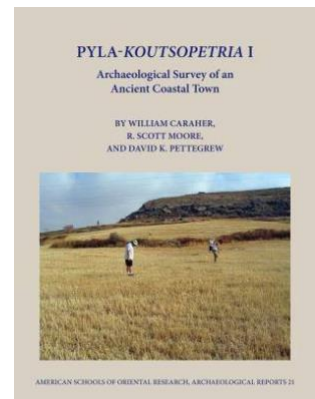
Εικόνα 8. *Crossroads and Boundaries*, Moore και Gregory 2011, εξώφυλλο

Εικόνα 9. *The Sydney Cyprus Survey Project*, Given και Knapp 2003, εξώφυλλο.

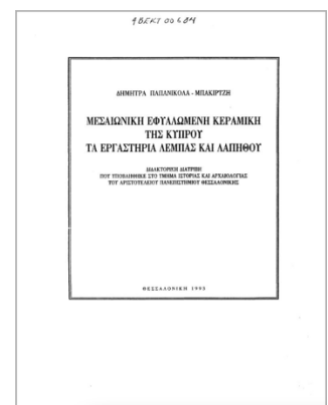

Εικόνα 10. *Landscape and Interaction*, Τομος 2. Given et al. 2013β εξώφυλλο

Εικόνα 11. *Pyla – Koutsopetria I*, Carahet et al. 2014, εξώφυλλο

Η γνωριμία με τους τύπους εφυσωμένης μεσαιωνικής κεραμικής οι οποίοι παρουσιάζονται στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού καθώς και η κατανόηση της εξέλιξης του τύπου κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών χρόνων, πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω της μελέτης δημοσιεύσεων και ερευνών της αρχαιολόγου Δρ. Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή. Η διδακτορική διατριβή της ίδιας, «*Μεσαιωνική Εφυσωμένη Κεραμική της Κύπρου: τα εργαστήρια Πάφου και Λαπήθου*» (1996) αποτελεί κανόνα για τη μελέτη της κυπριακής εφυσωμένης μεσαιωνικής κεραμικής στο νησί. Επίσης, απαραίτητη κρίθηκε η περαιτέρω βιβλιογραφική μελέτη, με απώτερο σκοπό την άντληση πληροφοριών σχετικά με την χρήση και εξέλιξη της κυπριακής εφυσωμένης μεσαιωνικής κεραμικής.

Εικόνα 12. *Μεσαιωνική εφυσωμένη κεραμική της Κύπρου. Τα εργαστήρια Λέμπας και Λαπήθου*, Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, εξώφυλλο

3β. Διαδικασία ομαδοποίησης και ταξινόμησης αρχαιολογικών δεδομένων

Η διαδικασία συγκέντρωσης των αρχαιολογικών δεδομένων είχε ως πρώτο στάδιο την **ψηφιοποίηση** των ποσοτικών δεδομένων (Πιν.3), σε αρχείο Excel. Στην περίπτωση των δεδομένων του SeSaLaC, το παρών στάδιο παραλήφθηκε λόγω της ήδη υπάρχουσας ψηφιακής μορφής των δεδομένων. Επόμενο στάδιο υπήρξε η **ομαδοποίηση** των διαφορετικών τύπων κεραμικής βάσει του χρονοτύπου (στις περιπτώσεις των *SCSP*, *TAESP*, *PKAP*) και χρονολόγησης ανεξαρτήτως του τετραγώνου, SIA ή POSI, δηλαδή της περιοχής έρευνας. Ακολούθησε ο **διαχωρισμός** βάσει της **χρήσης**, της **διακόσμησης** και της **προέλευσης**.

Historical Antiquity (Archaic to Late Roman)			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	Ti	28	3.627kg
Ar	TiP	4	575g
HU	HU	5	272g
LU	LU	2	14g

Hellenistic to Roman			
Fct	Type	No.	Weight
TW	SRS	1	2g
TW	TW	1	1g

Early to Late Roman			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	Ti	1	310g
Ar	TiCA	1	115g
Ar	TiP	17	2.01kg
CW	CW	2	8g
LU	LU	1	5g
TW	ARS	1	1g

Late Roman			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	TiP	2	140g
TW	CRS	1	11g
TW	CRS01	1	5g

Roman to Modern			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	Ti	22	1.01kg
Ar	TiP	5	810g
CW	CW	2	85g
LU	LU	13	70g

Historical (Archaic to Modern)			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	Ti	80	6.315kg
Ar	TiCS	1	310g
CW	CW	21	95g
HU	HU	123	4.722kg
LU	LU	99	673g
Tr	Am	1	70g
TW	TW	1	5g

Medieval to Modern			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	Brk	4	890g
Ar	TiF	4	410g

CW	BGW	16	352g
CW	Tia	7	477g
			TCP402, TCP405
CW	Tta	1	20g
HU	HU	148	16.245kg
HU	Pit	2	810g
HU	Pit02	1	300g
			TCP137
LU	ID04A	2	22g
LU	LU	157	2.202kg
TW	BGW	2	50g
TW	UnG	2	5g
U	Uja	2	52g
			TCP401
U	UL02	1	375g
U	UPSJa	2	25g

Medieval-Frankish			
Fct	Type	No.	Weight
TW	CGS05	13	112g
TW	MP01	2	10g
TW	SP03	2	23g

Medieval utility period III			
Fct	Type	No.	Weight
CW	Tia02	1	40g
CW	Tia03	1	5g
CW	Tia04	1	24g
LU	ID02A	7	173g
			TCP407
U	ID02	1	5g
U	ID03	1	26g
U	ID04	8	196g
U	Uja	1	25g
			TCP406
U	UPSJ01	1	55g
			TCP400

Ottoman to Modern I			
Fct	Type	No.	Weight
TW	CGS06	1	7g
TW	G01	3	30g
TW	G02	1	4g
TW	G03	4	25g
TW	G07	1	5g
TW	MP01	2	7g
TW	SP01	2	15g
U	ID02	4	79g

U	UBR01	1	32g
U	ULS01	3	105g
			TCP403, TCP408

Medieval-Venetian to Early Ottoman			
Fct	Type	No.	Weight
TW	CGS06	6	125g
			TCP138, TCP399
TW	G01	3	10g
TW	G02	1	2g
TW	G03	2	11g
TW	G04	2	15g
TW	G05	4	41g
TW	G08	1	5g
TW	MP01	25	252g
TW	MP02	1	20g

Ottoman to Modern II			
Fct	Type	No.	Weight
HU	BuH	14	415g
HU	HU	2	43g
HU	Pit	1	430g
LU	BuL	13	99g
LU	LU	21	212g
TW	G07	1	5g
TW	MP01	1	5g
TW	Por	1	2g
TW	PP	1	15g
TW	PP07	1	2g
TW	SP02	1	5g
U	UPL01	1	30g
			TCP404

Modern			
Fct	Type	No.	Weight
Ar	TiCh	12	310g
CW	Tta	2	65g
			TCP409
HU	Pit03	2	3.8kg
LU	LU	4	37g
LU	UFR01	1	52g
TW	MP01	1	50g
TW	Por	4	13g

Unknown			
Fct	Type	No.	Weight
Un	UN	1	32g

Πίνακας 3. Παράδειγμα πίνακα με δεδομένα κεραμικής που συλλέχθηκαν στο τετράγωνο TS08, TAESP. (Given et al. 2013β, 218)

Ως πρότυπο ταξινόμησης χρησιμότητας για σκοπούς σύγκρισης δεδομένων, χρησιμοποιήθηκε ο πίνακας λειτουργιών και χρήσεων κεραμικής του TAESP, ο οποίος βασίζεται στην λειτουργική τυπολογία (Given et al. 2013, 29-30) (Πίν.2). Η επιλογή αντικατοπτρίζει τη λογική ότι όλα τα όστρακα κεραμικής αντιπροσωπεύουν μια ή και περισσότερες χρηστικές λειτουργίες. Σε πιθανή ύπαρξη πολλαπλών λειτουργιών, πραγματοποιείται ανάλογη διαίρεση του αριθμού οστράκων και του αριθμού λειτουργιών καθώς και στρογγυλοποίηση του αριθμού για αποφυγή δεκαδικών ψηφίων.

Στις περιπτώσεις τις οποίες η ακριβής χρήση ενός οστράκου κεραμικής δεν είναι δυνατό να αναγνωριστεί, κατηγοριοποιείται στην γενικότερη κατηγορία «Χρηστικό σκεύος» η οποία διαχωρίζεται σε δύο υποκατηγορίες. Στη πρώτη κατηγορία «Ελαφριάς Χρήσης» εμπίπτουν επιτραπέζια σκεύη, μαγειρικά αγγεία και άλλα ελαφριάς χρήσης σκεύη, καθώς στη δεύτερη

κατηγορία «Βαριάς Χρήσης» κατηγοριοποιούνται αγγεία οικιακής και δημόσιας αποθήκευσης, πιθάρια, και άλλα αγγεία ελαφριάς ή βαριάς χρήσης (Given et al. 2013, 29-30). Επιπρόσθετα για εξυπηρέτηση των στόχων της παρούσας μελέτης, απαραίτητη θεωρήθηκε η προσθήκη δύο υποκατηγοριών της κατηγορίας «Επιτραπέζια σκεύη», τα αγγεία «Με κόσμηση» και τα «Ακόσμητα» (Πίν. 5) Όσον αφορά την περίοδο της Ύστερης αρχαιότητας στην κατηγορία των διακοσμημένων εμπίπτουν κυρίως τα Ερυθροβαφή σκεύη καθώς στις μετέπειτα περιόδους τα αγγεία με παρουσία εφύαλωσης. (Πίν.4)

Code	Function	Usages
AR	Architectural	Domestic and public architecture
CW	Cooking Ware	Domestic and public cooking
HU	Heavy Utility	Domestic and public storage, pithoi, light and heavy industry
LI	Lighting	Lighting
LU	Light Utility	Domestic dining, kitchen, light industry
PO	Personal Object	Personal Objects
TR	Transport	Transport
TW	Table Ware	Domestic, public and ritual dining
UN	Unknown	Unknown
UT	Utility	Domestic dining, kitchen, domestic and public storage, pithy, light and heavy industry

Πίνακας 4. Λειτουργίες και Χρήσεις κεραμικών – TAESP (Given et al. 2013, vol. 1, 29)

Χρηστική Κατηγορία	Ποσότητα κεραμικής	%
κεραμίδες και τούβλα	-	-
μαγειρικά αγγεία	-	-
ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	-	-
φωτισμός	-	-
ακόσμητη λεπτοειδής κεραμική (ελαφριά χρήση)	-	-
προσωπικό αντικείμενο	-	-
μεταφορά	-	-
επιτραπέζιο αγγείο	-	-
με κόσμηση	-	-
ακόσμητο	-	-
αδιάγνωστο	-	-
χρηστικό αγγείο	-	-
Σύνολο		

Πίνακας 5. Τελικός πίνακας ταξινόμησης χρηστικότητας κεραμικής της παρούσας εργασίας

3γ. Σύνδεση και Σύγκριση των Δεδομένων

Η σύνθεση των αρχαιολογικών δεδομένων και αποτελεσμάτων των ερευνών επιφανείας πραγματοποιήθηκε μετά την επίλυση του κυριότερου προβλήματος, αυτού της **χρονολόγησης**. Οι πολλές και διαφορετικές χρονολογικές φάσεις με τις οποίες τα ερευνητικά προγράμματα διαχωρίζουν και χρονολογούν τη κεραμική, εμπόδιζε την σύγκριση των δεδομένων αποτελεσματικά. Η Ανάγκη δημιουργίας πολλών χρονικών περιόδων από τους συντελεστές των ερευνητικών προγραμμάτων, με διαφορετικά χρονολογικά όρια τα οποία αφορούν κυρίως τους αιώνες μεταξύ του 9^{ου} μέχρι τον 19^ο, βασίζεται στην περιορισμένη διαθεσιμότητα πληροφοριών σχετικών με την χονδροειδής κεραμική των Μεσαιωνικών χρόνων.

Με απώτερο σκοπό την αποτελεσματικότερη σύνδεση των δεδομένων, η χρονολόγηση της κεραμικής στην παρούσα μελέτη πραγματοποιείται μέσω της **διαχώρισης του ήδη χρονολογημένου υλικού σε 6 χρονολογικές περιόδους** (Πιν.1), οι οποίες χρησιμοποιούνται από τουλάχιστον 3 ερευνητικά πρόγραμμα η κάθε μια (Πιν.4). Οι χρονικές φάσεις αυτές είναι η *Ύστερη Αρχαιότητα* (4^{ος} – μέσα 8^ο αι.), η *Κυρίως Βυζαντινή περίοδος* (μέσα 8^{ου}–12^{ος} αι.), ο *Ύστερος Μεσαίωνα* (12^{ος} αι.-16^{ος} αι.), ολόκληρη η *Μεσαιωνική περίοδος* (8^{ος} αι.–16^{ος} αι.), η *Μεσαιωνική και Οθωμανική περίοδος* (16^{ος} αι– 19^{ος} αι.) και η περίοδος από τον *Πρώιμο Μεσαίωνα ως και τους Νεότερους χρόνους* (12^{ος} αι.-Σήμερα).

Μέσω του διαχωρισμού αυτού επιτυγχάνεται η όσο το δυνατόν, ορθότερη χρονολογικά ομαδοποίηση και σύγκριση, αποφεύγοντας τις μεγάλες χρονικές αποκλείσεις. (Πίν.6) Εμφανής είναι η ισχυρή ανομοιότητα σε περιπτώσεις, χρονικών ορίων οι οποίες αφορούν συγκεκριμένους αιώνες π.χ. η χρονική περίοδος «Μεσαίωνα-Οθωμανική περίοδος» παρουσιάζει διαφορετικά όρια για τα 4 ερευνητικά προγράμματα στα οποία εμπίπτει βάσει των δημοσιεύσεων (AAP, TAESP, PKAP, SeSaLaC), ωστόσο, αποτελεί τον πιο αποτελεσματικό τρόπο σύγκρισης χρονικών περιόδων τη δεδομένη στιγμή.

	AAP	SCSP	TAESP	PKAP	SeSaLaC
Ύστερη Αρχαιότητα	1ος-7ος αι. μ.Χ.	300-700 αι. μ.Χ.	400-650/800? αι. μ.Χ.	300-749 μ.Χ.	5ος - μέσα 7ου αι. μ.Χ.
Κυρίως Βυζαντινοί Χρόνοι	8ος-12ος αι. μ.Χ.	-	650-1191 αι. μ.Χ.	750-1190 μ.Χ.	μέσα/τέλη 7ου - τέλη 12ου αι. μ.Χ.
Ύστερη Μεσαιωνική Περίοδος	12ος-15ος αι. μ.Χ.	1191- 1571 αι. μ.Χ.	1191-ύστερος 16ος αι. μ.Χ.	1191-1570 μ.Χ.	τέλη 12ου - μέσα 16ου αι. μ.Χ.
Μεσαιωνική Περίοδος	-	-	1191- 1571 μ.Χ.	750 - 1570 μ.Χ.	μέσα/τέλη 7ου - μέσα 16ου αι. μ.Χ.
Μεσαίωνα- Οθωμανική Περίοδος	16ος - ύστερος 19ος αι. μ.Χ.	-	16ος-17ος αι. μ.Χ.	1191-1877 μ.Χ.	12ος μέσα 16ου αι. μ.Χ.
Μεσαίωνα - Σήμερα	8ος - 19ος αι. μ.Χ.	1191-2000 αι. μ.Χ.	1191 μ.Χ - Σήμερα	1191-2008 μ.Χ.	μέσα 16ου - τέλη 19ου αι. μ.Χ.

Πίνακας 6. Χρονικές περίοδοι ερευνητικών προγραμμάτων

Την επίλυση του προβλήματος της χρονολόγησης ακολούθησε η **σύνθεση των δεδομένων** σε ειδικούς πίνακες, η **προσθήκη ποσοτών** και η **δημιουργία ειδικών γραφικών παραστάσεων** για σκοπούς σύγκρισης. Μέσω της διαδικασίας αυτής επιτυγχάνεται η δημιουργία μιας πρώτης, ποσοτικής εικόνας των διαφόρων τύπων κεραμικής, βάσει των έξι χρονολογικών περιόδων που ορίστηκαν.

Η απομόνωση των διακοσμημένων/εφυαλωμένων αγγείων αποτελεί το σημαντικότερο στάδιο της μελέτης, καθώς η παρουσίαση της μικρής ή μεγάλης ποσότητας αυτών, έναντι των υπολοίπων τύπων στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, αποτελεί τον κύριο στόχο της παρούσας εργασίας. Τα δεδομένα που προκύπτουν μετά τη διαδικασία αυτή, συζητούνται και ερμηνεύονται στο έκτο κεφάλαιο, καθώς επίσης πραγματοποιείται προσπάθεια σύγκρισης τους με τον Ελλαδικό χώρο. Προσπάθεια σύνδεσης της κυπριακής μεσαιωνικής εφυαλωμένης κεραμικής με τον άνθρωπό της υπαίθρου πραγματοποιείται στο κεφάλαιο επτά λαμβάνοντας υπόψη τόσο τα δεδομένα που προέκυψαν από την ποσοτική και στατιστική μελέτη μου αλλά και μέσω της βιβλιογραφικής ερευνάς η οποία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του στόχου της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι στην παρούσα εργασία δημιουργήθηκαν τρία παραρτήματα για τους πίνακες που χρειάστηκε να δημιουργηθούν κατά την πορεία της εργασίας βάσει του τύπου, της χρηστικότητας και της προέλευσης. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι στην μελέτη, δεν υπάρχει ξεχωριστό κεφάλαιο ιστορικού περιγράμματος. Στο έκτο κεφάλαιο Αρχαιολογικά δεδομένα και Ανάλυση, περιλαμβάνεται το ιστορικό πλαίσιο, εκεί όπου αυτό είναι απαραίτητο, για την επεξήγηση κοινωνικών, οικονομικών φαινομένων και τάσεων. Με τον τρόπο αυτό, η συζήτηση και ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων από την κάθε περίοδο ξεχωριστά θα εντάσσεται στο ιστορικό της πλαίσιο με οργανικό τρόπο.

4. Μεσαιωνική κεραμική: κατηγορίες, χρονολόγηση, εργαστήρια, χρήσεις

Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, η Κύπρος υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα παραγωγής, επιτραπέζιας εφυσωμένης κεραμικής. Ιδιαίτερη εξέλιξη, ως ένα δραστήριο κέντρο παραγωγής κεραμικών αγγείων, παρουσιάστηκε από την τελευταία δεκαετία του 12^{ου} αι., δηλαδή κατά την εδραίωση της κυριαρχίας των Φράγκων στο νησί, μέχρι και τον 16^ο αι. (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1989, 33: Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 212: Papanikola-Bakirtzi 2004, 38). Ο τύπος αυτός εμπίπτει κυρίως στην κατηγορία των επιτραπέζιων σκευών καθώς η πλειονότητα των ευρημάτων αποτελείται από κούπες βαθιές ή ρηχές, πινάκια και κανάτες. Η Κυπριακή Εφυσωμένη Κεραμική παρουσιάζεται σε πληθώρα θέσεων του νησιού σε οικιστικά, αγροτικά και ταφικά περιβάλλοντα, γεγονός που αποδεικνύει την χρήση αλλά και την εκτίμηση του σκεύους από την πλειονότητα του πληθυσμού του νησιού (Papanikola-Bakirtzi 1999, 16).

Η Κυπριακή Μεσαιωνική κεραμική αποτελεί τοπική έκφραση, τόσο της Μέσης Βυζαντινής αλλά και της Ύστερης Βυζαντινής κεραμικής, λόγω των παρόμοιων τυπολογικών χαρακτηριστικών που παρουσιάζει. Ωστόσο, είναι εμφανής η ύπαρξη στοιχείων εμπνευσμένων από την κεραμική σταυροφορικών θέσεων της Συροπαλαιστινιακής ακτής. Η χρήση υαλώματος μολύβδου και χαλκού όπως και κασσιτέρου, ως μέσα προσθήκης χρωματισμών στην επιφάνεια του αγγείου καθώς και η χρήση εγχάρακτης διακόσμησης “*sgraffito*”, αποτέλεσε συχνό φαινόμενο διακόσμησης επιτραπέζιων σκευών στον Βυζαντινό και Λατινοκρατούμενο κόσμο από τον 12^ο αι. (Ting et al. 2019, 8). Οι αγγειοπλάστες εμπνευσμένοι από τους διαφορετικούς τύπους κεραμικής των σταυροφορικών κρατών, κατόρθωσαν να συνδέσουν στοιχεία και να δημιουργήσουν ένα νέο είδος κυπριακής κεραμικής το οποίο δεν αποκλίνει από την σταυροφορική του επιρροή, την Κυπριακή Εφυσωμένη Κεραμική (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1989, 33: Vionis et al. 2019, 245).

Τι διαφοροποιεί την κυπριακή μεσαιωνική εφυσωμένη κεραμική από τα υπόλοιπα χρηστικά σκεύη της ίδιας περιόδου; Ποια χαρακτηριστικά του τύπου τον καθιστούν υποψήφιο «σκεύος πολυτελείας» της Μεσαιωνικής Κύπρου;

4α. Τρόπος Κατασκευής Εφυαλωμένης Μεσαιωνικής κεραμικής

Κύριο χαρακτηριστικό της κυπριακής εφυαλωμένης κεραμική αποτελεί η επένδυση του αγγείου με εφυάλωση, η οποία έχει ως βασικό χαρακτηριστικό κυρίως το οξειδίο του μολύβδου. Η υάλωση του σκεύους, συμβάλει στη δημιουργία μιας λείας, στιλπνής και αδιάβροχης επιφάνειας καθώς επίσης στην καλύτερη στεγανοποίηση του πορώδους κεραμικού σώματος. Το επίχρισμα, το οποίο προηγείται της εφυάλωσης, αποτελείται από καθαρό λεπτόκοκκο πηλό με αραιά και κρεμώδη υφή, ανοικτού χρώματος, συμβάλλοντας στην ανάδειξη των χρωμάτων της εφυάλωσης (Papanikola-Bakirtzi 1999. 5) (Εικ.13). Η αναβάθμιση της εμφάνισης και άποψης των Μεσαιωνικών αγγείων, στην οποία συνέβαλε σημαντικά η εφυαλωμένη επιφάνεια, όπως και η φιλοτεχνημένη διακόσμηση, συνδράμει στην διάδοση της Κυπριακής Μεσαιωνικής Εφυαλωμένης κεραμικής, τόσο εντός όσο και εκτός των ορίων του νησιού.

Εικόνα 13. Στάδια δημιουργίας αγγείου με εγχάρκτη διακόσμηση εμπλουτισμένο με χρώμα. (Papanikola-Bakirtzi 2004, 40)

Όσον αφορά την όπτηση των αγγείων, όπως αναφέρει η Δρ. Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή στο άρθρο «Γνωριμία με τη βυζαντινή εφυαλωμένη κεραμική», «Τα εφυαλωμένα βυζαντινά κεραμική ήταν δίπυρα [...] Ψήνονταν σε οξειδωτική ατμόσφαιρα, σε θερμοκρασία που κυμαίνεται μεταξύ 850 και 1050. Το πρώτο ψήσιμο μετέτρεπε το πήλινο σκεύος σε κεραμικό και το δεύτερο έψηνε το στρώμα του υαλώματος καθιστώντας το στιλπνό, διάφανο και αδιάβροχο.» Σημαντική ήταν η συμβολή των τριποδίσκων κατά τη διάρκεια του ψησίματος, προς αποφυγή προβλημάτων, όπως η συγκόλληση αγγείων λόγω της

Εικόνα 14. Αγγεία διαχωρισμένα με τριποδίσκους κατά τη διάρκεια του δεύτερου ψησίματος. (Papanikola-Bakirtzis 2004, 41)

υγρής, κατά το ψήσιμο, εφυάλωσης (Εικ.14). Επιπρόσθετα, το όργανο αυτό διευκόλυνε την παραγωγή καθώς επέτρεπε την όπτηση περισσότερων σκευών στον κλίβανο (Papanikola-Bakirtzis 1999, 21; Παπανικόλα-Μπακιρτζή, 2005, 25). Αναμφίβολα, η χρήση τριποδίσκων ψησίματος από τον 12^ο αι. και εξής υπήρξε πιθανή αιτία αύξησης παραγωγής και συνεπώς εύρεσης οστράκων σήμερα, σε θέσεις τόσο της Κύπρου όσο και του Ελλαδικού χώρου απο τον 12^ο αι. μέχρι τον 14^ο αι. (Dark 2001: 808, Vionis 2017, 368).

4β. Τύποι διακοσμημένης εφυαλωμένης κεραμικής

Όπως έχει προαναφερθεί στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας μεταπτυχιακής μελέτης, οι Taylor και Megaw την δεκαετία του 30', επιχειρήσαν να ταξινομήσουν του τύπους διακόσμησης των εφυαλωμένων κεραμικών της Κύπρου. Το έργο τους αποτελεί το κύριο σύστημα ταξινόμησης που χρησιμοποιείται από τους ερευνητές μέχρι σήμερα. Αναμφίβολα, λόγω της εξέλιξης της έρευνας έγιναν αλλαγές στην αρχική ταξινόμηση. Η διδακτορική μελέτη της Παπανικόλα-Μπακιρτζή προστέθηκε ως βασική μελέτη για την ταξινόμηση της μεσαιωνικής κεραμικής της Κύπρου. Το σύστημα ταξινόμησης το οποίο χρησιμοποιείται από τους πλείστους μελετητές (Πιν.8) βασίζεται σε τρεις μελέτες των Taylor, Megaw και του Δικηγορόπουλου όπως και σε μελέτες της Παπανικόλα-Μπακιρτζή.

du Plat Taylor 1938	du Plat Taylor and Megaw 1937-39	Papanikola-Bakirtzis 1996		
Brown-and-green sgraffito A	12th-13th C.	I. Plain Sgraffito	Slip-painted Ware from Paphos	Early 13th C.
Brown-and-green sgraffito B	14th C.	II. Slip-painted Ware	Plain Incised Sgraffito Ware from Paphos	Early 13th C. Paphos
Green sgraffito A	?	III. Early Brown and Green Sgraffito	One Colour Incised Sgraffito Ware from Paphos	Early 13th C. + Transitional group
Green sgraffito B	15th-16th C.	IV. Brown and Green Sgraffito with External Glaze	Brown and Green Incised Sgraffito Ware from Paphos	14th C.
Green-painted	Late 15th-16th C.	V. Brown and Green Sgraffito with Plain Slipped Exterior	Brown and Green Sgraffito Ware from Paphos	14th-15th C.
Plain white glazed	?	VI. Brown and Green Sgraffito, Overall Sgraffito	Plain Glazed ware from Paphos	14th-15th C.
Plain green glazed	?	VII. Brown and Green Decadent Sgraffito	Brown and Green Sgraffito Ware from Lapithos	Late 14th-15th C.
Plain brown glazed	13th C.	VIII. Green-painted Sgraffito	Green Painted Sgraffito Ware A from Lapithos	(Late 15th-) early 16th C.
Foreign	15th-16th C.	IX. Green-painted	Green Painted Sgraffito Ware B from Lapithos	(Late 15th-) early 16th C.
Coarse red (unglazed)	?	X. Green-glazed Sgraffito	Green Painted Ware from Lapithos	16th C. +
		XI. Plain-glazed Sgraffito		
		XII. Imported Wares		

Πίνακας 8. Ταξινόμηση κυπριακής εφυαλωμένης κεραμικής βάση των Taylor (1938), Megaw (1937-39) και Μπακιρτζή (1996). (Given et al. 2013b, table 3.5.)

Κεραμική με γραπτή διακόσμηση (Slip-painted)

Τύπος διακόσμησης εφυαλωμένης κεραμικής με γραπτή διακόσμηση (12^{ος} αι.) αποτελεί η **Γραπτή με Επίχρισμα ή Γραπτή δι'επιχρίσματος** κατά την οποία το επίχρισμα χρησιμοποιείται ως ζωγραφικό υλικό σε αγγεία με κόκκινο πηλό (Εικ. 15). Συνεπώς δημιουργείται χρωματική αντίθεση μεταξύ του κοκκινωπού πηλού και του άσπρου επιχρίσματος. Όσον αφορά τη διακόσμηση, κυρίως φιλοτεχνούνται σχήματα με κυκλικές κινήσεις, όπως καμπύλες οι οποίες αγκαλιάζουν το αγγείο. Αυτός ο τύπος διακόσμησης

παρουσιάζεται σε κλειστά αγγεία και κυρίως κανάτες. Ο τύπος επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας σε παραδοσιακά εργαστήρια του νησιού (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 45- 46).

Κεραμική με εγγάρακτη διακόσμηση (Sgraffito ware)

Η διακόσμηση του τύπου με εγγάρακτη διακόσμηση “*Sgraffito*” (13^{ος} αι.) βασίζεται στη λεπτή χάραξη (*Sgraffiare* = χαράσσω) η οποία επιτυγχάνεται με τη χρήση μυτερού εργαλείου από τον τεχνίτη, και τη χάραξη παραστάσεων ή μοτίβων στο στρώμα του επιχρίσματος. Ο κόκκινος πηλός του αγγείου ξεπροβάλλει δημιουργώντας αντίθεση μεταξύ των σκουρόχρωμων γραμμών της χάραξης και της ανοιχτόχρωμης απόχρωσης του επιχρίσματος (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 47: Papanikola-Bakirtzi 2004, 39).

Εικόνα 15. Κανάτα. Γραπτή δι' επιχρίσματος, εργαστήριο Πάφου (Stern 2014, 69)

Εικ. 10 α, β

Εικόνα 16. Μουχρούτι με αδρεχάρακτη διακόσμηση με καφεκίτρινο χρώμα. Κυνηγός Γερακάρης, Εργαστήριο Πάφου 13^{ος} αι. (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1998, Εικ. 10 α,β.

Ο τύπος διακόσμησης με **Αδρεχάραξη (Incised-sgraffito)** (13^{ος} αι.) διακοσμείται με έντονες πλατιές εγγάρακτες γραμμές και συνήθως με γραμμικά θέματα όπως και πιο σύνθετα (ζώα και ανθρώπινες μορφές). Ακόμη, ο τύπος των **Επιπεδόγλυφων (Champlevé)** (12^{ος}-14^{ος} αι.) αποτελεί τύπο αδρεχάρακτης διακόσμησης κατά την οποία οι σχεδιαστικές μορφές ξεπροβάλλουν ως ανάγλυφα καθώς αφαιρείτε πηλός με ειδικό εργαλείο από την επιφάνεια του αγγείου. Η διακόσμηση αφορά είτε ζώα μεμονωμένα ή και ανθρώπινες μορφές. Ακόμη ένας τύπος είναι τα **Απλά Αδρεχάρακτα (Plain Sgraffito)** (13^{ος} αι.) των οποίων η χάραξη αποτελεί την μοναδική διακόσμηση του αγγείου. Όσον αφορά τα **Green Glaze Sgraffito (13^{ος} αι.)**,

κύριο χαρακτηριστικό τους αποτελεί η διακόσμηση με πράσινο χρώμα καθώς ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται στον τύπο **Αδρεχάρακτα με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα. (Early Brown and Green Sgraffito)** (Εικ. 16) (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 50).

Ο συχνότερος τύπος εφυαλωμένης μεσαιωνικής κεραμικής της Κύπρου είναι τα Εγγάρακτα με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα (Brown and Green Sgraffito). Η διακόσμηση του αγγείου, επιτυγχάνεται με τη χρήση λεπτής και έπειτα μεσαίου πάχους χάραξης. Το καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα εμπλουτίζουν έντεχνα την διακόσμηση φέροντας ένα εντυπωσιακό αποτέλεσμα. Άλλοι τύποι της ίδιας τεχνικής αποτελούν οι **Εγγάρακτα με Καφεκίτρινο και Πράσινο Χρώμα (Brown and Green Sgraffito with External Glaze)** (ύστερος 13^{ος} – πρώιμος 14^{ος} αι.) (Εικ.17,18), **Εγγάρακτα με Καφεκίτρινο και Πράσινο Χρώμα και Επίχρισμα στην Εξωτερική Επιφάνεια (Brown and Green Sgraffito with Plain Slipped exterior)** (14^{ος} αι.) και **Εγγάρακτά με Καφεκίτρινο και Πράσινο Χρώμα (Brown and Green Overall Sgraffito)** (14^{ος} αι.) (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 50). Επίσης ακόμη δύο ιδιαίτερης σημασίας κατηγορίες είναι τα **Εγγάρακτα με Πράσινη Γραπτή Διακόσμηση (Green-painted sgraffito)** (ύστερος 15^{ος} 16^{ος} αι.) στα όποια η διακόσμηση επιτυγχάνεται με λεπτή χάραξη και απλό θεματικό κύκλο (αφηρημένα μοτίβα και σχέδια) όπως και τα **Κεραμικά με Απλή Εφυάλωση (Plain Glaze)** (Παπανικόλα-Μπακιρτζή, 1996, 51).

Εικόνα 17. Κούπα, Εγγάρακτον με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα τύπου, (Βυζαντινά Νεοφύτου 28)

Εικόνα 18. Αμφορίσκος, Εγγάρακτη με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα διακόσμηση, 14^{ος} αι. (Papanikola-Bakirtzis 2004, 143)

4γ. Εργαστήρια παραγωγής εφυαλωμένης κεραμικής στην Κύπρο

Ποιες είναι οι θέσεις παραγωγής εφυαλωμένης Μεσαιωνικής κεραμικής, και πως αυτές συνδέονται με το αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου;

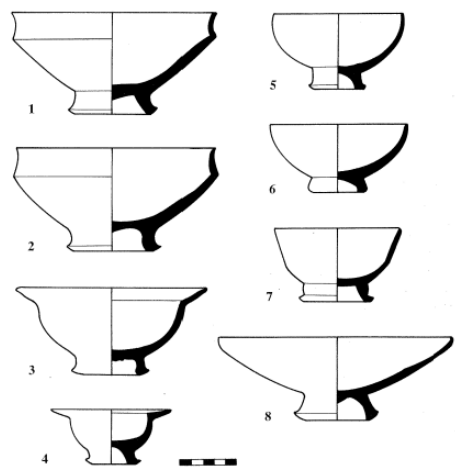

Χάρτης 6. Θέσεις εργαστηρίων εφυαλωμένης κυπριακής κεραμικής στην Κύπρο.

- 1) Λάπηθος (Υστερος 14^{ος} αι. – 16^{ος} αι.)
 - 2) Λευκωσία (12^{ος}/13^{ος} αι. – 14^{ος}/15^{ος} αι.)
 - 3) Έγκωμη (μέσα 13^{ου} αι. – 14^{ος} αι.)
 - 4) Λέμπα (μέσα/ύστερος 13^{ος} αι.–μέσα 14^{ου} αι.)
 - 5) Κούκλια (13^{ος}/14^{ος} αι.;) (Πιθανόν)
 - 6) Κάτω Πάφος-Λόφος Φάμπρικας (πρώιμος/μέσος 13^{ος} αι.–14^{ος} αι.)
 - 7) Αρχαίοι Σόλοι (13^{ος}- 14^{ος} αι;) (Πιθανόν)
 - 8) Βάσα Κοιλανίου (14^{ος}-15^{ος} αι;) (Πιθανόν)
- Χρονολογήσεις από (Βιωνής 2019, 242)

Εργαστήρια Πάφου

Κατά τη διεξαγωγή επισκόπησης επιφανείας στην επαρχία Πάφου τη δεκαετία του 80' από το Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου, εντοπίστηκαν ίχνη εργαστηρίων εφυαλωμένης κεραμικής όπως τριποδίσκοι ψησίματος, παραμορφωμένα σκάρτα όστρακα και υπολείμματα κλιβάνων, στις θέσεις Λέμπα, Κούκλια και στον λόφο Φάμπρικα στην Κάτω Πάφο (Papanikola-Bakirtzi 2004, 43; Cook 2014, 30). Η λειτουργία των εργαστηρίων της ευρύτερης περιοχής της Πάφου χρονολογείται στον 13^ο και 14^ο αι.. Όσον αφορά το σχήμα των αγγείων παραγωγής, περιλάμβανε πινάκια, κούπες μεγάλου και μικρού μεγέθους, και κανάτια, γνωστά με τον όρο «εμπότης», «μπότης», «κουκουμάριο». Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εφυαλωμένης επιτραπέζιας κεραμικής των εργαστηρίων Πάφου, αποτελεί το σχήμα της βάσης με άνω στραμμένο δακτύλιο, ορισμένες φορές ομαλά ενώ άλλες φορές πιο έντονα. Ο δακτύλιος αυτός επιτρέπει στον τεχνίτη να μεταφέρει το αγγείο με μεγαλύτερη ευκολία, κατά την

Εικόνα 21. Κούπες, τύποι εργαστηρίων Πάφου, Σχεδιαστικές αναπαραστάσεις (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 61)

διαδικασία εμβαπτίσματος με επίχρισμα, υάλωσης όπως και στοιβάγματος (Παπανικόλα – Μπακιρτζή 1996, 57).

Όσον αφορά τη διακόσμηση των κεραμικών, η πλειονότητα εμπίπτει στην κατηγορία των εγχάρακτων. Για την διακόσμηση του αγγείου, προθέτονταν τυχαίες πινελιές πράσινου χρώματος (οξειδίου του χαλκού) η καφεκίτρινου χρώματος (οξείδιο του σιδήρου) (Εικ. 22). Όσον αφορά τα αγγεία που διακοσμούσαν με τη χρήση επίχρισματος (**Γραπτά δι'επίχρισματος**) η πλειονότητα αυτών αφορούσε κλειστά αγγεία όπως «κουκουμάρια» και «μπότηδες» (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1999, 10).

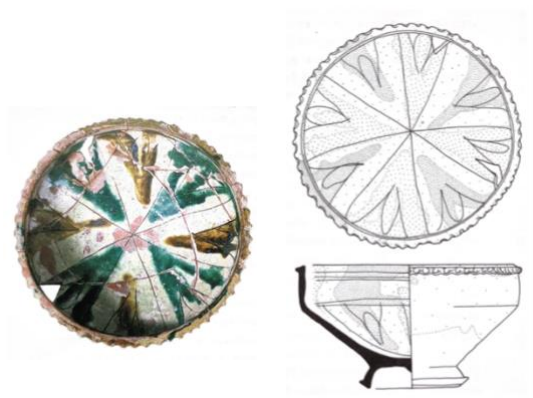
Εικόνα 22. Κούπα με εγχάρακτη διακόσμηση με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα. 14^{ος} αι. Εργαστήριο Πάφου, (Papanikola-Bakirtzis 2004, 109)

Εργαστήριο Κάτω Πάφου – Λόφος Φάμπρικα

Κατά την διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών στο Αρχαίο Θέατρο της Πάφου, στον λόφο Φάμπρικα, εντοπίστηκε κτηριακό σύμπλεγμα με βιοτεχνικό χαρακτήρα το οποίο χρονολογήθηκε στην Μεσαιωνική περίοδο (13^ο αι.-14^{ος} αι.). Εντός των ορίων του χώρου παρουσιάστηκαν στοιχεία επεξεργασίας αρχιτεκτονικών μελών κτηρίων, μεταλλουργικών δραστηριοτήτων καθώς και παραγωγή γυαλιού και εφυσλωμένης κεραμικής. Ο κύριος τύπος εφυσλωμένης κεραμικής που εντοπίστηκε είναι ο εγχάρακτος (Sgraffito) (Green et al. 2011, 43). Βάσει των μέχρι σήμερα ευρημάτων, το εργαστήριο παραγωγής μεσαιωνικής κεραμικής στο λόφο της Φάμπρικας αποτέλεσε το σημαντικότερο στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου κατά τον Μεσαίωνα. Η Πάφος ως η Δυτικότερη πόλη του νησιού, αποτέλεσε σταθμό, στο δρόμο κάθε ταξιδιώτη προς τους Αγίους Τόπους (Green et al. 2011, 44).

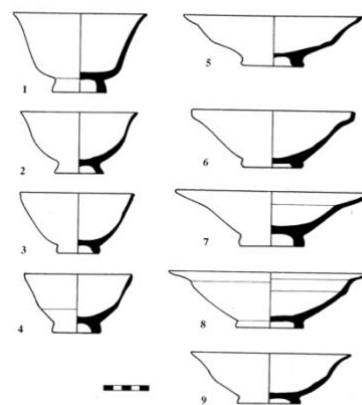
Εικόνα 23. Βάση κλιβάνου 13ου αι. για κατασκευή εφυσλωμένης κεραμικής στη θέση Φάμπρικα. (ανασκαφή 2006) (Green et al. 2004, 42)

Εικόνα 24. Κύπελο εργαστηρίου Κάτω Πάφου-Λόφος Φάμπρικα (13^{ος} αι.) (Green et al. 2004, 46)

Εργαστήρια Λαπήθου

Στην κατεχόμενη σήμερα Λάπηθο, μερικά χιλιόμετρα Δυτικά της Κερύνειας, εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών κλίβανοι όπτησης εφυσωμένης κεραμικής και τριποδίσκοι στοιβάγματος. Ιδιαίτερη εντύπωση προκάλεσαν τα στοιβαγμένα και κολλημένα μεταξύ τους αγγεία, τα οποία κατέρρευσαν κατά τη διαδικασία υάλωσης όπως και οι τριποδίσκοι ψησίματος ανάμεσα τους. Η παραγωγή κεραμικών σκευών στη θέση χρονολογείται από την Εποχή του Χαλκού (11ος – 8ος αι. π.Χ.) και συνεχίστηκε μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 2019,

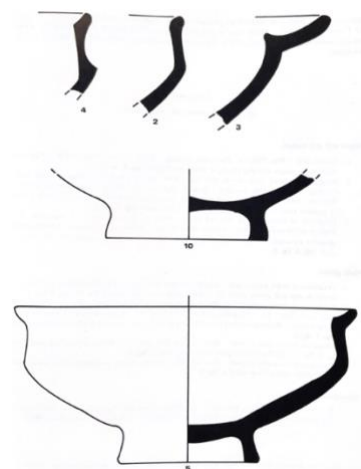
Εικόνα 25. Τυπολογία σκευών εργαστηρίων Λαπήθου (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 148)

106). Ιδιαίτερη ανάπτυξη υπήρξε κατά την περίοδο κυριαρχίας των Γενουατών στην Αμμόχωστο (1374-1464) όταν το κέντρο παραγωγής εφυσωμένων επιτραπέζιων σκευών θεωρήθηκε απαραίτητο να μεταφερθεί στη Λάπηθο (Παπαδημητρίου Ε. 2005, 114). Η παραγωγή εφυσωμένης κεραμικής στη Λάπηθο υπήρξε η μακροβιότερη της Κύπρου, μιας και συνεχίζει αδιάσπαστη στην περιοχή μετά την Οθωμανική κατάκτηση της Κύπρου (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 2003, 62: Παπανικόλα-Μπακιρτζή 2019, 114).

Όσον αφορά την τυπολογία των εφυσωμένων κεραμικών Λαπηθιώτικης παραγωγής, αποτελούνταν από κούπες με υπερυψωμένη, βαθμιδωτή βάση και ψηλό χείλος με διακόσμηση ανάγλυφου κορδονιού περιμετρικά. Επιπρόσθετα, υπήρξαν τύποι σε μορφή ποτηριού με ψηλό πόδι, επίπεδη βάση και κούπες διάφορων μεγεθών με χαμηλή και δακτυλιόσχημη βάση. Οι βασικοί τύποι διακόσμησης είναι οι εξής: **Κεραμική με εγχάρακτη διακόσμηση με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα, Εγχάρακτα με πράσινη γραπτή διακόσμησή, Γραπτά με πράσινο χρώμα** και κεραμικά **με απλή εφυσάλωση** (Παπανικόλα – Μπακιρτζή 1996, 141,210). Τα διακοσμητικά μοτίβα και παραστάσεις επιτυγχάνονται με χάραξη λεπτών γραμμών, οι οποίες κινούνται παρατεταμένα με κυματιστή πορεία. Οι ανθρώπινες μορφές φιλοτεχνούνται σχηματικά ή αφαιρετικά, καθώς συχνά δεν διαφαίνονται τα άκρα των μορφών (τα χεριά τις πλείστες φορές κρύβονται πίσω από το ένδυμα της μορφής). Συχνό διακοσμητικό θέμα των Λαπηθιώτικων αγγείων, ήταν τα πτηνά, τα φυτικά μοτίβα με λεπτές εγχαραξίες όπως και η χρήση πολλών γεωμετρικών μοτίβων και συνθέσεων (Παπανικόλα – Μπακιρτζή 1996, 142-143).

Εργαστήριο Έγκωμης

Μεταξύ της κατεχόμενης Έγκωμης και του Αγίου Σεργίου, στη περιοχή «Καμίνια» ανακαλύφθηκε εργαστήριο εφυαλωμένης κεραμικής του 14^{ου} αι. (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1996, 211). Ο καλής ποιότητας ασπριδερός και χοντρόκοκκος πηλός του ποταμού της Έγκωμης, κατέστη ιδανικός για χρήση από τα τοπικά εργαστήρια αγγειοπλαστικής (Papanikola-Bakirtzi 1989, 243-246). Κύριο χαρακτηριστικό των προϊόντων του εργαστηρίου αποτελούν οι κούπες με χαμηλή, δακτυλιόσχημη βάση, σώμα με λοξά τοιχώματα και χείλος ορθό ή οριζόντιο. Όσον αφορά την διακόσμηση, ορισμένα αγγεία παρουσιάζουν απλή εφύαλωση, με κοκκινωπό επίχρισμα και διάκοσμο άσπρου επιχρίσματος (Παπανικόλα – Μπακιρτζή 1996, 211). Επιπρόσθετα, στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν τα έγχρωμα εγχάρακτα, (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 2003, 61) των οποίων ο διάκοσμος φέρει συνήθως ανθρώπινες μορφές (Papanikola-Bakirtzi 2004, 43).

Εικόνα 26 Τύπολόγιο, Εφυαλωμένη κεραμική εργαστηρίου Έγκωμης (Papanikola-Bakirtzi 1989, 235)

Εργαστήρια Λευκωσίας

Στη θέση Παλαιό Δημαρχείο στη πρωτεύουσα του νησιού, εντοπίστηκαν τεκμήρια παραγωγής εφυαλωμένης κεραμικής, η οποία χρονολογείται στον 14^ο και 15^ο αι. Αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα η οποία παρουσιάζεται σε κεραμικά του εργαστηρίου που εντοπίστηκαν στην Λευκωσία με τα Λαπηθιώτικα και ιδιαίτερα όσον αφορά τον τύπο εγχάρακτων με καφεκίτρινο και πράσινο χρώμα (Brown and Green Sgraffito). Πιθανή είναι η ύπαρξη στενών σχέσεων μεταξύ των δυο εργαστηρίων μεσαιωνικής εφυαλωμένης κεραμικής (Violaris 2004, 72-74; Violaris 2014, 58). Η εγκατάσταση στη Λευκωσία κεραμέων από τη Λάπηθο αποτελεί ακόμη μια εξήγηση του φαινομένου (Papanikola-Bakirtzi, 2004, 44). Η εφυαλωμένη κεραμική της Λευκωσίας, παρουσιάζει όμοια τεχνικά αλλά και μορφολογικά χαρακτηριστικά με τον τύπο κεραμικής Gela, ο οποίος αποτελεί τύπο Προτομαϊόλικας κεραμικής, που φτιάχνετε στη Σικελία από τον

Εικόνα 27. Όστρακα εφυαλωμένης κεραμικής από εργαστήριο Λευκωσίας. (François 2021, 189)

πρώιμο 13^ο αι. και εξής. Στην Ιταλική χερσόνησο, ο τύπος εντοπίζεται σπάνια και σποραδικά σε θέσεις όπως η Campania, η Calabria, Τοσκάνη και η Liguria (François 2021, 190). Πιθανή είναι η έναρξη δημιουργίας κεραμικών με εφυάλωση κασσίτερου στο νησί μετά τον υποχρεωτικό εκτοπισμό Αράβων από την Ιταλία το 1223 (Abulafia 1990: 103-133; François 2021, 191).

Σήμερα, οι έρευνες συνεχίζονται με στόχο την εύρεση πιθανών θέσεων εργαστηρίων παραγωγής εφυαλωμένης κεραμικής όπως στο χωρίο Κούκλια της Πάφου, στη Βάσα Κοιλανίου της Λεμεσού και στην κατεχόμενη θέση των Αρχαίων Σόλων. Η πλειονότητα των θέσεων παραγωγής οι οποίες έχουν ήδη μελετηθεί βρίσκονται στα Δυτικά του νησιού, στην επαρχία Πάφου. Η εύρεση εφυαλωμένων σκευών στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού, οφείλεται σε επιθυμητή και σκόπιμη μεταφορά προς τις περιοχές έρευνας των πέντε αρχαιολογικών ερευνών επισκόπησης επιφανείας (Χάρτης 1 και 6). Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι μέχρι στιγμής δεν έχει εντοπιστεί κάποιο εργαστήριο εφυαλωμένης κεραμικής στη Νότια ακτή του νησιού, μεταξύ των πόλεων Λεμεσού και Αμμοχώστου.

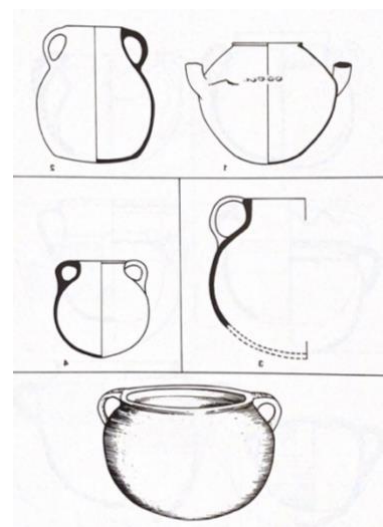
Ποια είναι τα κύρια χρηστικά σκεύη ενός νοικοκυριού, κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, στην Κύπρο; Τι γνωρίζουμε για αυτά; Ποιοι είναι οι βασικοί τύποι;

4δ. Μαγειρικά Σκεύη

Τα Μαγειρικά σκευή προορίζονταν για την προετοιμασία φαγητού στο νοικοκυριό. Από τον 7^ο μέχρι τον 13^ο αι. η κυπριακή μεσαιωνική μαγειρική κεραμική είχε σταδιακά αλλάξει λόγω της μετατροπής από την χρήση του γρήγορου τροχού σε αργό περιστρεφόμενο. Συνεπώς, πλέον δεν μπορούσε να συγκριθεί με κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας η οποία χαρακτηρίζεται ως καλοφτιαγμένη και προσεγμένη (Gabrieli 2007, 402). Τα μαγειρικά σκεύη των μεσαιωνικών χρόνων συνήθως ήταν πλατιά και ψηλά, με δύο λαβές για ευκολότερη μεταφορά του αγγείου (Gabrieli 2006, 619). Ορισμένες φορές ο πηλός ήταν χονδροειδής καθώς σε άλλες πιο λεπτός με αρκετά εγκλείσματα. Τα εγκλείσματα αυτά συμβάλουν στην μεγαλύτερη αντοχή του αγγείου στις υψηλές θερμοκρασίες τις οποίες θα αντιμετώπιζε κατά το ψήσιμο καθώς και στην ψύξη και θέρμανση. Δηλαδή τη συστολή και διαστολή του υλικού λόγω της

επαναλαμβανόμενης χρήσης του στην εστία όπως και στο ταχύτερο ψήσιμο της τροφής (Gabrieli 2006, 617). Το σχήμα ήταν συνήθως σφαιρικό έτσι ώστε η θερμότητα να κατανέμεται όμοια σε όλη την επιφάνεια του σκεύους. Συχνοί τύποι είναι η «Τσούκκα» και το «Τσουκάλι» (Γιαγκάκη 2018, 121). Με την άφιξη των Βενετών στο νησί, αποχωρούν από το προσκήνιο σταδιακά τα σφαιρικά μαγειρικά σκεύη με τον κοντό λαιμό, τα οποία εντοπίστηκαν σε θέσεις όπως ο λόφος της Φάμπρικας και το κάστρο των Σαράντα Κολόνων (12^ο-13^ο αι.). Την ίδια περίοδο αυξάνεται δραματικά ο αριθμός των σκευών και κουπών με έσω νεύον χείλος. Τον 16^ο αι. επανέρχεται σταδιακά η παραγωγή και χρήση με γρήγορο τροχό, μαγειρικών αλλά και άλλων χρηστικών σκευών (Gabrieli 2007, 403-406).

Η Μαγειρική χύτρα, μαγείρισα ή αλλιώς «Τσούκκα», με ονομασία εμπνευσμένη από τον ιταλικό όρο “Zucca”- “Zucchini” δηλαδή κολοκύθι, αποτελεί ένα κλειστό αγγείο σφαιρικού σχήματος με στενό λαιμό (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 2003, 34). Όσον αφορά τη χωρητικότητα του αγγείου περιοριζόταν στις 2-3 μερίδες φαγητού (Μπακιρτζής, 2003, 34). Εντοπίστηκαν αρκετοί τύποι τσούκκας σε θέσεις της Κύπρου, όπως ευρύστομες χύτρες με έσω νεύον χείλος, και σφαιρικές χύτρες με έσω νεύον χείλος και οριζόντια λαβή. Ορισμένες τσούκκες με έσω νεύον χείλος παρουσίαζαν επίσης τριφυλλόσχημη προχοή, γεγονός που υποδηλώνει την διευκόλυνση ως προς το σερβίρισμα υγρών (Gabrieli 2006, 623-626).

Εικόνα 28. Τύποι τσουκαλιών της Κύπρου και Ανατολικής Μεσογείου (Μπακιρτζής 2003, Πίνακας 8)

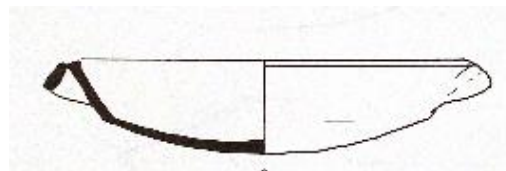
Ακόμα ένα μαγειρικό σκεύος το οποίο εντοπίζεται στη Κύπρο την περίοδο του Μεσαίωνα, είναι το «Στεγνάτον» ή αλλιώς η «Κατσαρόλα». Σε σύγκριση με τις τσούκκες, είναι λιγότερο βαθύ καθώς το μικρό του ύψος και το ευρύ στόμιο, το καθιστούσε κατάλληλο για μαγείρεμα υγρών αλλά και εν μέρη στερεών τροφών, όπως και για τηγάνισμα (Μπακιρτζής 2003, 51: Gabrieli 2006, 626).

Εικόνα 29. Σχέδιο Κατσαρόλας (Gabrieli 2003, 626)

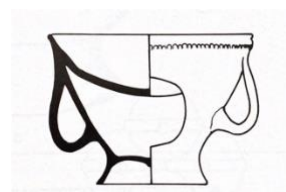
Όσον αφορά το τηγάνισμα, το «τηγάνιον» αποτελούσε το κύριο σκεύος. Ο ανοικτός και ρηχός του τύπος, με λοξά τοιχώματα (Μπακιρτζής 2003, 48) χρησιμοποιούταν για ψήσιμο, τηγάνισμα

και αργό-βράσιμο (Gabrieli 2006, 630) στεγνής τροφής σε συνδυασμό με κάποιου είδους λίπους (π.χ. Λάδι), όπως και για καβούρδισα ξηρών καρπών. (Μπακιρτζής 2003, 49). Επίσης, αξιοσημείωτο είναι ότι λόγω του μεγάλου ανοίγματος και του ρηχού του βάθους, ήταν ευκολότερος ο χειρισμός του κατά τη διάρκεια ψησίματος της τροφής. Ύπαρξη εφυσάλωσης εντοπίστηκε στο εσωτερικό ορισμένου αριθμού τηγανιών αλλά και άλλων σκευών. Τον 13^ο αι. εφυσάλωμένες χύτρες και εφυσάλωμένα τηγάνια εισάγονται στην Κύπρο από τη Βηρυτό.

Εικόνα 30. Τύπος τηγανιού που εντοπίστηκε στη θέση Σαράντα Κολώνες, στη Κύπρο. Αρχές 13ου αι. (Μπακιρτζής 2003, Πίνακας. 10,2)

Το «Σαλτσάριον» αποτελούσε θερμαινόμενο σκεύος (Μπακιρτζής 2003, 55) το οποίο κρατούσε ζεστές τις σάλτσες όταν θα προσφέρονταν στο τραπέζι (Γιαγκάκη 2018, 120). Αυτά τα πήλινα σκεύη, είχαν θέση για τη φωτιά στη βάση τους, καθώς και στο «σκουτέλιον» δηλαδή στο πάνω μέρος για την σάλτσα η οποία θα διατηρούταν ζεστή (Μπακιρτζής 2003, 55).

Εικόνα 31. Σχέδιο - Σαλτσάριον, συλλογή Ιδρύματος Πιερίδη, Κύπρος. (Μπακιρτζής 2003, Πίνακας 13.5)

4ε. Αγγεία Αποθήκευσης και Μεταφοράς

Το πιθάρι ή «πίθος» αποτελεί το πιο διαδεδομένο κατά τους αιώνες αποθηκευτικό αγγείο, από τα προϊστορικά μέχρι και τα νεότερα χρόνια λόγω της μεγάλης αντοχής του τύπου. Αποτελεί συγχρό

Εικόνα 32. Σχηματική απόδοση Πίθων (χείλος και λαιμός αριστερά, δεξιά βάση) (Gabrieli 2006, 64)

εύρημα στις ανασκαφές, όμως συχνά είναι δύσκολο να λειτουργήσει ως στοιχείο χρονολόγησης ενός στρώματος, διότι χρησιμοποιήθηκε αδιάκοπα για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Παρ'όλα αυτά δεν έχουν ασχοληθεί ιδιαίτερα οι μελετητές με αυτό το είδος αγγείου καθώς δεν υπάρχει ιδιαίτερη τυπολογική εξέλιξη από τη μία περίοδο στην άλλη, ενώ η διακόσμηση του θεωρήθηκε ως ανάξια μελέτης (Μπακιρτζής 2003, 111). Το σώμα του είναι σφαιρικό και το πάχος φτάνει από 1,5 μέχρι και 3 εκατοστά περίπου. Το χείλος παρουσιάζεται είτε ταινιωτό και παχύ, είτε παχύ και στρογγυλεμένο. Η χωρητικότητα πιθαριών που εντοπίστηκαν στη θέση Φάμπρικα, υπολογίστηκε από ερευνητές σε 82 μέχρι και 1600 λίτρα (Gabrieli 2006, 64), αναλόγως του μεγέθους. Οι πίθοι αυτοί λειτουργούσαν ως χώροι

αποθήκευσης υγρών όπως κρασί, λάδι, και στερέων όπως αλεύρι, σιτηρά, παστά ψαριά και κρέατα, φρούτα κ.α. (Μπακιρτζής 2003, 115).

Οι Κανάτες αποτελούν επιτραπέζια αγγεία τα οποία χρησιμοποιούνταν για βραχυπρόθεσμη αποθήκευση ή μεταφορά του υγρού όπως και ως βοηθητικά σκεύη, π.χ. για καθαρισμούς κτλ. Η μετάγχιση και η έκχυση αποτελούν τις δυο βασικές λειτουργίες του σκεύους. Βέβαια, αναλόγως του μεγέθους της κανάτας, αλλάζει και η λειτουργικότητα της. Οι μικρότερες κανάτες παρουσιάζουν λαβή απέναντι από το στόμιο και χρησιμοποιούνταν για μικρές ποσότητες

Εικόνα 33. Κανάτες (τριφυλλόσχημη πρόχους) (Gabrieli 2006, 610)

υγρών ως επιτραπέζια δοχεία. Το συγκεκριμένο σχήμα χρησιμοποιείται κατά τους Κυρίως Βυζαντινούς χρόνους (8ος-12ος αι.) (Gabrieli 2006, 67-69). Ο πιο διαδεδομένος τύπος κανάτας είναι η τριφυλλόσχημη πρόχους η οποία εντοπίστηκε σε ανασκαφές Μεσαιωνικών και νεότερων θέσεων. Ο χειροποίητος αυτός τύπος παρουσιάζει ωοειδές σώμα, και κάθετη ταινιωτή λαβή. Επίσης, εντοπίστηκαν τύποι κανατών με μακρύ στενό λαιμό για σερβίρισμα ποτών και με μακρύ φαρδύ λαιμό οι οποίες χρησίμευαν για άντληση νερού (στάμνες) (Gabrieli 2006, 111).

Οι Κούπες, αποτελούν ανοικτά αγγεία, μικρού και μεσαίου μεγέθους στα οποία η πρόσβαση στο περιεχόμενο είναι εύκολη. Αποτελούν ίσως το κύριο τύπο πολυλειτουργικών αγγείων της περιόδου. Χρησιμοποιούνταν για ανάμειξη διαφόρων υλικών κατά το μαγείρεμα, για σερβίρισμα, όπως και ως σκεύος μαγειρέματος. Υπάρχουν διάφοροι τύποι κουπών, όπως οι κούπες με έσω νεύον χείλος κούπες με έσω νεύον χείλος και τριφυλλόσχημη προχού, κούπες με ανώμαλο έσω νεύον χείλος κ.α. (Gabrieli 2006, 627-630).

Εικόνα 34. Κούπα με έσω νεύον χείλος και τριφυλλόσχημη προχού (Gabrieli 2006, 630)

5. Οι έρευνες επισκόπησης επιφανείας

Η επιλογή των πέντε ερευνών επισκόπησης επιφανείας, πραγματοποιήθηκε με κύριο παρονομαστή το διαθέσιμο δημοσιευμένο ή αδημοσίευτο υλικό, την χρονική περίοδο πραγματοποίησης της έρευνας και τη κύρια περιοχή μελέτης. Η παρουσίαση των ερευνητικών προγραμμάτων στο παρόν κεφάλαιο ακολουθεί χρονολογική πορεία, από το 1991 (AAP) μέχρι το 2023 (SeSaLaC).

A) The Athienou Archaeological Survey Project (AAP) “The Malloura Valley Survey”

Το αρχαιολογικό πρόγραμμα έρευνας επιφανείας “The Athienou Archaeological Survey Project” (AAP) (1991-1992) είχε ως πρότερο σκοπό να αναγνωρίσει τα όρια της αρχαιολογικής θέσης «Μάλλουρα» στην περιφέρεια του σημερινού χωριού Αθιένου (επαρχίας Λάρνακας), και να μελετήσει τη χρήση του τοπίου έως 20 χλμ. περιμετρικά της θέσης, έτσι ώστε να εντοπιστούν στοιχεία

Χάρτης 7. Περιοχή έρευνας του αρχαιολογικού προγράμματος AAP. (Toumazou 1998, 164)

από την πρώιμη μέχρι και την πιο πρόσφατη φάση χρήσης του τοπίου (Χάρτης 7,8). Κύριες χρονολογικές φάσεις για τη περιοχή έρευνας, αποτέλεσαν οι περίοδοι από την Κύπρο-Αρχαϊκή (750-475 π.Χ.) μέχρι και την Πρώιμη Βυζαντινή (395-647 μ.Χ.), και η Ύστερη Βυζαντινή (965-1191μ.Χ.) μέχρι τη σύγχρονη εποχή (Πίν.9) (Toumazou 2011, 89). Η έρευνα επιφανείας διήρκησε 2 χρόνια (1991-1992), υπό την διεύθυνση των Michael K. Toumazou (Davidson College Davidson, North Carolina), Richard W. Yerkes (The Ohio State University Columbus, Ohio) και P. Nick Kardulias (College of Wooster Wooster, Ohio) (Toumazou 1998, 167).

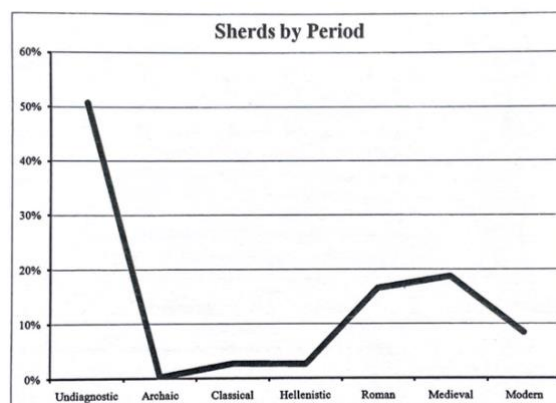
Όσον αφορά τη διαδικασία μελέτης, ομάδα έντεκα περιπατητών ακολούθησε ευθεία πορεία στα όρια του νοητού οριοθετημένου χώρου, μήκους 40, 50 ή 100 μέτρων, με απόσταση περίπου 10 – 15 μέτρων μεταξύ τους. Ταυτοχρόνως καταγράφονταν τα αρχαιολογικά ευρήματα και συλλέγονταν τα διαγνωστικά όστρακα. Συνολικά μελετήθηκαν συστηματικά 13,5 τ.χλμ γης. (Toumazou, 1998, 170).

Το αρχαιολογικό υλικό το οποίο συλλέχθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας επιφανείας, κατηγοριοποιήθηκε βάσει του σχήματος, της λειτουργίας όπως και της χρονολόγησης του (Τουμαζου 2011, 92-93). Στη συνέχεια, οι πληροφορίες αυτές εισήχθησαν σε βάση δεδομένων του ερευνητικού προγράμματος AAP συνδεδεμένη με λογισμικό GIS "Geographical Information System" - "Σύστημα Γεωγραφικών Πληροφοριών", με στόχο την σύνθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας και εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικών με την μελέτη του τοπίου και της ανθρώπινης δραστηριότητας στη περιοχή. Επιπλέον, δεδομένα της έρευνας αποθηκεύτηκαν σε ηλεκτρονικά αρχεία τύπου Excel και Access για σκοπούς περαιτέρω μελέτης (Τουμαζου 1998, 170).

Η θέση Μαλλούρα ευημερούσε απο την Κυπροαρχαϊκή (750-475 π.Χ.) μέχρι την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο (395-647 μ.Χ.) (Τουμαζου, Μ. Κ 1998, 93). Συνολικά επτά εκτάρια της περιοχής έρευνας εμπίπτουν σε αρχαιολογική θέση καθώς η πλειοψηφία του αρχαιολογικού υλικού χρονολογήθηκε στην Ύστερη Βυζαντινή περίοδο (965-1191) και περίοδο Βενετικής κυριαρχίας στο νησί (1489-1571). Επιπρόσθετα, μεγάλο ποσοστό του υλικού χρονολογήθηκε στην Ύστερη Αρχαιότητα/Πρώιμους Βυζαντινούς χρόνους σε αντίθεση με το λιγοστό αριθμό ευρημάτων της Μέσης Βυζαντινής περιόδου (647-965) στο τοπίο. Το γεγονός αυτό ίσως να αποκαλύπτει την εγκατάλειψη της θέσης στη Μέση Βυζαντινή περίοδο και την επανακατοίκηση κατά τη Βενετική περίοδο (1489-1571 μ.Χ.) (Πιν.10) (Τουμαζου, 1998, 97).

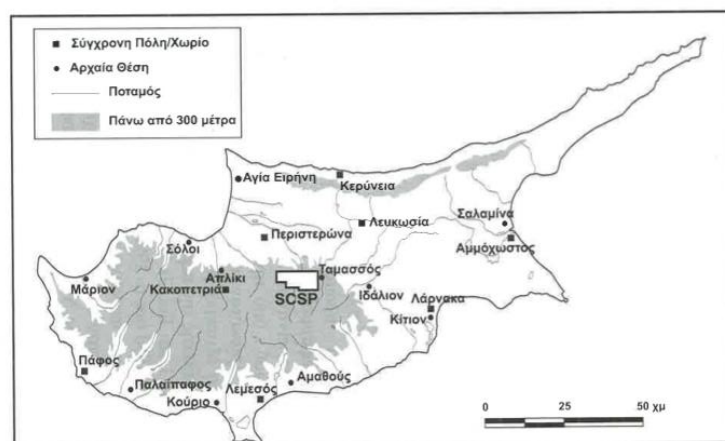
Χάρτης 8. Η Θέση Μάλλουρα και οι θέσεις Αθηνού, Γολγούς και Ιδάλιον. (Moore και Gregory 2011, 89)

Πίνακας 10. Ποσοστά Κεραμικής ανά χρονική περίοδο AAP, (Τουμαζου 1998, 207)

B) The Sydney Cyprus Survey Project (SCSP)

Το “*The Sydney Cyprus Survey Project*” (SCSP) (1992-1995, 1997) αποτελεί ένα από τα πρώτα και μεγαλύτερα αρχαιολογικά προγράμματα έρευνας τοπίου στο νησί. Από το 1998 μέχρι το 2000 πραγματοποιήθηκε μελέτη υλικού και προετοιμασία για την δημοσίευση της έρευνας του προγράμματος. Διευθυντές του ερευνητικού προγράμματος υπήρξαν οι Michael Given (University of Glasgow) και Bernand Knapp (University of Glasgow). Η περιοχή έρευνας αφορούσε την περιφέρεια των συγχρόνων χωριών Πολιτικό και Μιτσερό, και αποτελεί το πρώτο πρόγραμμα το οποίο επιχείρησε να μελετήσει την περιοχή του Τροόδου με στόχο την ανίχνευση νέων αρχαιολογικών θέσεων όπως και την καταγραφή της εξέλιξης του τοπίου στην πάροδο του χρόνου σε σχέση με τις μεταλλουργικές και αγροτικές δραστηριότητες στην περιοχή (Χάρτης 9) (Given και Knapp 2002, 1-2).

Χάρτης 9. Περιοχή μελέτης του SCSP (Given 2002, 2)

Για την επίτευξη του στόχου του ερευνητικού αυτού προγράμματος, χρησιμοποιήθηκε μια συστηματική και εντατική μέθοδος έρευνας επιφανείας. Η ομάδα έρευνας περπάτησε 1550 γεωαναφερόμενα τετράγωνα με απόσταση 5 μέτρων ο κάθε περιπατητής, καλύπτοντας συνολικά απόσταση 6,54 km (Εικ. 35) (Given και Knapp 2003, 48). Κατά τη διάρκεια της έρευνας στο πεδίο, κάθε μέλος της ομάδας σημείωνε σε προσωπικό σημειωματάριο διάφορες καταστάσεις που βίωνε, σχόλια, συζητήσεις αλλά και προβληματισμούς. Στόχος αυτής της τακτικής ήταν η επανατοποθέτηση του αναγνώστη-

Εικόνα 35. Περιπατητές στο πεδίο (SCSP) (Πηγή : https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/scsp_var_2001/images.cfm)

περιπατητή στο πεδίο κατά τη μελέτη των δεδομένων (Given και Knapp 2003, 4) Επιπρόσθετα ο αριθμός οστράκων, η βλάστηση, η πιθανότητα διατάραξης του εδάφους και η κατάσταση διάβρωσης ιζημάτων σημειώνονταν στο πεδίο από τους περιπατητές. (Given και Knapp 2003, 48).

Ειδικοί κεραμικής, μεταλλικών και λίθινων εργαλείων μελέτησαν το αρχαιολογικό υλικό, το κατέγραψαν και το χρονολόγησαν, με απώτερο σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την χρονολόγηση και λειτουργία της θέσης. (Given και Knapp 2003, 15). Οι ειδικοί κεραμολόγοι του προγράμματος SCSP δημιούργησαν, σύστημα διαφόρων «Χρονοτύπων» μέσω του οποίου ήταν εφικτός ο

Εικόνα 36. Περιπατητές στη θέση Μιτσέρο (SCSP) (Πηγή : https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/scsp_var_2001/images.cfm)

διαχωρισμός και η ομαδοποίηση κατηγοριών κεραμικής που παρουσίαζαν πανομοιότυπα χαρακτηριστικά βάσει του τύπου. Επιπρόσθετα, η μελέτη της κεραμικής συνδυαζόταν με τα δεδομένα της περιοχής προέλευσης κάθε οστράκου (Given και Knapp 2003, 29, 48).

Το αρχαιολογικό ερευνητικό πρόγραμμα επισκόπησης επιφανείας SCSP μελέτησε έντεκα περιοχές ειδικού ενδιαφέροντος “SIAs”. Την «Αγροκηπιά–Κριάδης» όπως και την ιδιαίτερα καλλιεργημένη περιοχή «Κλήρου–Μαναστήρκα» η οποία αποτελεί Ρωμαϊκή θέση με έντονο το στοιχείο των αγροτικών δραστηριοτήτων. Η πλειονότητα της κεραμικής που συλλέχθηκε, από τους περιπατητές, στη περιοχή χρονολογήθηκε ως Μεσαιωνική και Νεότερη» (Medieval to Modern). Επίσης, μελετήθηκαν οι περιοχές «Μιτσερό–Κουλουπάχης», «Μιτσερό–Μαυρόβουνος» και «Πολιτικό – Άγιος Μνάσων». Το Πολιτικό, υπήρξε Μεσαιωνικό χωριό το οποίο επιβιώνει μέχρι και σήμερα. Επίσης άλλες περιοχές ειδικού ενδιαφέροντος ήταν οι «Πολιτικό–Κοκκινόροτσο», «Λεκάνη απορροής του Μιτσερού» (“Mitsero Basin”), και «Κλήρου–Άγιος Μάμας» στην οποία εντοπίστηκε αξιοσημείωτος αριθμός Μεσαιωνικής και νεότερης κεραμικής. Στο κέντρο και Νότιο μέρος της περιοχής υπήρξε μεγάλος αριθμός Μεσαιωνικής και Οθωμανικής κεραμικής (Given και Knapp 2003, 155). Στη περιοχή ειδικού ενδιαφέροντος «Μαλούντα–Παναγιά Χρυσοπαντάνασσα» βρέθηκε, γύρω από την εκκλησία αξιοσημείωτη ποσότητα καλής ποιότητας μεσαιωνικής κεραμικής (Given, 2003 vol.2, 163). Η περιοχή «Μιτσερό- Κοκκινόγια» αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες θέσεις του ερευνητικού

αυτού προγράμματος, λόγω των πολλών στοιχείων μεταλλευτικής δραστηριότητας που παρουσιάζει (Εικ.36) (Given και Knapp 2003,178).

Επιπρόσθετα, μελετήθηκαν επτά θέσεις ειδικού ενδιαφέροντος “*POSIs*”. Οι θέσεις αυτές είναι οι «*Αρεδιού–Βούπες*», «*Πολιτικό–Κελαιδόνη*», «*Αγροκηπιά–Παλαιοκάμιννα*», «*Κλήρου–Μαζέρκα*», όπως και η «*Μιτσερό–Λαμπαδιώτισσα*», της οποίας η κεραμική που εντοπίστηκε τεκμηριώνει την ανθρώπινη και οικονομική ευημερία στην περιοχή κατά τον Μεσαίωνα (Given και Knapp 2003, 191). Άλλες περιοχές έρευνας είναι το «*Πολιτικό–Φουρνιά*», «*Επισκοπιό–Καλλίνικος*», όπως και «*Κλήρου–Κλιρόβουρνα*». Το μεγαλύτερο μέρος του αρχαιολογικού υλικού της τελευταίας θέσης, χρονολογήθηκε στην Ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο και η πλειονότητα του αποτελείτο από οικιακά σκευή. Τελευταία περιοχή έρευνας του ερευνητικού προγράμματος SCSP ήταν η θέση «*Καλόχωριο–Ποντίζος*» στην οποία η πλειονότητα της κεραμικής που συλλέχθηκε χρονολογήθηκε ως «*Μεσαιωνική και Μοντέρνα*» (Given και Knapp 2003, 201).

Γ) Troodos Archaeological and Environmental Survey Project (TAESP)

Το ερευνητικό πρόγραμμα “*Troodos Archaeological and Environmental Survey Project*” (TAESP) (2000-2004) αποτελεί το μεγαλύτερο αρχαιολογικό ερευνητικό πρόγραμμα έρευνας επιφανείας στη Κύπρο το οποίο κατάφερε να μελετήσει την Βορειότερη πλευρά του Τροόδους (Given et al. 2013a, Abstract) Διευθυντές του ερευνητικού προγράμματος ήταν οι Michael Given και A. Bernard Knapp (University of Glasgow), Βασιλική Κασσιανίδου (Πανεπιστήμιο Κύπρου) και Jay Noller (Oregon State University). Απώτερος σκοπός του ερευνητικού προγράμματος ήταν η συμπλήρωση του προηγούμενου ερευνητικού προγράμματος το *Sydney Cyprus Survey Project* (SCSP το οποίο μελέτησε περιοχές της οροσειράς του Τροόδους 20 χιλιόμετρα Ανατολικότερα (Χάρτης 10).

Χάρτης 10. Χάρτης της Κύπρου, Περιοχή μελέτης TAESP και SCSP (Given et al. 2013a, abstract)

Το TAESP μελέτησε συνολικά 164 τ.χλμ γης στην περιοχή από τον Καρκότη στα Δυτικά μέχρι και τα Λαγουδερά (Given et al. 2013α, 18). Στη θέση παρουσιάστηκαν στοιχεία παραγωγής και καλλιέργειας γης, εξόρυξης μετάλλων, όπως και ύπαρξης οικισμών και νεκροταφείων (Given et al. 2013α, Abstract). Παραδόξως λιγοστή είναι η αρχαιολογική και ιστορική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή.

Η αρχαιολογική έρευνα πεδίου βασίστηκε στη μελέτη ειδικών τετράγωνων (*Transects*). Ο αριθμός των περιπατητών για κάθε transect ήταν πέντε οι οποίοι περπάτησαν και μελέτησαν την περιοχή έρευνας απόστασης 5 μέτρων, παρατηρώντας το έδαφος για τυχόν ύπαρξη αρχαιολογικών καταλοίπων (Εικ.37). Ταυτοχρόνως μέσω της χρήσης ειδικών χειρομετρητών, κατέστη δυνατή η μέτρηση των οστράκων τα οποία αναγνώριζαν οι περιπατητές κατά τη πορεία τους. Σε ειδική φόρμα, καταγραφόταν από τους ίδιους ο αριθμός τετραγώνου, η ακριβής τοποθεσία βάσει των σημείων του ορίζοντα, η ορατότητα του εδάφους καθώς και ο αριθμός κεραμικής, λίθινων εργαλείων κ.α. Επιπρόσθετα, ειδικός γεωμορφολόγος κατέγραφε σημαντικά δεδομένα σχετικά με την γεωμορφολογία και το περιβάλλον του συγκεκριμένου χωρικού σημείου. (Given et al. 2013α, 25, 27). Με απώτερο σκοπό την αποτελεσματικότερη μελέτη της περιοχής, προστέθηκαν επιπλέον τετράγωνα μελέτης εκτός των ζωνών εντατικής, όταν αυτό ήταν απαραίτητο (*Extensive Transects*).

Εικόνα 37. Περιπατητές στη περιοχή έρευνας SU3409. (Πηγή: <https://intarch.ac.uk/journal/issue20/4/images/fig03.html>)

Όλα τα τέχνεργα που μαζεύτηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας επιφανείας, μελετήθηκαν από ειδικευμένους μελετητές, έτσι ώστε να χρονολογηθεί και να προσδιοριστεί η χρήση τους και η λειτουργία της κάθε περιοχής με περισσότερη ακρίβεια. Η βασική στρατηγική για την ανάλυση της κεραμικής ήταν πανομοιότυπη με αυτή που χρησιμοποιήθηκε με επιτυχία στο προηγούμενο ερευνητικό πρόγραμμα, *Sydney*

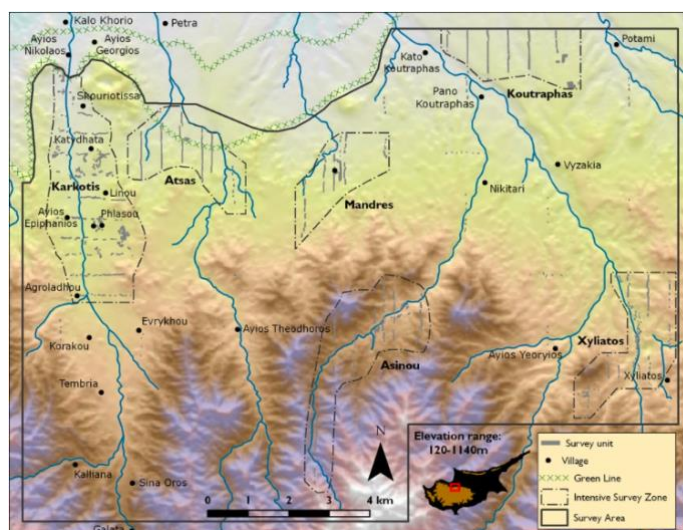

Εικόνα 38. Η Κεραμολόγος Kristina Winther Jacobsen μελετώντας κεραμική, στο σχολείο Τεμβριών, 27 Ιουλίου 2002 (Πηγή: <https://intarch.ac.uk/journal/issue20/4/images/fig06.html>)

Cyprus Survey Project (SCSP), δηλαδή η χρήση συστήματος «Χρονοτύπων» (Εικ.38) (Given et al.2013a, 30).

Το ερευνητικό πρόγραμμα μελέτησε πέντε κύριες περιοχές της Βόρειας πλευράς του Τροόδους, τον Ατσά, τις Μάντρες, τον Κουτραφά, τον Καρκότη και τα Λαγουδερά (Εικ.39). Στην περιοχή Μάντρες η πλειονότητα της κεραμικής χρονολογήθηκε από τον 15^ο αι. – 16^ο αι. και εξής. Στην περιοχή Κουτραφά, η οποία υπήρξε χωριό κατά τη περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας (1489-1571), εντοπίστηκε πλήθος οστράκων κεραμικής τα οποία χρονολογήθηκαν στη κατηγορία «μεσαιωνικοί και νεότεροι χρόνοι». Στα Δυτικά της περιοχής, καταγράφηκε σημαντικός αριθμός οστράκων λεπτεγχάρακτης διακόσμησης (Fine Sgraffito) (Given et al. 2013β, 46). Όσον αφορά την περιοχή του Καταλασιάρη, υπήρξε έντονη συσσώρευση κεραμικής Μεσαιωνικών και νεότερων χρόνων. Αξιοσημείωτη είναι η ποσοτική διαφορά της χονδροειδούς έναντι της λεπτής κεραμικής στην περιοχή. Πιθανότατα, οι οικιστικοί χώροι της περιοχής να παρουσίαζαν μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους με απώτερο σκοπό την αποθήκευση προϊόντων παραγωγής (Given et al. 2013β, 46). Το Μεσαιωνικό και έπειτα Οθωμανικό χωριό «Άγιος Επιφάνειος» το οποίο βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας τους Καρκότη, υπήρξε κέντρο με έντονη αγροτική και γεωργική δραστηριότητα (Given et al. 2013β, 82). Ακόμη, έντονη φαίνεται να ήταν η κατοίκηση στα χωριά Λινού, Φλασού και Κατήδατων κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται μέσω της εύρεσης μεγάλου αριθμού οστράκων τα οποία εντοπίστηκαν και χρονολογήθηκαν στη Μεσαιωνική περίοδο (Given et al. 2013β, 150).

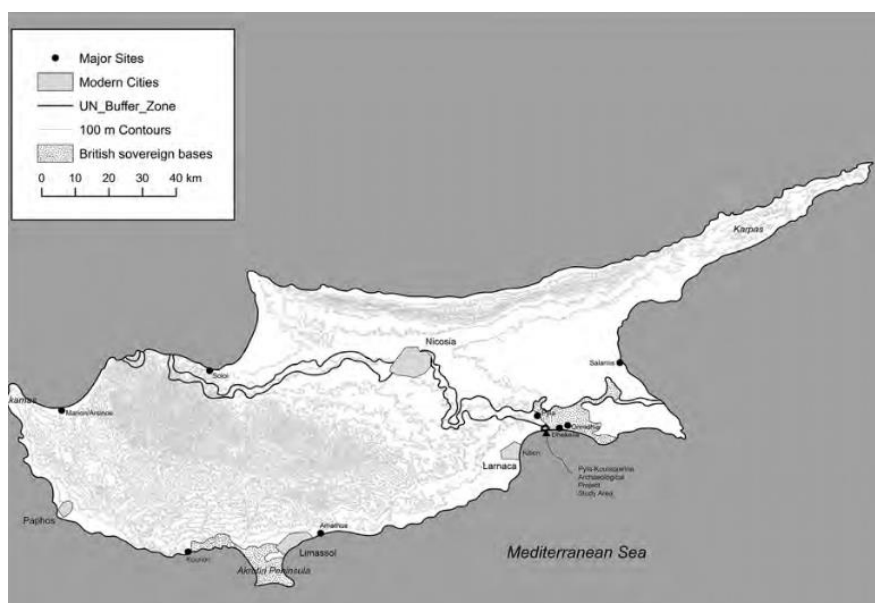
Στην γενικότερη περιοχή έρευνας εντοπίστηκε πλήθος μικρών Μεσαιωνικών και πρώιμων Οθωμανικών θέσεων. Ορισμένες έχουν εγκαταλειφθεί στην πορεία του χρόνου καθώς άλλες κατοικούνται μέχρι και σήμερα (Given et al. 2013β, 247).

Εικόνα 39. Περιοχές μελέτης TAESP. (Πηγή: <https://intarch.ac.uk/journal/issue20/4/tof.htm>)

Δ) The Pyla-Koutsopetria Archaeological Project (PKAP)

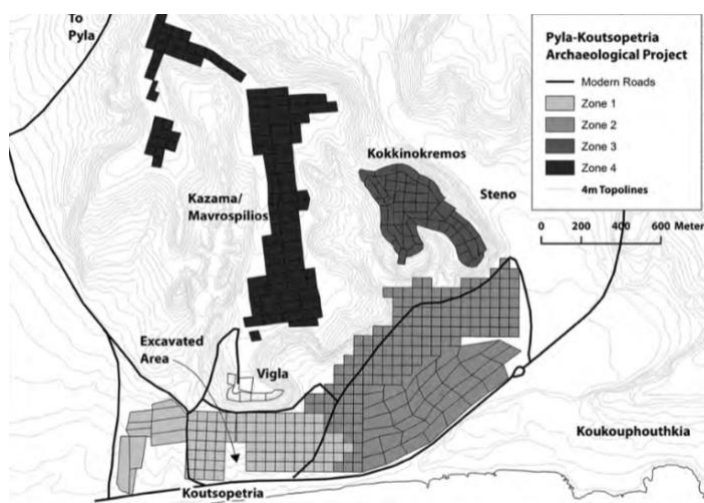
Το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Πύλας-Κουτσοπετριάς «*The Pyla-Koutsopetria Archaeological Project (PKAP)*» (2003-2011) με διευθυντές τους William R. Caraher (University of North Dakota), David K. Pettegrew (Messiah College) R. Scott Moore (Indiana University of Pennsylvania) μελέτησε την ευρύτερη περιοχή του σημερινού χωριού της Πύλας (Χάρτης 11) (Εικ.20). Στόχος ήταν ο εντοπισμός και η ανάδειξη του πλούσιου παρελθόντος της θέσης, των συνδέσεων της με γύρω περιοχές όπως και τη χρήση φυσικών πηγών μέσω της μελέτης επιφανειακών καταλοίπων (Caraher 2014, 1).

Χάρτης 11. Χάρτης της Κύπρου. Περιοχή έρευνας PKAP (Caraher et al. 2014, 2)

Αρχικά οι τρεις διευθυντές του προγράμματος ερεύνησαν την περιοχή έρευνας το 2003. Λόγω της τεράστιας και καλής ποιότητας Ελληνιστικού, Ρωμαϊκού και Πρώιμου Βυζαντινού υλικού, θεωρήθηκε απαραίτητη η εντατική έρευνα επιφανείας στη θέση. Συνεπώς, κατά τη περίοδο 2004 με 2008, 100 εκτάρια γης μελετήθηκαν, χρησιμοποιώντας μεθόδους της έρευνας τοπίου στην παράκτια περιοχή της σημερινής Πύλας (Caraher 2014, 5). Η περιοχή διαχωριστική βάση των αναγκών του προγράμματος σε «Transects» ή «Survey Units» ίδιου μεγέθους, στις 4 ζώνες έρευνας του προγράμματος. Οι περιπατητές με απόσταση 10 μέτρων μεταξύ τους, μελετούσαν την περιοχή και ταυτόχρονα περισύλλεγαν τα διαγνωστικά όστρακα χρησιμοποιώντας το σύστημα «Grab Sampling», το οποίο συνεπάγεται με τη συλλογή όλων των ορατών «διαγνωστικών» τεχνουργημάτων, τα οποία αποτελούνται από όστρακα χείλους, λαιμού, λαβής ή παρουσίαζαν διακόσμηση (Εικ.41) (Caraher 2014, 21, 35). Η πυκνότητα, η

ποικιλομορφία και η ορατότητα σε κάθε χωράφι «Tranct» ή «Survey Unit» επισημαινόταν στην ειδική φόρμα καταγραφής λεπτομερειών.

Εικόνα 40. 4 Ζώνες έρευνας επισκόπησης επιφανείας PKAP (Caraher et al. 2014, 24)

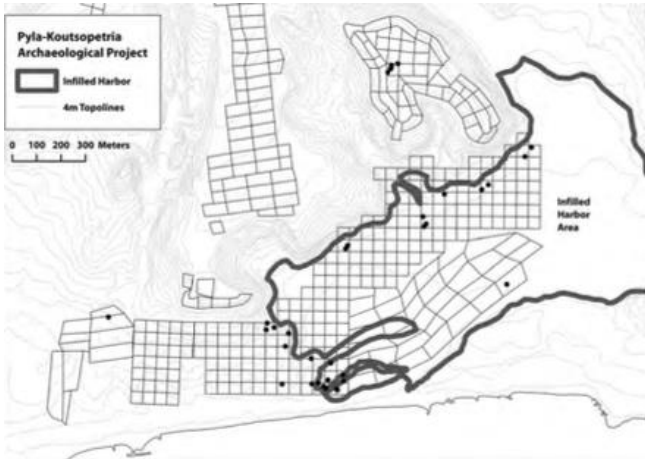
Εικόνα 41. Περιπατήτες στη ζώνη 1. (Caraher et al. 2014, 21)

Με την λήξη της περιόδου συστηματικής έρευνας επιφανείας πραγματοποιήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας η μελέτη και ψηφιοποίηση του αρχαιολογικού υλικού ανά διάφορα χρονικά διαστήματα, μεταξύ του 2004 και 2011 (Caraher, 2014, 5). Επίσης, μέσω της ειδικής βάσης του προγράμματος σε Microsoft Access, καταγράφηκαν όλα τα ευρήματα και αναφερθήκαν σε ειδικό γεωαναφερμένο χάρτη Cyprus Land Survey 1:5000, μέσω του ειδικού λογισμικού Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών Αρχαιολογίας, «Geographic Information System (ArcGIS)». Το σύστημα «Χρονοτύπων» το οποίο εφευρέθηκε από την ομάδα του *Sydney Cyprus Survey Project*, χρησιμοποιήθηκε επίσης στην ερευνά επιφάνειας στην περιοχή της Πύλας-Κουτσοπετριάς (Caraher, 2014, 35).

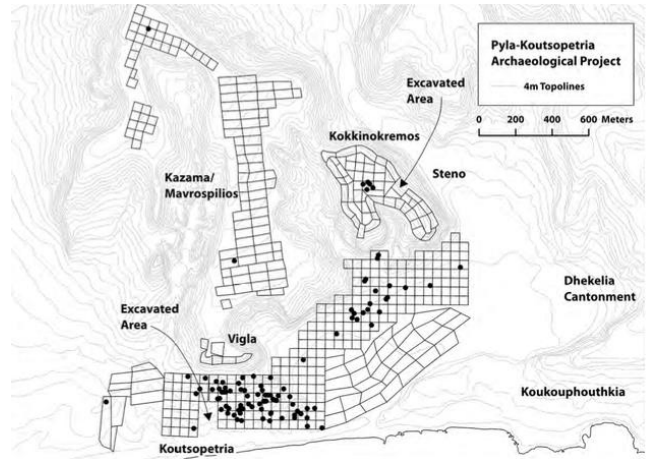
Η θέση της Κουτσοπετριάς εγκαταλείφθηκε σε μεγάλο βαθμό στα τέλη του έβδομου αιώνα (Caraher, 2014, 297). Όσον αφορά τις περιόδους μελέτης της παρούσας εργασίας, μετρήθηκαν 41 όστρακα, τα οποία χρονολογούνται από τους κυρίως Βυζαντινούς χρόνους (750-1190) μέχρι και τους Οθωμανικούς χρόνους (1571-1877). Η πλειονότητα των οστράκων που χρονολογήθηκαν ως Βυζαντινά, Μεσαιωνικά και Οθωμανικά προέρχονται από παράκτιες πεδιάδες έρευνας με έντονο το φαινόμενο στα Ανατολικά της ζώνης 1 (Εικ. 42) (Εικ.43).

Σε αυτή τη περιοχή καταγράφηκε από την ομάδα μικρού μεγέθους Βενετική ή Οθωμανική οχύρωση, η οποία είχε καταγράψει την δεκαετία του 1880 από τον Cesnola. Ίσως η περιοχή να

αποτελέσει μέρος κάποιου, μικρής κλίμακας, οικισμού κατά την διάρκεια των Μεσαιωνικών χρόνων ή της Οθωμανικής περιόδου. Αναμφίβολα η ύπαρξη της οχύρωσης, δίνει μια διαφορετική δυναμική στη θέση μέχρι και την οθωμανική περίοδο (Εικ.44) (Carahet, 2014, 296).

Εικόνα 42. Μεσαιωνική κεραμική στη περιοχή έρευνας του PKAP (Carahet et al. 2014, 45)

Εικόνα 43. Μεσαιωνική και Μοντέρνα κεραμική στη περιοχή έρευνας του PKAP (Carahet et al. 2014, 250)

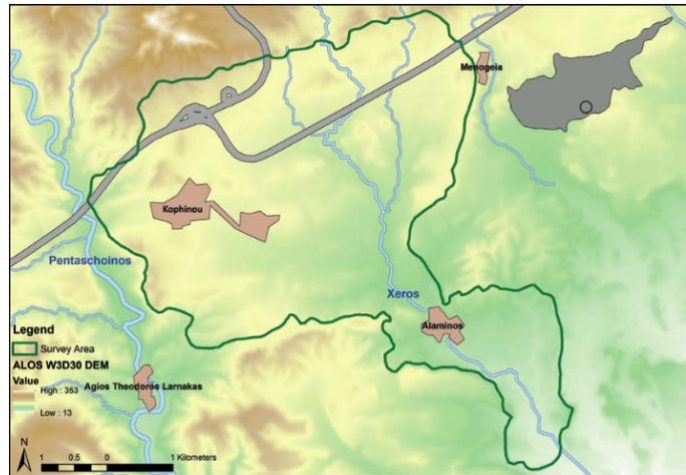

Εικόνα 44. Κτηριακή εγκατάσταση Βενετικής ή Οθωμανικής περιόδου, PKAP (Carahet et al. 2014, 246)

E) Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (SeSaLaC)

Οικισμένα και Ιερά Τοπία της Κύπρου

Το ερευνητικό αρχαιολογικό πρόγραμμα πεδίου *Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (SeSaLaC)* - *Οικισμένα και Ιερά Τοπία της Κύπρου* (2014-2023), πραγματοποίησε συστηματική έρευνα επιφανείας στη κοιλάδα του ποταμού Ξερού (Ξεροπόταμος), στην επαρχία Λάρνακας από το 2014 μέχρι το 2021

Χάρτης 12. Περιοχή έρευνας του προγράμματος SeSaLaC με αναφορές στα σημερινά χωριά (Vionis 2022, 162)

Από το 2021 μέχρι το 2023 συνεχίστηκε η μελέτη των

ευρημάτων στις αποθήκες του Μουσείου Λάρνακας. Συντονιστές έρευνας ήταν ο Αθανάσιος Βιώνης (Πανεπιστήμιο Κύπρου), Γιώργος Παπαντωνίου (Trinity College Dublin) και η Ντόρια Νικολάου (Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, Κύπρος). Στόχος του ερευνητικού προγράμματος ήταν η συστηματική μελέτη της αρχαιολογίας, της εξέλιξης και διαμόρφωσης του τοπίου, των οικισμών και των ιερών χώρων της περιοχής έρευνας με μια διαχρονική οπτική, από τους Προϊστορικούς χρόνους μέχρι και τα Νεότερα χρόνια (Parantoniou και Vionis 2018, 1).

Κατά τη διάρκεια της έρευνας μελετήθηκε το κοσμικό και θρησκευτικό στοιχείο σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, διερευνήθηκε η χρήση της γης, η ανθρώπινη επέμβαση στο τοπίο και η οικιστική εξέλιξη, μέσω της χρήσης σύγχρονων μεθόδων και τεχνικών όπως η αεροφωτογραφία κ.α., με τη χρήση τεχνικού εξοπλισμού του Artefact and Landscape Studies Laboratory (ArtLandS Lab) (Vionis 2018, 46).

Η έρευνα δραστηριοποιήθηκε στη ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του ποταμού Ξερού στην περιφέρεια των χωριών Κοφίνου, Μενόγεια, Αγίου Θεοδώρου και Αλαμινού στην επαρχία Λάρνακας, μελετώντας συνολικά 2500 εκτάρια γης (Parantoniou και Vionis 2018, 1). Η περιοχή αυτή αποτελεί μωσαϊκό τόσο Χριστιανικών όσο και Μουσουλμανικών ιερών χώρων και μνημείων, καθώς και υστερότερων οικοδομημάτων που άφησε πίσω η περίοδος της βρετανικής κατοχής στο νησί (Ioannou 2021, 696).

Στην πρώτη φάση της έρευνας πεδίου, η συστηματική καταμέτρηση αρχαιολογικού υλικού στην επιφάνεια του εδάφους, γινόταν από τους περιπατητές οι οποίοι τοποθετούνταν σε ίσες αποστάσεις ανά 15 μ, σε τετράγωνα (grids) μεγέθους 150x150 ακολουθώντας το σύστημα των “Transects” ή τετραγώνων διερεύνησης. Συγκεκριμένα, κατέγραφαν τον αριθμό οστράκων, λίθινων εργαλείων, και αρχιτεκτονικών καταλοίπων που εντόπιζαν στην επιφάνεια, όπως και την ορατότητα του κάθε τεμαχίου, έτσι ώστε να εντοπίσουν νέες αρχαιολογικές θέσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι, εκτός από τη χρήση χειρομετρητών (clickers) για την καταμέτρηση των ορατών οστράκων στην επιφάνεια, χρησιμοποιούνταν επίσης φορητοί υπολογιστές παλάμης (handheld computers) με το λογισμικό ArcPad. Μέσω του γεωαναφερμένου χάρτη της περιοχής εισάγονταν οι διάφορες πληροφορίες σε ειδικά διαμορφωμένα ψηφιακά έντυπα. Στη δεύτερη φάση του προγράμματος, η συστηματική διερεύνηση πραγματοποιήθηκε σε περιοχές οι οποίες είχαν προηγουμένως αναγνωριστεί ως αρχαιολογικές θέσεις. Στις θέσεις ειδικού ενδιαφέροντος, η εντατική διερεύνηση πραγματοποιούνταν σε τετράγωνα 25x25 μ. με στόχο τον ορισμό του μεγέθους της θέσης και της συγκέντρωσης κεραμικής (Parantoniou και Vionis 2018, 1).

Η περιοχή έρευνας παρουσιάζει στοιχεία συνεχούς κατοίκησης αλλά και καλλιέργειας της γης από την Κυπροαρχαϊκή (750-480 π.Χ.) μέχρι και το τέλος της Οθωμανικής περιόδου (1571-1878 μ.Χ.). Η Βυζαντινή εκκλησία της Παναγίας, η οποία έχει χρονολογηθεί από την Ελένη Προκοπίου στον 11^ο αι., αποτελεί κεντρικό σημείο της ζώνης έρευνας. Ιδιαίτερας σημασίας αποτελούν οι τοιχογραφίες του ναού οι οποίες σώζονται και χρονολογήθηκαν στον 12^ο, 14^ο, και 16^ο αι. Ανασκαφή η οποία πραγματοποιήθηκε το 2011 υπό τη διεύθυνση της Ελένης Προκοπίου, εντόπισε τα θεμέλια τρίκλιτης βασιλικής εκκλησίας του Ύστερου 6^{ου} ή 7^{ου} αι περιμετρικά της Εκκλησίας του 11^{ου} αι. (Εικ.45) (Vionis 2018, 48).

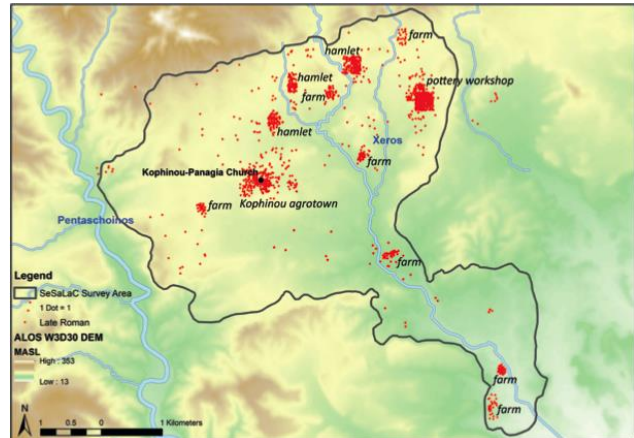

Εικόνα 45. Αεροφωτογραφία της εκκλησίας της Παναγίας Κοφίνου. Εμφανής και τα θεμέλια της τρίκλιτης βασιλικής (ύστερου 6^{ου} ή 7^{ου} αι.) (Parantoniou και Vionis 2018, 48)

Ιδιαίτερη ανάπτυξη παρουσίασε κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (330-650) η περιοχή Ανατολικά του σημερινού χωριου της Κοφίνου. Συνολικά, η κεραμική που χρονολογήθηκε στην Ύστερη Αρχαιότητα (330-650μ.χ.) καταλαμβάνει το μεγαλύτερο ποσοστό του συνόλου της χρονολογούμενης κεραμικής του ερευνητικού προγράμματος SeSaLaC (Parantoniou και

Vionis 2018, 19). Επίσης η πλειονότητα του κεραμικού υλικού το οποίο συλλέχθηκε από την περιοχή της Κοφίνου, αποτελείτο από χονδροειδούς τύπου κεραμική, αποθηκευτικά, μεταφορικά σκεύη και κεραμίδια κατασκευασμένα από πανομοιότυπο πηλό και προορισμένα για καθημερινή οικιακή χρήση (Parantoniou και Vionis 2018, 19).

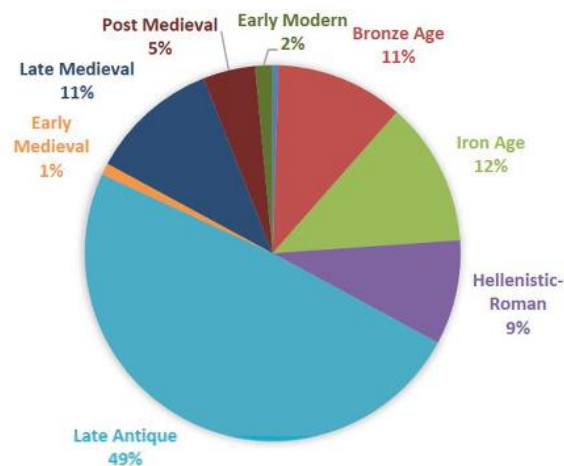
Κοντά στον ποταμό Ξερό και περίπου 2 χλμ. Βορειοανατολικά του χωριού Κοφίνου, εντοπίστηκε από την ομάδα ερευνάς εργαστήριο κεραμικής της Ύστερης Αρχαιότητας. Η μεγάλη συγκέντρωση σκάρτης κεραμικής και απορριμμάτων, καμένων οστράκων αλλά και τμήματα κλίβανων συνέδραμε στην αναγνώριση της θέσης του εργαστηρίου (Χάρτης 13). Το εργαστήριο, βάσει των ευρημάτων της

Χάρτης 13. Ποσότητες οστράκων που χρονολογήθηκαν στην Ύστερη Αρχαιότητα, θέση εργαστηρίου κεραμικής (Vionis 2022, 164)

θέσης, πιθανότατα να παρήγαγε κεραμική πολλών κατηγοριών, αγγεία βραχυπρόθεσμης ή και μακροπρόθεσμης αποθήκευσης όπως κανάτες, πίθους, μεταφορικά αγγεία, κεραμίδια καθώς και κεραμικούς σωλήνες (Parantoniou και Vionis 2018, 19).

Στη θέση παρατηρήθηκε λιγιστός αριθμός οστράκων που χρονολογήθηκαν την περίοδο μεταξύ του 8^{ου} με 12^{ου} αι. και 13^{ου} με 16^{ου} αι.. Το κέντρο της θέσης τις περιόδους αυτές, μεταφέρεται στη περιοχή ανάμεσα τον χωριών Παναγιά και Αγίου Ηράκλειου. Την Οθωμανική περίοδο παρατηρείται μετατόπιση 800 μετρων της θέσης Δυτικά, και εγκαταλείπεται το 1974 λόγω της Τουρκικής εισβολής (Πίν.11) (Vionis 2018, 51).

Πίνακας 11. Ποσοστά χρονολογημένης κεραμικής ανα χρονική περίοδο στη περιοχή έρευνας του SeSaLaC (Parantoniou και Vionis 2018)

6. Αρχαιολογικά Δεδομένα, Ανάλυση και Ερμηνεία

Η παραγωγή, η τεχνολογία, ο διάκοσμος, η χρηστική λειτουργία όπως και τα δεδομένα εισαγωγής και εξαγωγής εφυαλωμένων αγγείων στη Μεσαιωνική Κύπρο, μεταβάλλονταν με διαφορετικούς ρυθμούς, αναλόγως της χρονικής περιόδου και των συνθηκών. Η ομαδοποίηση και σύνθεση αρχαιολογικών δεδομένων με σκοπό τη μελέτη συχνότητας παρουσίας μεσαιωνικής εφυαλωμένης κεραμικής στο αγροτικό τοπίο της Κύπρου, κατά τους Βυζαντινούς και Μεσαιωνικούς χρόνους, παρουσιάζεται στο παρόν κεφάλαιο. Τα δεδομένα όπως και τα αποτελέσματα της συγκέντρωσης, διανέμονται σε τρία υποκεφάλαια βάση του τύπου, της χρήσης και των εισαγωγών εφυαλωμένης κεραμικής. Για σκοπούς σύγκρισης, εξετάζεται επίσης η παρουσία διακοσμημένης επιτραπέζιας κεραμικής της Ύστερης Αρχαιότητας (5^{ος} - μέσα 7^{ου} αι.) και των Οθωμανικών και Νεότερων χρόνων (μέσα 16^{ου} - τέλη 19^{ου} αι.).

Τι παρατηρείται για την συχνότητα ύπαρξης εφυαλωμένης κυπριακής κεραμικής στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, εάν απομονωθούν τα αρχαιολογικά δεδομένα και αποτελέσματα των 5 ερευνητικών προγραμμάτων; Τα αποτελέσματα αυτά συμβάλλουν στην απόδοση ρεαλιστικών συμπερασμάτων σχετικά με τη χρήση του είδους στην Κύπρο;

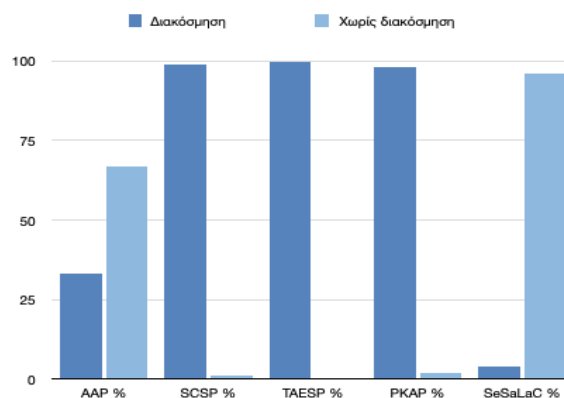
Η περιοχή έρευνας και η μεθοδολογία κάθε ερευνητικού προγράμματος επηρεάζουν τα αρχαιολογικά δεδομένα όπως και την ποσότητα οστράκων που συλλέγεται κατά τη διάρκεια της έρευνας στο πεδίο. Στην περίπτωση του *Athienou Archaeological Project (AAP)* συλλέχθηκαν 2.741 όστρακα κεραμικής και 473 αυτών, δηλαδή το 17.26%, χρονολογήθηκαν από την Ύστερη Αρχαιότητα μέχρι και την Πρώιμη Οθωμανική περίοδο (Moore και Gregory 2011, 203-204). Κατά τη διάρκεια έρευνας του *Sydney Cyprus Survey Project (SCSP)*, μετρήθηκαν 87.600 όστρακα, συλλέχθηκαν 16.262 και 5.285 χρονολογήθηκαν στις περιόδους μελέτης της παρούσας έρευνας (Given and Knapp 2003, 48). Η δημοσίευση του ερευνητικού αρχαιολογικού και περιβαλλοντικού προγράμματος *Troodos Archaeological and Environmental Survey Project (TAESP)*, αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της έρευνας μετρήθηκαν 99.676 όστρακα, 30.721 συλλέχθηκαν και 2.794 αυτών χρονολογήθηκαν στις περιόδους μεταξύ της Ύστερης Αρχαιότητας και των Νεότερων χρόνων (Given et al 2003α, 29-30). Η δημοσίευση του προγράμματος *Pyla-Koutsopetria Archaeological Project (PKAP)* αναφέρει την ύπαρξη 294.481 οστράκων στη περιοχή έρευνας, την συλλογή 16.262 οστράκων ως διαγνωστικών και την χρονολόγηση 5.285 οστράκων στις περιόδους έρευνας της παρούσας

μελέτης. Στο ερευνητικό πρόγραμμα *Settled and Sacred Landscapes of Cyprus (SeSaLaC)* συλλέχθηκαν 11.788 όστρακα των οποίων τα 8.861 αφορούσαν τις περιόδους με τις οποίες ασχολείται η παρούσα μελέτη.

6.1.α Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} αι. – μέσα 7^{ου} αι.)

Η περίοδος της Ύστερης Αρχαιότητας περιγράφεται ως μια ακμάζουσα περίοδος για το νησί, καθώς σταδιακές μεταβολές παρατηρούνται στα αστικά αλλά και αγροτικά περιβάλλοντα, λόγω των πολιτικών αλλαγών στην Ανατολική Μεσόγειο (Parantoniou και Vionis 2018, 76). Ο φυσικός πλούτος, η ξυλεία και ιδιαίτερα η εξόρυξη χαλκού συνέβαλε στην ανάπτυξη της αγροτικής υπαίθρου η οποία υπήρξε το κύριο κέντρο παραγωγής αγαθών, συμβάλλοντας έμπρακτα στην ανάπτυξη της οικονομίας του νησιού. Την περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση οικιστικών θέσεων στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, τόσο ποσοτικά όσο και σε μέγεθος (Rautman 2000, 317- 318). Σημείο κατατεθέν αποτελεί η διάδοση και ανάπτυξη του Χριστιανισμού με βασικό χαρακτηριστικό την οικοδόμηση Βασιλικών σε πλήθος περιοχών του νησιού όπως τη Βασιλική στη Λάπηθο και στο Τρέμιθο (Rautman 2018; Parantoniou και Vionis 2018, 76). Το μεγαλύτερο ποσοστό οστράκων κεραμικής που συλλέχθηκαν συνολικά, στα περισσότερα ερευνητικά προγράμματα, χρονολογήθηκαν στη περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας. Η επιτραπέζια κεραμική κατέχει ένα σημαντικό αριθμό ποσοστού σε σύγκριση με όλα τα υπόλοιπα είδη κεραμικών χρηστικών σκευών.

Τα διακοσμημένα επιτραπέζια σκεύη, δηλαδή αυτά που παρουσιάζουν επίχρυσμα ή και πρόσθετα σχεδιαστικά μοτιβά αποτελούν την πλειονότητα των επιτραπέζιων σκευών έναντι των ακόσμητων στις περιπτώσεις των AAP, SCSP, TAESP και PKAP (Πιν.13).

Πίνακας 13. Ποσοστό επιτραπέζιας κεραμικής με διακόσμηση και χωρίς διακόσμηση – Ύστερη Αρχαιότητα

Στην περίπτωση του ερευνητικού προγράμματος AAR, η συχνότητα οστράκων επιτραπέζιων σκευών αποτελεί το 1/2 του συνολικού αριθμού χρηστικών σκευών. Η ποσότητα κυπριακής ερυθροβαφούς κεραμικής υπολογίζεται στο 45-47% (50% βάση του πίνακα 34) σε σύγκριση με τους υπόλοιπους τύπους ερυθροβαφούς κεραμικής, Αιγυπτιακής και Φωκαϊκής. Στην περίπτωση του ερευνητικού προγράμματος PKAP, αποκαλύπτεται η πιθανότητα κατοίκησης στην περιοχή έρευνας κατά την διάρκεια του πρωιμου 6^{ου} και 7^{ου} αι., καθώς εμφανίζονται στο τοπίο πλήθος επιτραπέζιων σκευών τοπικής και ξένης παραγωγής (60%) (Πιν.37) (Caraher 2014, 233). Η διαγνωστική κεραμική η οποία συλλέχθηκε κατά τη διάρκεια διερεύνησης τοπίου του SCSP, και χρονολογήθηκε στην Ύστερη Αρχαιότητα (3^{ος}-7^{ος} αι.) αποτέλεσε το 7% ολόκληρου του υλικού (Πιν.35). Η χονδροειδούς κεραμική εντοπίστηκε διάσπαρτη στη θέση, σε αντίθεση με τα μαγειρικά σκεύη και την λεπτή κεραμική. Επίσης, υπήρξε συχνός ο εντοπισμός κυπριακής ερυθροβαθούς κεραμικής στο πεδίο σε αντίθεση με τους τύπος Αφρικανικής, Φωκαϊκής και Αιγυπτιακής ερυθροβαθούς κεραμικής (Πιν.14) (Given και Knapp 2003, 280). Τα επιτραπέζια σκεύη που εντοπίστηκαν στο αγροτικό τοπίο του TAESP αποτελούν εισαγωγές από εργαστήρια της ευρύτερης περιοχής της Πάφου, της Μικράς Ασίας, της Βόρειας Αφρικής καθώς και της Αιγύπτου (Πιν.36) Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι δεν εντοπίστηκαν στο νησί θέσεις παραγωγής κυπριακής ερυθροβαθούς κεραμικής μέχρι στιγμής (Given et al. 2013a, 69). Τα αποτελέσματα των ερευνητικών προγραμμάτων SCSP και TAESP επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ζωής στους πρόποδες του Τροόδους κατά τους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους (Mitford 1980, 139; Given et al. 2013b, 246). Η ευρύτερη περιοχή έρευνας αποτελεί μια άκρως αγροτικής φύσης θέση, η οποία όπως αποδεικνύετε δεν είναι απομακρυσμένη από τις παραλιακές θέσεις του νησιού και τα υπόλοιπα σταυροφορικά κράτη.

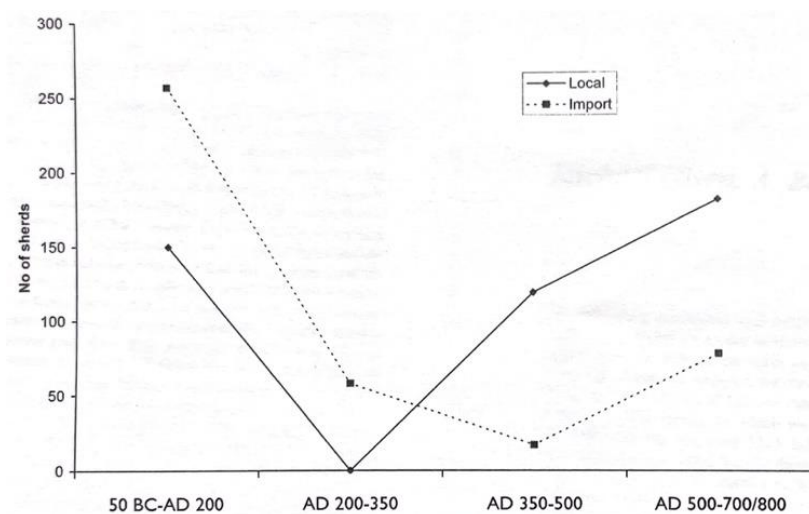
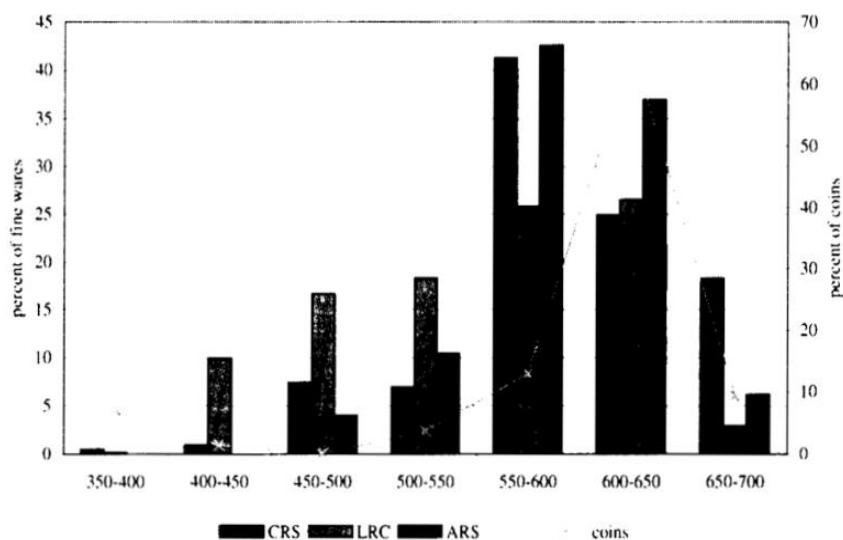

Fig. 3.1. Comparison of Cypriot and imported red slipped Table Wares during the Roman period

Πίνακας 14. Σύγκριτικός πίνακας Ερυθροβαφούς κεραμικής κυπριακής και άλλης παραγωγής. (Given et al. 2013a, 65)

Πίνακας 15. Συχνότητα ερυθροβαθούς κεραμικής στη θέση Καλαβασσός-Κοπέτρα (Rautman 2003, 319)

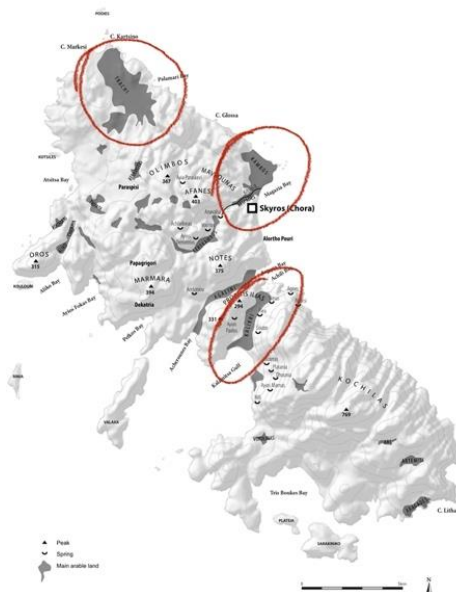
Στην ευρύτερη περιοχή του Βασιλοπόταμου ή αλλιώς Βασιλικού ποταμού, εντοπίστηκε ο οικισμός «Καλαβασσός – Κοπέτρα», μέσω του αρχαιολογικού προγράμματος έρευνας επιφανείας *Vasilikos Valley Survey Project (VVP)*, που ανάγεται στην Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} – 7^{ος} αι.). Η έκταση του χωριού υπολογίστηκε στα τέσσερα εκτάρια γης και οι κάτοικοι αυτού υπολογίστηκαν στους 500-600. Το 650 μ.Χ., ως συνέπεια των αραβικών επιδρομών, οι εκκλησίες της περιοχής, οι οποίες παρουσίαζαν σε σημεία γύψινη διακόσμηση, καταστράφηκαν και η θέση εγκαταλείφθηκε. Τα αρχαιολογικά ευρήματα της θέσης περιλάμβαναν μικρά ποσοστά Κυπριακής εγχάρακτης κεραμικής σε σύγκριση με τους μεγάλους αριθμούς της Αιγυπτιακής, Φωκαϊκής και Κυπριακής Ερυθροβαφούς κεραμικής (Rautman 2003, 320) (Πιν. 15). Ακόμη, παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται στα αποτελέσματα έρευνας του *Canadian Palaeofos Survey Project (CPSP)*, όπου η χρήση της λεπτής κεραμικής στις κοιλάδες των ποταμών Έζουσας, Ξεροπόταμου και Διάριζου, αυξήθηκε σημαντικά από τον 5^ο αι. μέχρι τον πρώιμο 7^ο αι. (Rupp 2004, 63-65).

Φανερή είναι η συμφωνία των δεδομένων των αρχαιολογικών ερευνών επιφανείας όσον αφορά την ιδιαίτερα αυξημένη ζήτηση των ερυθροβαθών κεραμικών, τόσο των τοπικών προϊόντων όσο και των εισαγωγών, κατά τη διάρκεια του 5^{ου} με 6^{ου} αι.. Ωστόσο, το τέλος της περιόδου της Ύστερης Αρχαιότητας χαρακτηρίζεται μέσω της σταδιακής εξαφάνισης των ερυθρών επιτραπέζιων και τροχήλατων σκευών και εμφάνιση των χειροποίητων σκευών (Given et al. 2013a, 64)

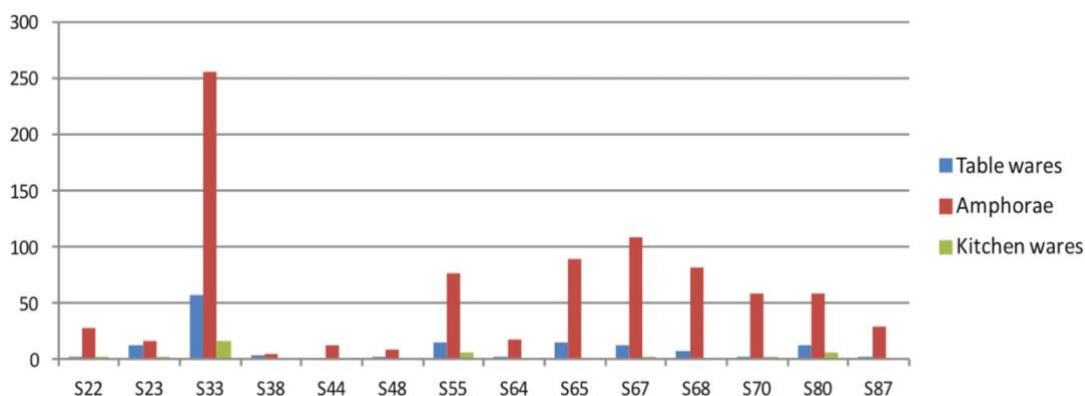
Τον 6^ο και 7^ο αι. παρατηρείται παραγωγή τοπικών προϊόντων στο νησί με όμοια τυπολογία κεραμικής από τον Αιγιακό χώρο όσο και την Ανατολική Μεσόγειο. Βέβαια το φαινόμενο της

«κεραμικής κοινής» “*Ceramic Koine*”, παρουσιάζεται ίσως εντονότερα στην επόμενη περίοδο, στους Κυρίως Βυζαντινούς χρόνους. (Vionis 2022, 168).

Όσον αφορά τον ελλαδικό χώρο, έρευνα επιφανείας που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής του Μιχάλη Καραμπίνη, παρουσίασε τον περιορισμό των οικιστικών θέσεων κατά τη Ύστερη Αρχαιότητα, στα όρια των τριών εύφορων κοιλάδων του νησιού της Σκύρου (Τραχή, Κάμπος και Καλίκρι). Όσον αφορά την κεραμική, εντοπίστηκαν τρεις κύριες χρηστικές κατηγορίες σκευών. Τα επιτραπέζια σκεύη, τα μαγειρικά και τα αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης (Χάρτης 16) (Karambinis 2015, 218)

Χάρτης 14. Χάρτης Σκύρου. Σημειωμένες οι τρεις εύφορες κοιλάδες (Karambinis M. 2015, 17)

Πίνακας 16. Ποσότητα των 3 χρηστικών κατηγοριών (επιτραπέζια, μαγειρικά και αμφορείς) που παρουσιάστηκαν στην εντατική έρευνα επιφανείας Σκύρου (4^{ος} και 7^{ος} αι.) (Karambinis. 2015, 218)

Όπως παρουσιάζει ο Πίνακας 16, η ποσοτική διαφορά οστράκων αμφορέων είναι πολύ μεγάλη σε σύγκριση με τα επιτραπέζια και μαγειρικά σκεύη. Όσον αφορά τον διακοσμημένο κύριο επιτραπέζιο τύπο της εποχής, τον Ερυθρόμορφο, κατά τη διάρκεια του 6^{ου} και 7^{ου} αι. εντοπίζεται διάσπαρτο στο αγροτικό περιβάλλον (Karambinis 2015, 218-220). Στα τέλη του 7^{ου} αι. παρατηρείται η αισθητά μειωμένη παρουσία του τύπου στο αγροτικό τοπίο της Σκύρου (Karambinis 2015, 213), όπως και της Κύπρου.

Η Φωκαϊκή ή Υστερή Ρωμαϊκή κεραμική τύπου III, εντοπίστηκε σε όλες τις θέσεις έρευνας (συνολικά 14), κατά τη διάρκεια επισκόπησης επιφανείας στη Σκύρο. Η Αφρικανική Ερυθροβαφής κεραμική εντοπίστηκε σε 10 θέσεις, η απλή λεπτή επιτραπέζια κεραμική σε τρεις, και η απλή επιτραπέζια κεραμική σε 8. Η παρουσία της πιο διαγνωστικής κεραμικής της περιόδου σε περισσότερες οικιστικές θέσεις της αγροτικής περιφέρειας του νησιού, τονίζει την δυνατότητα πρόσβασης και χρήσης της από όλες τις κοινωνικές τάξεις (Karambinis 2015, 228)

6.1.β Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι (μέσα/τέλη 7^{ου} αι. – τέλη 12^{ου} αι.)

Η έλλειψη στοιχείων και πηγών όπως και η στασιμότητα η οποία θεωρήθηκε ότι χαρακτήριζε τον τότε Βυζαντινό κόσμο, βάπτισε την περίοδο μεταξύ τα μέσα/τέλη 7^{ου} ή αρχές 8^{ου} αι. και μέσα 9^{ου} αι. ως «Σκοτεινούς αιώνες». Αναμφίβολα, υπήρξε μεταβολή της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτική πραγματικότητας στην Ανατολική Μεσόγειο και τον Αιγαϊακό χώρο την περίοδο αυτή. Ξηρασίες, ανομβρίες και σεισμοί είναι μόνο κάποιες από τις συμφορές που περιγράφονται στις γραπτές πηγές για τη συγκεκριμένη περίοδο (Mango 2013, 84), καθώς ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις αραβικές επιδρομές. (Randall 2013, 276). Αναμφίβολα, ο αριθμός των συμφορών και δυσκολιών δικαιολογεί εν μέρει την συρρίκνωση ή «εξαφάνιση» πόλεων την περίοδο αυτή, όπως και την μείωση του πληθυσμού. (Βιώνης, 2017, 148: Vionis 2020, 291-292). Η έρευνα επαναλαμβάνει την ιδέα ότι κατά τους Κυρίως Βυζαντινούς χρόνους (μέσα/τέλη 7ου αι. – τέλη 12ου αι.) οι μεγάλες πόλεις υπήρξαν πλέον παρελθόν και στη θέση τους παρουσιάζεται μια μικρότερη προστατευμένη εκδοχή, ως κάστρο «φρούριο». Αν και οι διαμάχες μεταξύ ερευνητών σχετικά με την αγροτικοποίηση, την συρρίκνωση πόλεων και την μείωση του πληθυσμού στα μέσα/τέλη 7^{ου} ή αρχές 8^{ου} αι. και μέσα 9^{ου} αι. συνεχίζονται, η ερευνά συνεχώς επιβεβαιώνει ή διαψεύδει στοιχεία σχετικά με το φαινόμενο, μέσω της συνεχούς αρχαιολογικής έρευνας και των νέων πρακτικών (Vionis 2020, 291).

Λαμβάνοντας υπόψιν τα ιστορικά γεγονότα, η εικόνα της λιγιστής κεραμικής, η οποία συλλέχθηκε κατά τη διάρκεια διερεύνησης των ερευνητικών προγραμμάτων, σε συνδυασμό με την πιθανή συρρίκνωση του πληθυσμού, θα μπορούσε να θεωρηθεί λογική. Η γνώση μας

όμως για την κατοίκηση της πλειονότητας του πληθυσμού στην αγροτική ύπαιθρο έρχεται σε αντιπαράθεση με τα δεδομένα των ερευνών επιφανείας. Μολονότι το φαινόμενο εγκατάλειψης θέσεων είναι πιθανό τη περίοδο αυτή, η συνεχής κατοίκηση αποδικνύεται μέσα από τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών, όσο και από τα ήδη υφιστάμενα οικοδομήματα στο τοπίο (π.χ. εκκλησιαστικές οικοδομές) (Randall I. 2013, 277)

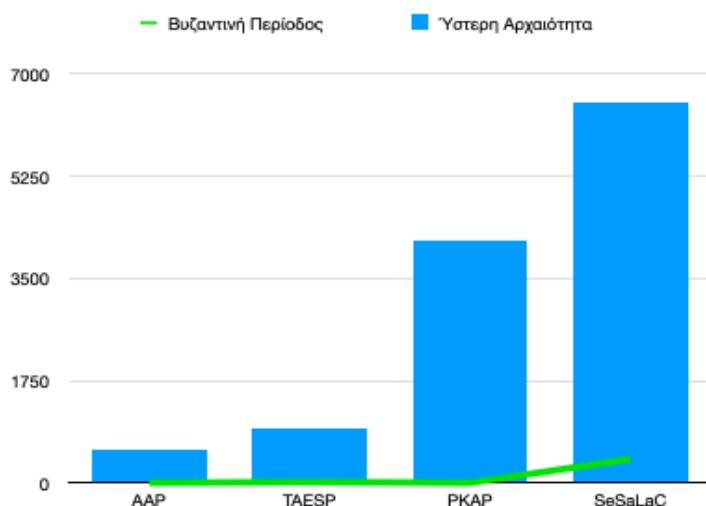
Η Ναταλία Πούλου-Παπαδημητρίου στη μελέτη της με τίτλο «Βυζαντινή κεραμική από τον Ελληνικό νησιωτικό χώρο και από την Πελοπόννησο (7^{ος}-9^{ος} αι.)» αναφέρει τα εξής: «θεωρούμε ότι εν μέρει σε αυτό οφείλεται η παράδοξη εικόνα που παρουσιάζουν ο 7^{ος} και 8^{ος} αι., δηλαδή να μην αντιπροσωπεύονται καθόλου ή ελάχιστα από κεραμικά ευρήματα. Αυτή όμως η εικόνα δεν μπορεί να είναι πραγματική. Η κεραμική δεν είναι ούτε νόμισμα, ούτε μνημείο. Η κεραμική συνδέεται αναπόσπαστα με την καθημερινότητα των ανθρώπων, υπάρχει σε κάθε κατοικημένο μέρος, χρησιμοποιείται από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Είναι πλέον γνωστό ότι παρά τις μεγάλες και σημαντικές αλλαγές που σημειώθηκαν στις πόλεις κατά το τέλος της πρωτοβυζαντινής εποχής, τα περισσότερα αστικά κέντρα δεν ερημώνονται. Συρρικνώνεται η έκταση τους και αλλάζει ο τρόπος ζωής των κατοίκων τους.» (Πούλου-Παπαδημητρίου Ν. 2001, 232)

Η πλειονότητα του υλικού που συλλέχθηκε και χρονολογήθηκε στους Κυρίως Βυζαντινούς χρόνους από τα ερευνητικά προγράμματα AAP, TAESP, PKAP και SeSaLaC αποτελείται από λιγοστά όστρακα αμφορέων, κανάτων και χειροποίητων μαγειρικών σκευών (Πιν.17, 58). Η παραγωγή επικεντρώνεται στην κάλυψη τοπικών και περιφερειακών αναγκών, στα όρια του νησιού φαινόμενο που παρουσιάζεται επίσης στη θέση της Σαγαλασσού, στη σημερινή Τουρκία και των Θεσπιών στη Βοιωτία, στον Ελλαδικό χώρο (Vionis 2020, 309: Vionis 2017, 366).

Βυζαντινοί Χρόνοι

	AAP %	TAESP %	PKAP %	SeSaLaC %
Επιτραπέζια Αγγεία	3	16	3	27
Άλλο	0	0	0	236
	100%	100%	100%	100%

Πίνακας 17. Αριθμοί οστράκων – Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι

Πίνακας 18. Σύγκριση κεραμικής Ύστερης Αρχαιότητας και Κυρίως Βυζαντινών Χρόνων

«Το Βυζαντινό Πρόβλημα»

Κατά τη διάρκεια των Κυρίως Βυζαντινών Χρόνων (μέσα/τέλη 7^{ου} – 9^{ου} αι.) παρατηρείται μείωση του αρχαιολογικού υλικού στην περιοχή έρευνας των πέντε ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας. Αντίθεση δημιουργούν τα της Ύστερης Αρχαιότητας όπου οι αριθμοί Αφρικανικής, Φωκαϊκής και τοπικής ερυθροβαφής κεραμικής ήταν αξιοσημείωτοι (Πιν. 39, 40, 41, 42, 59) Η αδυναμία της έρευνας να αναγνωρίσει τον υλικό πολιτισμό της Κύριας Βυζαντινής περιόδου, δημιουργεί αισθητό κενό, το οποίο αγωνίζεται να μειώσει ή και να καλύψει. Πιθανότατα, η ομοιότητα του υλικού με αυτού της προηγούμενης περιόδου, δηλαδή της Ύστερης Αρχαιότητας, όπως και των προϊστορικών χρόνων, λόγω της εμφάνισης χειροποίητης κεραμικής και αργού τροχού, (Randall 2013, 280), βρίσκει σε σύγχυση τους μελετητές, με αποτέλεσμα η κεραμική των «Κυρίως Βυζαντινών χρόνων» να χρονολογείται λανθασμένα στην Ύστερη Αρχαιότητα ή σε περιόδους της Προϊστορίας (Πιν. 18).

Οι κύριοι τύποι κεραμικής που εντοπίζονται τη περίοδο αυτή στις περιοχές έρευνας, αποτελούνται από αμφορείς, κανάτες, και χειροποίητα ή τροχήλατα μαγειρικά σκεύη, τα οποία εξυπηρετούν τις βασικές ανάγκες των νοικοκυριών. Η τοπική κεραμική προτιμάτε και οι τύποι επαναλαμβάνονται, καθώς ο ρυθμός παραγωγής αυξάνεται (Vionis 2020, 294). Ορισμένοι τύποι οι οποίοι άνθισαν κατά τον Ύστερο 6^ο και 7^ο αι. όπως η Κυπριακή ερυθροβαθής κεραμική, συνεχιστήκαν να χρησιμοποιούνται και στον Ύστερο 7^ο και 8^ο αι. ταυτοχρόνως με

τους υπόλοιπους χειροποίητους τύπους της περιόδου (Vionis 2020, 292: Vionis 2017, 149, Vionis 2017, 150)

Η λογική ότι ένα κεραμικό σκεύος αποτελεί δημιούργημα ειδικού τεχνίτη, ο οποίος χρησιμοποιεί συγκεκριμένες ιδέες και τεχνικές βάση των εκάστοτε κοινωνικών, οικονομικών, και πολιτιστικών θεσμών, έρχεται σε ρήξη με τα δεδομένα μελέτης της κεραμικής των Κυρίως Βυζαντινών χρόνων. «Το Πρόβλημα της Βυζαντινής περιόδου» ή “Byzantine Problem” παρουσιάζεται ως συνέπεια της δυσκολίας αναγνώρισης και χρονολόγησης του υλικού της περιόδου. Ο κάθε μελετητής και ειδικός κεραμικής, δύναται να αναγνωρίσει στοιχεία για τα οποία ήδη γνωρίζει πληροφορίες. Η συνέχιση χρήσης τύπων σε εύρος χρόνου δημιουργεί προβληματισμό στην έρευνα και δυσκολία αναγνώρισης της ακριβούς περιόδου χρήσης του κάθε αγγείου, ωστόσο παρέχει πλήθος πληροφοριών σχετικά με την κατοίκηση, την καθημερινή ζωή και τον άνθρωπο πίσω από το αγγείο, σε αυτή την “άγνωστη” μέχρι στιγμής χρονική περίοδο (Randall 2013, 282). Η μελέτη της τυπολογίας και χρήσης του τύπου χρειάζεται να πραγματοποιείται σε συνδυασμό με την εξέταση της τυπολογίας βάσει των προηγούμενων και επόμενων χρονικών δεδομένων και συνθηκών. (Vionis 2020, 293)

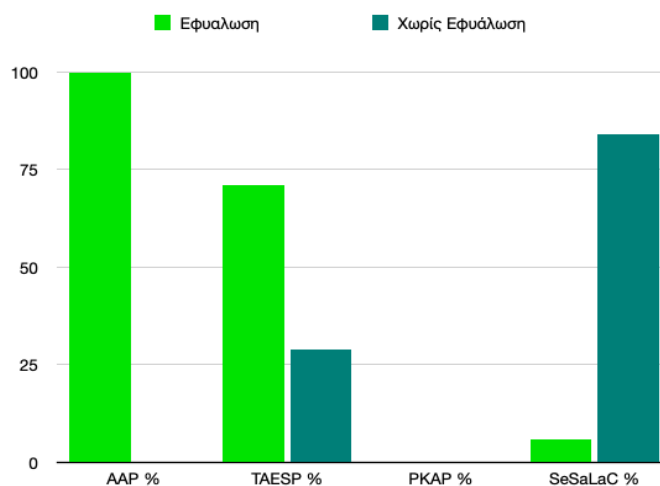
Ακόμη μια άποψη με σκοπό την εξήγηση του φαινομένου, εκφράζει ως δικαιολογία την μείωση του πληθυσμού, από τα μέσα του 7^{ου} αι. (Given et al 2003, 284). Ωστόσο, η μείωση αυτή δεν αντικατοπτρίζει την σχεδόν απουσία οστράκων χρηστικών σκευών, πέραν των εφυαλωμένων της Βυζαντινής περιόδου. Επιπρόσθετα, η απόπειρα των μελετητών να εξάγουν συμπεράσματα σχετικά με τον υλικό πολιτισμό της περιόδου από γραπτές πηγές, όπως και η πιθανή ύπαρξη στερεοτύπων σχετικά με τον ίδιο τον χρήστη και το κοινωνικό του υπόβαθρο, παραπέμπει σε διαστρεβλωμένα συμπεράσματα (Vionis 2017, 364).

Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι

(μέσα/τέλη 7ου αι. – τέλη 12ου αι.)

Όστρακα επιτραπέζιας κεραμικής αυτή τη περίοδο, αναγνωρίστηκαν και καταγράφηκαν σε τρία ερευνητικά προγράμματα, στο *AAP*, και *TAESP* και *SeSaLaC*. Η εφυαλωμένη κεραμική που εντοπίστηκε χρονολογήθηκε στον 11^ο και 12^ο αι. (Πιν.15, 16, 18). Τρία όστρακα εντοπίστηκαν στη Θέση 1 «Μαλλούρα», κατά τη ερευνητική διαδικασία του *AAP*, και πιθανή είναι η προέλευση τους από τον Αιγαίο χώρο ή την Μικρά Ασία (Moore και Gregory 2011,

208). Τα πιο πρώιμα ευρήματα εφυσωμένης κεραμικής στο TAESP αποτελούσαν λίγα όστρακα τύπου «Glazed White Ware» τα οποία χρονολογούνται στον 11^ο και 12^ο αι.. Ο τύπος αυτός αποτελεί την πρώτη προσπάθεια εφυσώσης κεραμικών σκευών τον 7^ο αι., στο κέντρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη καθώς βασική ανάγκη θεωρήθηκε η χρήση νέας τεχνικής η οποία θα μετέτρεπε την επιφάνεια των μαγειρικών και αποθηκευτικών σκευών σε αδιάβροχη, για πρακτικούς λόγους (Πούλου-Παπαδημητρίου 2001, 238). Τα ευρήματα εφυσωμένης κεραμικής τύπου «Glazed White Ware» στην περιοχή έρευνας του TAESP αποτελούν τα πρώτα ευρήματα του τύπου στο νησί (Given et al. 2013a, 76). Μέχρι τη στιγμή δημοσίευσης των αποτελεσμάτων του ερευνητικού προγράμματος στο Τρόδος (TAESP), η εύρεση του τύπου ήταν μοναδική στο νησί. Ωστόσο, ο εντοπισμός ενός οστράκου του ίδιου τύπου στην περιοχή έρευνας (SeSaLaC) στην κοιλάδα του ποταμού ξερού κατά τους Κυρίως Βυζαντινούς Χρόνους, προσθέτει στην έρευνα και την μελέτη του τύπου στη Κύπρο.

Πίνακας 19. Σύγκριση ποσοτήτων εφυσωμένων και χωρίς εφυσώση οστράκων κεραμικής κατά τους Κυρίως Βυζαντινούς Χρόνους

Η ανομοιότητα του διαγνωστικού υλικού το οποίο συλλέχθηκε κατά τις 4 έρευνες επιφανείας AAP, TAESP, PKAP και SeSaLaC, παρουσιάζεται στον Πίνακα 19. Στην περίπτωση του PKAP δεν εντοπίστηκαν όστρακα επιτραπέζιας κεραμικής αλλά μόνο τρία όστρακα χονδροειδούς κεραμικής. Είναι φανερό ότι η προσβασιμότητα και διαθεσιμότητα του είδους στην ύπαιθρο, έστω και σε μικρές ποσότητες, φανερώνει την εκτεταμένη διάδοση του τύπου τόσο στις πόλεις όσο και στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού (Athanassopoulos 2017, 76: Sanders 2000, 171).

Η δυσκολία αναγνώρισης του “απλού” κεραμικού υλικού, παρουσιάζεται επίσης σε περιπτώσεις επισκοπήσεων επιφανείας στον Έλλαδικό χώρο. Ο Mark D.Hammond, στο Κεφάλαιο 14 “An Imperial Territory” το οποίο πραγματεύεται τα αποτελέσματα της επιφανειακής έρευνας στον Γαλατά της Κρήτης, αναφέρει ότι χωρίς την ύπαρξη εισαγωγών εφυαλωμένης κεραμικής, θα υπήρξε δύσκολη η χρονολόγηση της θέσης από τον Πρώιμο Μεσαίωνα στον Κύριο Μεσαίωνα. (Hammond 2017, 128). Τον 11^ο και 12^ο αι. παρατηρείται αύξηση της ποσότητας εφυαλωμένης κεραμικής στην Κύπρο όπως και στην κεντρική και Νότια Ελλάδα, καθώς την ίδια περίοδο παρουσιάζεται σταδιακή αύξηση του πληθυσμού, τόσο σε αστικά όσο και αγροτικά περιβάλλοντα. Κατά τη διάρκεια έρευνας επιφανείας του προγράμματος *Cambridge-Durham Boeotia Project* (1978-1997) στη θέση των Αρχαίων Θεσπιών στη Βοιωτία, διαπιστώθηκε μέσω της εξέτασης των ευρημάτων της έρευνας, σταδιακή ανάπτυξη παραγωγής, και χρήσης εφυαλωμένων κεραμικών, στα τέλη 11^{ου} και αρχές 12^{ου} αι. (Vionis 2017, 366-367).

6.1.γ. Ύστερη Μεσαιωνική περίοδος (τέλη 12^{ου} αι. – 16^{ος} αι.)

Όπως αναφέρει η Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, «[...] Τον Μάιο του 1191, κατά τη διάρκεια της Γ' Σταυροφορίας, ο βασιλιάς Ριχάρδος Α' της Αγγλίας, ο θρυλικός Λεοντόκαρδος, κατακτά την Κύπρο καθ' οδόν προς την Ιερουσαλήμ· εισέρχεται στη Λευκωσία γύρω στις 20 Μαΐου και οι προύχοντες της πόλης σπεύδουν να του δηλώσουν υποταγή. Το καλοκαίρι του επόμενου έτους (1192), η δυναστεία των Λουζινιανών εγκαθίσταται στο νησί. Η κατάκτηση της Κύπρου σηματοδότησε την έναρξη της σταυροφορικής επεκτατικότητας στη βυζαντινή επικράτεια: το νησί δεν θα αποτελούσε ποτέ ξανά μέρος της αυτοκρατορίας, ενώ το βασίλειο των Λουζινιανών θα επιβίωνε πολύ περισσότερο από τα σταυροφορικά κράτη της Συριοπαλαιστίνης» (Κονναρή 2020, 19).

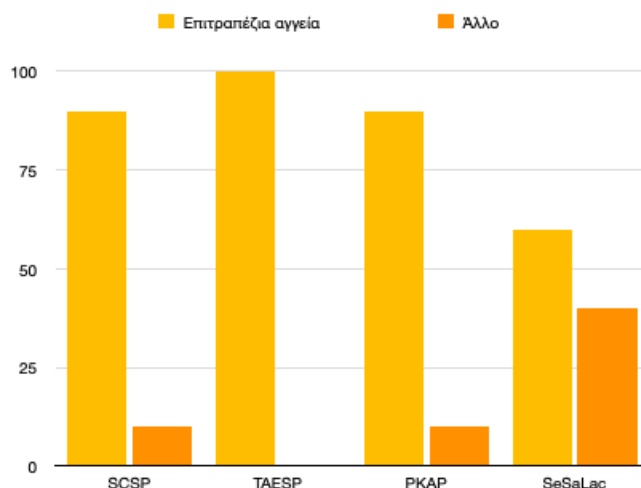
Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1192-1489) αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία της Κύπρου. Το νησί άκμαζε, και ιδιαίτερο κέρδος επέφερε στους άρχοντες η καλής ποιότητας παραγωγή κρασιού στη Λεμεσό, ζάχαρης στην θέση Σταυρός στο χωριό Κούκλια της Πάφου (Wartburg, 2014, 213) όπως και στο κάστρο Κολοσσίου της επαρχίας Λεμεσού. Η ύπαιθρος κατοικείται

από Έλληνες παροίκους και Φραγκόματους με ομάδες διαφόρων μειονοτήτων όπως Μαρωνίτες κ.α.. Οι αγροτικές θέσεις της Σολέας, Αρσινόης, Λευκάρων και Καρπασίας, βάσει της Bulla Cypria (1260) αποτελούσαν επισκοπικές θέσεις (Koninari et al., 2005 16).

Κατά τη διάρκεια του 13^{ου} αι. εμφανίζεται ο νέος τύπος της επιτραπέζιας κεραμικής κυπριακής παραγωγής, η εφυσωμένη. Το πρωιμότερο εργαστήριο παραγωγής του τύπου εντοπίστηκε στο χωρίο Λέμπα της επαρχίας Πάφου. (Ting 2019, 2) Αδιαμφισβήτητη είναι η επιρροή της νέας Δυτικής ταυτότητας στον πληθυσμό του νησιού (Coureas 2014, 309), ωστόσο σημαντικό είναι ότι μέχρι στιγμής δεν υπάρχει κάποιο στοιχείο το οποίο να αποδικνύει την άμεση σύνδεση της παραγωγής ή της εξαγωγής εφυσωμένης κεραμικής με τους Φράγκους. Ωστόσο, η εγκατάστασή τους, δημιούργησε τις ιδανικές συνθήκες για την δημιουργία και ανάπτυξη της αγοράς στο νησί (Ting 2019, 1).

Κατά την Βενετική κυριαρχία (1489-1571) η πλειοψηφία του πληθυσμού αποτελείτο από δουλοπάροικους και Φραγκόματους, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι σε χωριά. Βάσει των ιστορικών πηγών, ο συνολικός αριθμός των χωριών σε ολόκληρη την επικράτεια του νησιού ήταν 800-900 χωριά, με πληθυσμό λιγότερο των 100 κατοίκων. Επίσης, υπήρχαν μικρά πραστιά (*prastii*) στα οποία ζούσαν μερικές οικογένειες (Benjamin Arbel 1984, 203-204). Το 1490, αναφέρετε από αντιπροσώπους του νησιού στη Βενετία, ότι 100.000 κάτοικοι του νησιού παρήγαγαν τα δικά τους σιτηρά, καθώς 6.000 πρόσωπα δεν είχαν την δυνατότητα. (Benjamin Arbel, 1984, 212) Η γη παρέμεινε η βάση της κυπριακής οικονομίας, τροφοδοτώντας την εγχώρια αγορά και το εξαγωγικό εμπόριο. Οι Βενετοί διατήρησαν την σταθερότητα, όσον αφορά τις κοινωνικές, νομικές και διοικητικές συνθήκες, με απώτερο σκοπό την διασφάλιση ειρηνικών συνθηκών μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων στο νησί, όπως προηγήθηκε κατά τη περίοδο κυριαρχίας και εγκαθίδρυσης των Λουζινιανών (Κονναρή 2018, 53).

Η περίοδος του Ύστερου Μεσαίωνα (τέλη 12ου αι. – 16ος αι.) ως κατηγορία χρονολόγησης κεραμικής, περιλαμβάνει πλήθος σημαντικών γεγονότων που μετέβαλαν τους πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς του νησιού. Μολονότι, η εικόνα των αποτελεσμάτων συλλογής οστράκων ανά ερευνητικό πρόγραμμα στην Ύστερη Μεσαιωνική περίοδο, αναμενόταν να παρουσιάζει ομοιότητες με αυτή της Ύστερης Ρωμαϊκής περιόδου, δηλαδή αυξημένους αριθμούς οστράκων με τα επιτραπέζια σκεύη να αποτελούν περίπου το 1/3 του ποσοστού της υπόλοιπης χρηστικής κεραμικής, η εικόνα των αποτελεσμάτων που ακολούθησε την ομαδοποίηση και ταξινόμηση των τύπων διαφέρει.

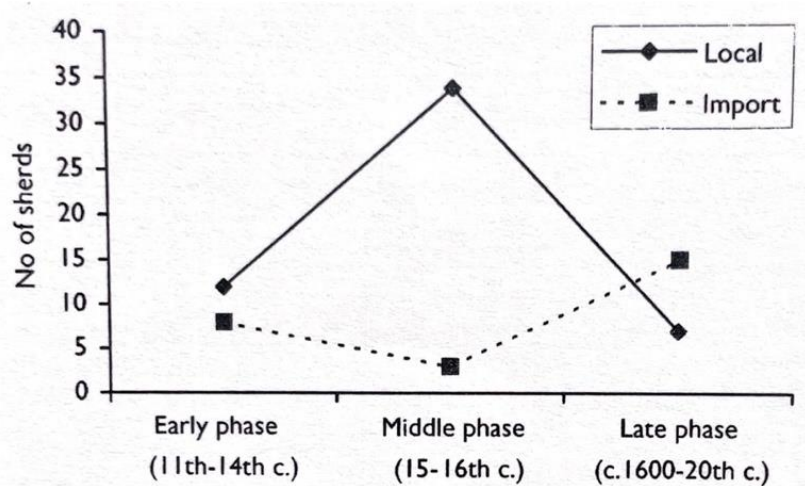
Πίνακας 20. Επιτραπέζια σκεύη και άλλα χρηστικά είδη, Ύστερος Μεσαίωνα, SCSP, TAESP, PKAP, SeSaLaC.

Το πρόβλημα αναγνώρισης και χρονολόγησης της Μεσαιωνικής κεραμικής από τους μελετητές, δημιούργησε την πιθανή ψευδαίσθηση μεγαλύτερης συχνότητας επιτραπέζιας εφυαλωμένης κεραμικής, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα είδη χρηστικών αγγείων κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα, τα οποία δεν εντοπίστηκαν στην περίπτωση του TAESP (Πιν.20). Η εφυαλωμένη μεσαιωνική κεραμική η οποία λόγω της τεχνολογίας και της ιδιαίτερης διακόσμησης της υπέστη περειαίρω μελέτη και αναμφίβολα μπορεί να αναγνωριστεί και να χρονολογηθεί με περισσότερη ακρίβεια, ως η πλέον διαγνωστική κεραμική της περιόδου, εμφανίζεται ως πλειοψηφία του κεραμικού υλικού στη γενικότερη περιοχή έρευνας των δύο ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας TAESP και PKAP. Λόγω του εντοπισμού μεγάλων ποσοτήτων κεραμικής σε αρχαιολογικές έρευνες όπως ανασκαφές και έρευνες επιφανείας, οι ερευνητές μελετούσαν λεπτομερώς τα διαγνωστικά όστρακα σε αντίθεση με το πλήθος των απροσδιόριστων χονδροειδών κεραμικών (Vionis 2020, 294). Οι συνέπειες αυτής της τακτικής είναι εμφανής στα αποτελέσματα των πιο εξελιγμένων ερευνών μέχρι και σήμερα.

Σε αντίθεση με τα ποσοτικά δεδομένα των ερευνητικών προγραμμάτων SCSP, TAESP και PKAP, τα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος έρευνας επιφανείας SeSaLaC, παρουσιάζουν διαφορετική εικόνα, όσον αφορά τον αριθμό οστράκων της Ύστερης Μεσαιωνικής περιόδου. Το ποσοστό οστράκων εφυαλωμένης κεραμικής αποτελεί το ½ του συνολικού αριθμού και των υπολοίπων χρηστικών σκευών. Η καλύτερη ίσως αναγνώριση του υλικού η οποία παρουσιάζεται στο πιο πρόσφατο πρόγραμμα έρευνας επιφανείας (SeSaLaC), χρειάζεται να ληφθεί υπόψη και να δικαιολογήσει την απουσία άλλων ειδών κεραμικής πέραν

των επιτραπέζιων και κυρίως εφυαλωμένων, στις παλαιότερες χρονολογικά έρευνες επιφανείας. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σημειώσω ότι η πλειοψηφία εφυαλωμένων οστράκων δεν προϋποθέτει την ύπαρξη μεγάλων ποσοτήτων. Συνολικά στο ερευνητικό πρόγραμμα TAESP συλλέχθηκαν 187 όστρακα εφυαλωμένης κεραμικής, στο PKAP 15, και στο SeSaLaC 43. (Πιν. 48,49,50)

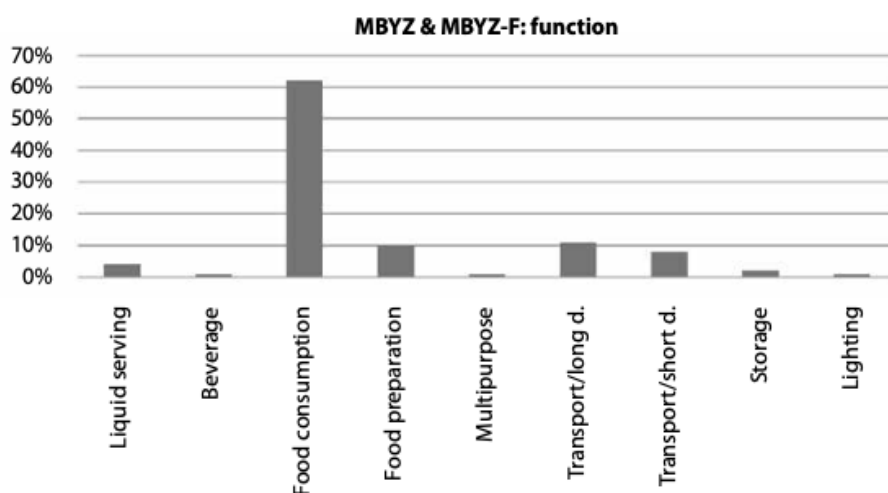
Είναι εμφανής η μεγαλύτερη παρουσία εφυαλωμένων κεραμικών τοπικής παραγωγής στην ύπαιθρο της Κύπρου, έναντι των εισαγωγών κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα 11^{ου}-16^{ου} αι.. Στην περιοχή έρευνας του TAESP, η πλειοψηφία αυτών χρονολογείται στον 15^ο και 16^ο αι. με κύριο εργαστήριο παραγωγής αυτό της Λαπήθου (Πιν.21) (Given et al. 2013a, 79). Η δυνατότητα πρόσβασης σε εισαγόμενα προϊόντα είναι εμφανής, ωστόσο δεν μπορεί να συγκριθεί με τα ποσοστά των τοπικών προϊόντων.

Πίνακας 21. Αριθμοί οστράκων κεραμικής τοπικής και ξένης παραγωγής, TAESP (Given et al. 80)

Την περίοδο μεταξύ του 12^{ου} και 16^{ου} αι., εντοπίζονται, στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού, περισσότερα επιτραπέζια εφυαλωμένα σκεύη σε σύγκριση με τους υπόλοιπους τύπους χρηστικών αγγείων. Συνεπώς δημιουργείται η εντύπωση της πιθανής καθημερινής χρήσης εφυαλωμένων σκευών από τον κόσμο της αγροτικής υπαίθρου. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται επίσης στον Ελλαδικό χώρο και συγκεκριμένα στη περιοχή των Θεσπιών στη Βοιωτία. Κατα τη διάρκεια έρευνας του Cambridge – Durham Boeotia Project (1985—1986) και τη μελέτη του υλικού τον Άυγουστο του 2007-2008 και 2011 (Vionis 2017, 351), διαπιστώθηκε πως το 63% του συνολικού αριθμού των οστράκων που συλλέχθηκαν και χρονολογήθηκαν στην περίοδο μεταξύ του 10^{ου}-11^{ου} αι. και μέσα του 13^{ου} αι., αποτελούσαν

εφυαλωμένη κεραμική, καθώς το υπόλοιπο ποσοστό (37%) σε χονδροειδής κεραμική (Vionis 2017, 368).

Πίνακας 22. Ποσοστά οστράκων βάσει της χρησιμότητας που βρέθηκαν στην Περιοχή των Θεσπιών (Vionis 2017,367)

Επιπλέον, παρόμοιο φαινόμενο παρουσιάζεται στην περίπτωση έρευνας επιφανείας στη Λακονία, “*The Laconia Survey*” (1983-1989), κατά την οποία μελετήθηκε περιοχή κοντά στη Σπάρτη, στην Νοτιοανατολική Πελοπόννησο. Κατά τη μελέτη εντοπίστηκαν λιγοστοί αριθμοί οστράκων κεραμικής οι οποίοι χρονολογήθηκαν από τον 13^ο μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αι. Η ύπαρξη μερικών εφυαλωμένων οστράκων, συνέβαλαν στην χρονολόγηση των θέσεων (Cavanagh 2002, 369). Το ζήτημα της χρονολόγησης της Μεσαιωνικής κεραμικής απασχολεί την έρευνα μέχρι και σήμερα, ωστόσο παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στα δεδομένα νέων ερευνών.

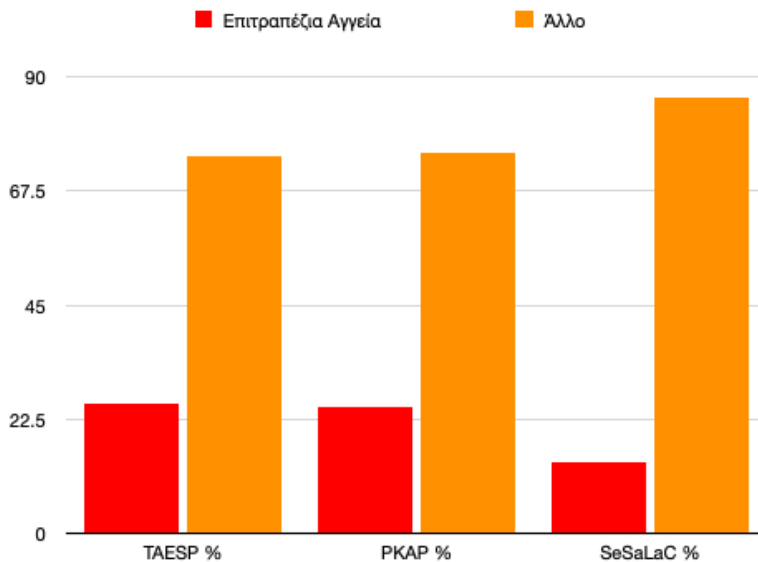
6.1.δ Μεσαίωνας (8^{ος} αι. – 16^{ος} αι.)

Στην χρονική περίοδος «Μεσαίωνας» (8ος αι. – 16ος αι.) εμπίπτουν περισσότερα όστρακα χρηστικής κεραμικής σε αντίθεσή με τα επιτραπέζια σκεύη (Πιν. 24). Μολονότι η χρονική διάρκεια της περιόδου περιλαμβάνει 8 αιώνες, η ποσότητα των οστράκων που μετρήθηκαν και συλλέχθηκαν από τις τρεις έρευνες επιφανείας (TAESP, PKAP, SeSaLaC) είναι λιγοστή (Πιν.23). Πιθανότατα, ο μεγάλος αριθμός οστράκων που καταγράφηκαν στη Μεσαιωνική

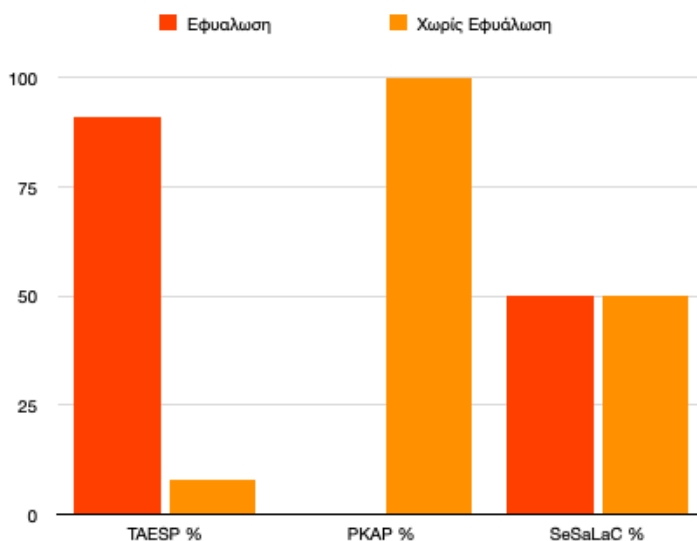
περίοδο του ερευνητικού προγράμματος στον Ξερό, να αφορά την καλύτερη αναγνώριση τους ως «Μεσαιωνικά» κατά τη μελέτη, αποκλείοντας της περιόδους πριν τον 8^ο και μετά τον 16^ο αι.. Όσον αφορά τα εφυαλωμένα αγγεία όπως και αυτά χωρίς εφυάλωση, εντύπωση προκαλούν τα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος TAESP, το οποίο χρονολόγησε περισσότερα όστρακα εφυαλωμένης επιτραπέζιας κεραμικής, στη μεγάλη αυτή χρονική περίοδο, σε αντίθεση με τα αδιακόσμητα επιτραπέζια σκεύη (Πιν.25,60). Αυτό ίσως να μπορεί να δικαιολογηθεί μέσα από την κακή κατάσταση του οστράκου, του οποίου η εφυάλωση μπορεί να αναγνωριστεί, όχι όμως η ακριβής χρονολόγηση, ο τύπος κτλ.

	TAESP	PKAP	SeSaLaC
Σύνολο	43	8	603

Πίνακας 23. Συνολικός αριθμός οστράκων, Μεσαιώνας, TAESP, PKAP, SeSaLaC

Πίνακας 24. Επιτραπέζια κεραμική σε σύγκριση με τα υπόλοιπα είδη χρηστικών αγγείων – Μεσαιώνας

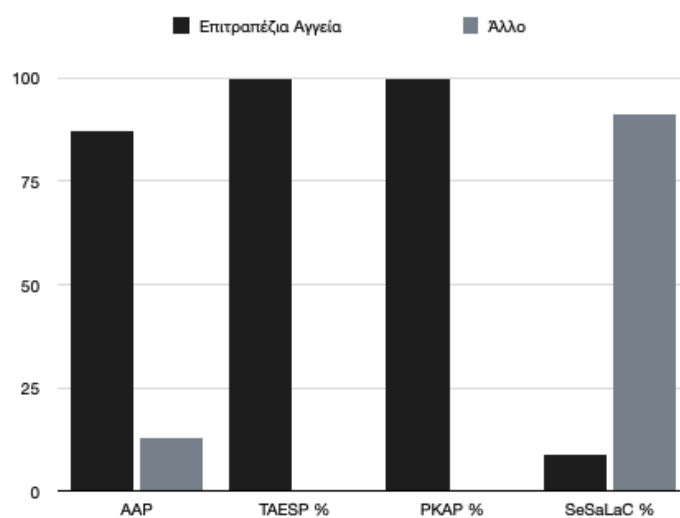

Πίνακας 25. Ποσοστό επιτραπέζιας κεραμικής με διακόσμηση και χωρίς διακόσμηση – Μεσαιώνας

6.1.ε Μεσαίωνα – Οθωμανική περίοδος (16^{ος} αι. – 19^{ος} αι.)

Μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Σελίμ Α΄ και την αναγνώριση του Σουλτάνου της Τουρκίας από τους Βενετούς ως επικυρίαρχο, αναμενόμενη ήταν η κατάκτηση της Κύπρου από τους Τούρκους. Η Βενετία αρνήθηκε το τελεσίγραφο του Σελίμ Β΄ στο οποίο ζητούσαν παράδοση του νησιού χωρίς αιματοχυσίες. Ο Πιαλή Πασάς αποβιβάστηκε στο νησί με τον στόλο του, την 1 Ιουλίου 1570. (Γεωργιάδη 2017, 230).

Κείμενα ταξιδιωτών περιγράφουν την προσπάθεια επιβίωσης των Κυπρίων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Παράδειγμα αποτελεί α το έργο του Henri Castella (1600) ο οποίος τονίζει την κακή κατάσταση του νησιού λόγω των καταστροφών από τους σεισμούς. (Ιωάννου 1988, 11-23) Πως μπορεί να δικαιολογηθεί η απουσία χρηστικής κεραμικής (εκτός των επιτραπέζιων σκευών) κατά τη Βενετική και πρώιμη Οθωμανική περίοδο στη περιοχή έρευνας των ερευνητικών προγραμμάτων TAESP, PKAP και AAP; Πως μπορούν να δικαιολογηθούν τα δεδομένα του νεότερου ερευνητικού προγράμματος SeSaLaC, όπου χρονολογήθηκαν λιγιστά όστρακα επιτραπέζιων σκευών και πλήθος οστράκων χρηστικών αγγείων (54, 55, 56, 57) (Πίν. 26);

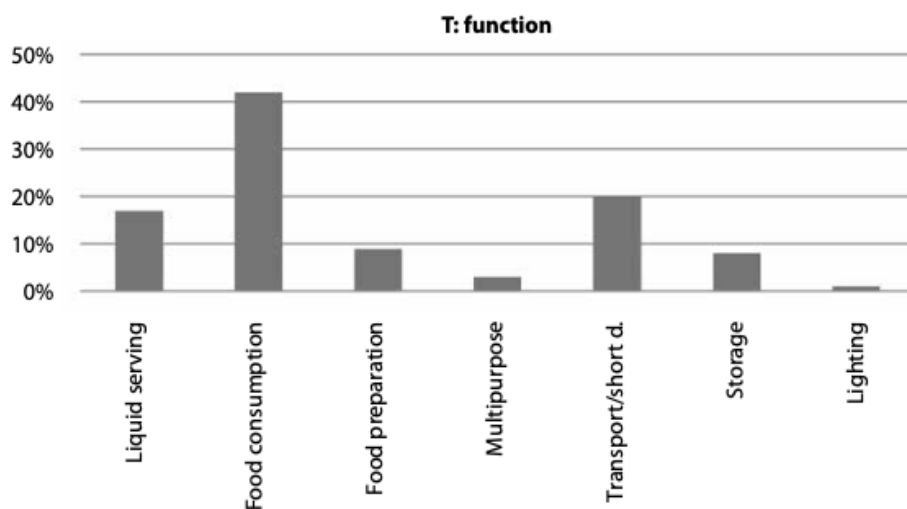

Πίνακας 26. Επιτραπέζια κεραμική και άλλα χρηστικά σκεύη - Μεσαίωνα και Οθωμανική Περίοδος

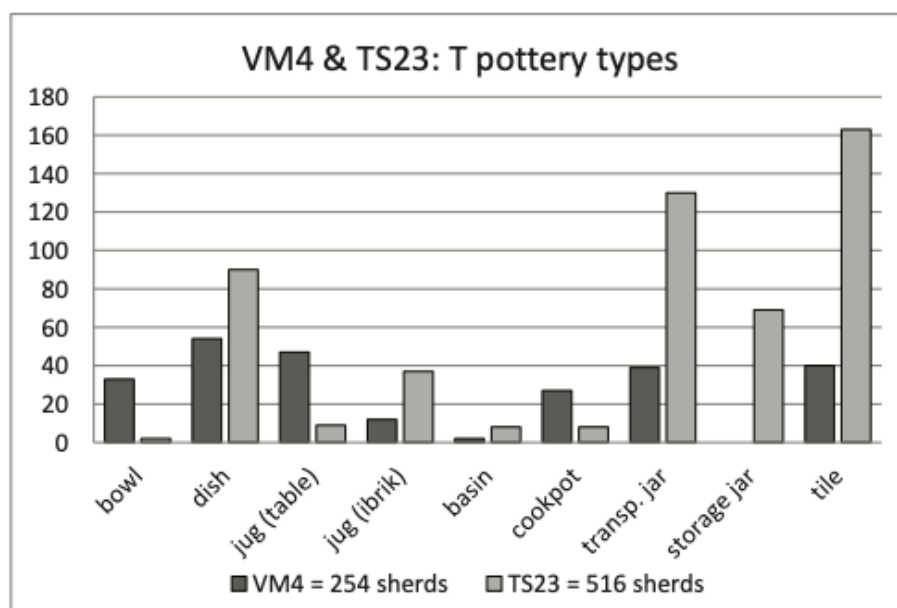
Τα δεδομένα αυτά, πιθανότατα να οφείλονται στην έλλειψη γνώσεων σχετικά με τα Μεσαιωνικά και Οθωμανικά χρηστικά σκεύη. (Carahet et al. 2014, 247) Αυτό τα καθιστά «αόρατα» στο μάτι των περιπατητών, με αποτέλεσμα να μην καταγράφονται, και να παρουσιάζονται ως ανύπαρκτα στην ύπαιθρο της Κύπρου ή να χρονολογούνται σε ευρύτερες

περιόδους μειώνοντας την πιθανότητα λάθους. Βέβαια, η ύπαρξη οστράκων εφυαλωμένης επιτραπέζιας κεραμικής, ανεξαρτήτως ποσότητας στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, δηλώνει την ανάγκη χρήσης του σκεύους από τον πληθυσμό της υπαίθρου. Πιθανή είναι η σταδιακή καθημερινή χρήση επιτραπέζιων σκευών από τον κόσμο της υπαίθρου ή η εγκατάσταση σε αγροτικές περιοχές όχι μόνο φτωχών χωρικών αλλά και ευκατάστατων αρχόντων (Vionis 2016, 362-363).

Κατά τη διάρκεια έρευνας επισκόπησης επιφανείας στις Αρχαίες Θεσπιές στη Βοιωτία, εντοπίστηκε αυξημένος αριθμός χονδροειδών εφυαλωμένων σκευών, με πρόχειρη διακόσμηση, εγχάρακτη ή με επίχρυσμα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κατηγορίες χρηστικών σκευών κατά την Οθωμανική περίοδο (Πιν.27) (Vionis 2017, 372). Αξιοσημείωτο επίσης είναι το παράδειγμα των θέσεων Παναγία και Γινოსάτη, όπου παρατηρείται αυξημένο ποσοστό εφυαλωμένης κεραμικής κατά την Φραγκική και Οθωμανική περίοδο 15^ο-16^ο αι. καθώς στην Οθωμανική περίοδο (15^ος – πρώιμος 18^ος αι.) παρουσιάζεται μεγάλο ποσοστό αποθηκευτικών και μεσαίου μεγέθους μεταφορικών αγγείων με εφυάλωση στο εσωτερικό, έναντι των επιτραπέζιων σκευών (Πιν. 28) (Vionis 2016, 362). Η μικρή αλλά υπαρκτή ποσότητα, στις πλείστες περιπτώσεις, εφυαλωμένης κεραμικής στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού σε συνδυασμό με την απουσία χρηστικών σκευών, έρχεται σε αντιδιαστολή με τα δεδομένα του Ελλαδικού χώρου, όπου παρατηρείται στο τοπίο μεγάλη ποσότητα εφυαλωμένης κεραμικής, με την πλειονότητα να χρονολογείται από τον 12^ο αι. και εξής. (Πιν.54, 55, 56, 57, 63)

Πίνακας 27. Ποσοστά οστράκων αναλόγως της χρηστικής κατηγορίας στην οποία εμπίπτουν από την περιοχή των Θεσπιών. (Vionis 2017, 372)

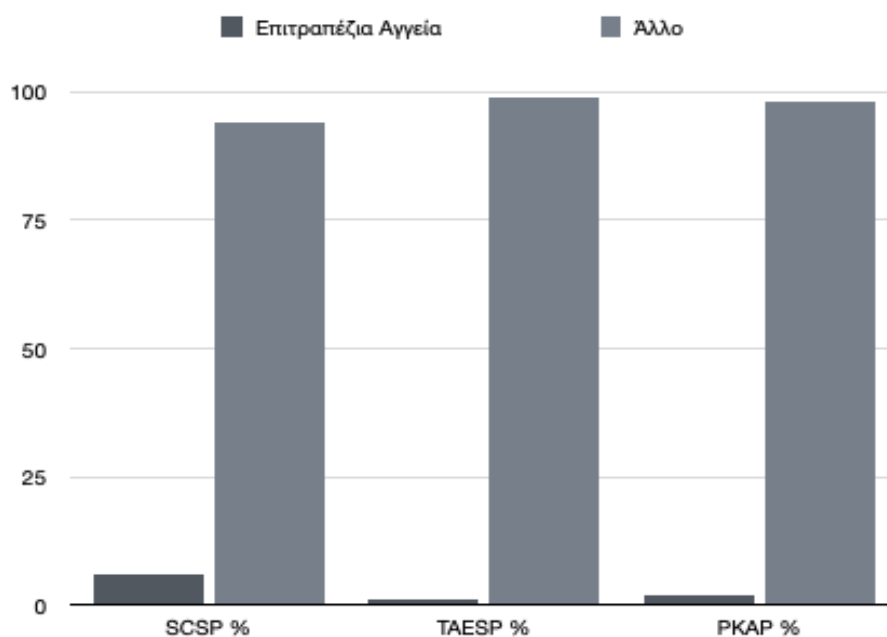

Πίνακας 28. Ποσότητα διάφορων τύπων κεραμικής Οθωμανικής Περιόδου από την Παναγία (VM4) και το Γιντσάτη (TS23) (Vionis 2017, 363)

6.1.Στ Μεσαίωνα – Σήμερα (12^{ος} αι. – Σήμερα)

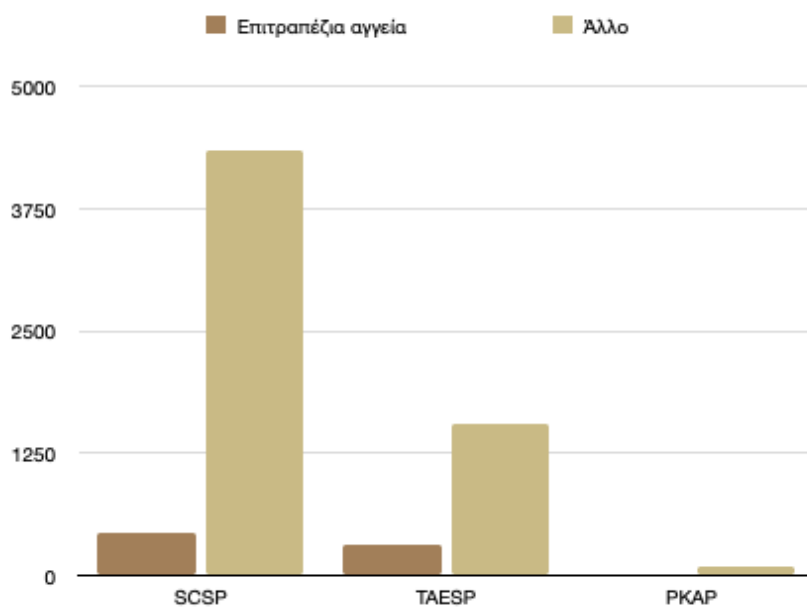
Η κατηγορία αυτή, αποτελεί την ευρύτερη, χρονολογικά, καθώς περιλαμβάνει τους αιώνες μεταξύ του 12^{ου} αι και των νεότερων χρόνων. Αναμφίβολα, η δημιουργία και χρήση της χρονικής αυτής περιόδου από 3 ερευνητικά προγράμματα, φανερώνει την ανάγκη κατηγοριοποίησης του υλικού σε μια ευρεία περίοδο, αποφεύγοντας τα προβλήματα χρονολόγησης του μεσαιωνικού υλικού. Η ομάδα δημιουργήθηκε στις περιπτώσεις των SCSP, TAESP και PKAP με απώτερο σκοπό την ένταξη των τύπων CW1,2,3,4,5, δηλαδή της λεπτής αλλά και χονδροειδούς κεραμικής, ο πηλός της οποίας φέρει καφέ/κόκκινο χρώμα και παρουσιάζεται στην ύπαιθρο του νησιού διάσπαρτο σε μεγάλες ποσότητες. (Given et al 2003, 284) Ο λόγος για την δυσκολία χρονολόγησης των κεραμικών αυτών είναι η τεχνολογία τους, η οποία στην πορεία των χρόνων δεν παρουσίασε δραματικές αλλαγές και συνεπώς η ακριβής ταυτοποίησή τους χρονολογικά φαίνεται ακατόρθωτη (Caraher et al. 2014, 248).

Η επιτραπέζια κεραμική στη κατηγορία αυτή, παρουσιάζει λιγοστά όστρακα (Πιν.29). Αναγνωρίζεται λοιπόν η ικανότητα των ερευνητών να διαχωρίσουν και να χρονολογήσουν την επιτραπέζια και ιδιαίτερα την εφυαλωμένη κεραμική στις επιμέρους περιόδους, όχι όμως την απλή κοινή κεραμική, η οποία λόγω της συνέχισης του τύπου, δεν μπόρεσε να αναγνωρισθεί με σιγουριά.

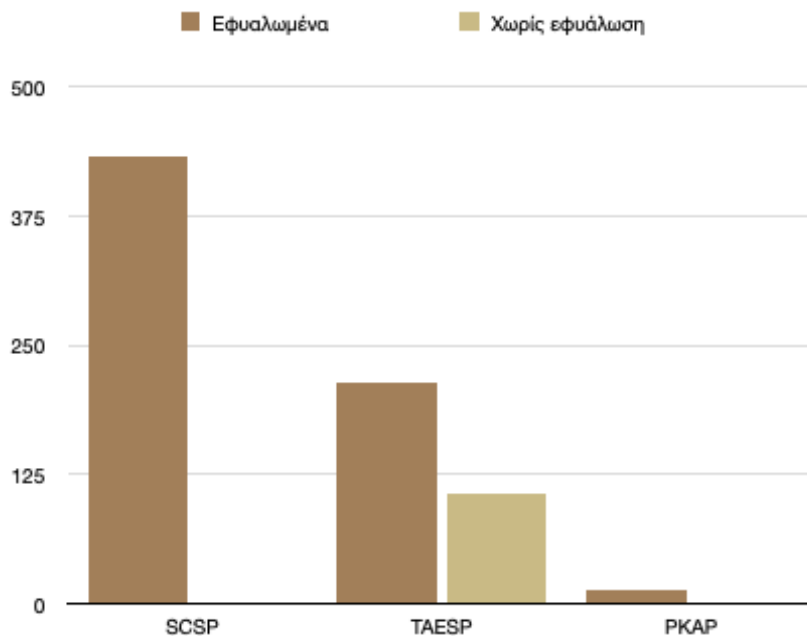

Πίνακας 29. Επιτραπέζια κεραμική σε σύγκριση με όλα τα άλλα είδη χρηστικών σκευών – Μεσαίωνα - Σήμερα

Εξετάζοντας τις ανωμαλίες των δεδομένων κάθε χρονικής περιόδου, θεωρώ ότι η ομαδοποίηση των αριθμών οστράκων των Κυρίως Βυζαντινών χρόνων (8^{ος}– 12^{ος} αι.) μέχρι και της περιόδου «Μεσαίωνα – Οθωμανική περίοδος» και των δεδομένων της μεγάλης κατηγορίας «Μεσαίωνα και Νεότεροι χρόνοι» θα έχει ως αποτέλεσμα την παρουσίαση μιας γενικότερης εικόνας, λόγω των πολλών αιώνων που περιλαμβάνει. Ωστόσο, θα αποτελέσει ένα βήμα πιο κοντά στην πραγματική τάση και συχνότητα χρήσης των επιτραπέζιων σκευών, εφυαλωμένων και μη, στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου. Το εγχείρημα αυτό είναι δυνατόν μόνο για τα δεδομένα των ερευνών που χρησιμοποίησαν την μεγάλη χρονολογική ομάδα «Μεσαίωνα – Νεότεροι χρόνοι».

Πίνακας 30. Σύνολο Επιτραπέζια κεραμική σε σύγκριση με όλα τα άλλα είδη χρηστικών σκευών (Υστερος Μεσαίωνα μέχρι Μεσαίωνα και Σήμερα)

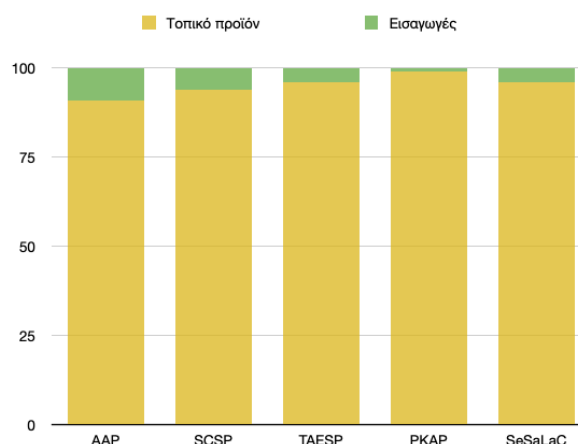
Πίνακας 31. Σύνολο Επιτραπέζιας εφυσλωμένης κεραμικής και ακόσμητης (Υστερος Μεσαίωνα μέχρι Μεσαίωνα και Σήμερα)

Αναμφίβολα, η εφυαλωμένη μεσαιωνική κεραμική, δεν μπορεί να αποτελεί κύριο χρηστικό σκεύος των οικιστικών μονάδων στην ύπαιθρο της Κύπρου. Αποτελεί, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης, μειονότητα, η οποία ευκολά αναγνωρίζεται στο πεδίο, λόγω της ιδιαιτερότητας της ως έντεχνα διακοσμημένης κεραμικής (Πιν.30). Είναι απίθανο όμως να αποτελούσε κύριο χρηστικό σκεύος των οικιστικών μονάδων της υπαίθρου κατά τη Μεσαιωνική περίοδο. Η δημιουργία πολλαπλών διαφορετικών χρονικών περιόδων για την καλύτερη χρονολόγηση του αρχαιολογικού υλικού και κυρίως την εφυαλωμένη κεραμική, με εξαίρεση το ερευνητικό πρόγραμμα SeSaLaC, αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο της έρευνας. Ωστόσο ποσοτικά και συγκριτικά, οι αριθμοί των μικρότερων περιόδων πιθανότατα να μην παρουσιάζουν την πραγματική εικόνα και η προσπάθεια δημιουργίας άποψης σχετικά με την συχνότητα συγκεκριμένων τύπων ανα χρονική περίοδο στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού να αποτελεί δύσκολο εγχείρημα.

Όσον αφορά την ομαδοποίηση αριθμό οστράκων επιτραπέζιων σκευών, διαπιστώθηκε το λιγιστό ποσοστό ακόσμητων επιτραπέζιων κεραμικών έναντι των εφυαλωμένων (Πιν.31). Η χρήση και λειτουργία των ακόσμητων επιτραπέζιων κεραμικών σκευών θα μπορούσε να θεωρηθεί περιορισμένη ή μη απαραίτητη, συγκριτικά με τις πιθανές χρηστικές λειτουργίες των εφυαλωμένων επιτραπέζιων σκευών κατά τον Μεσαίωνα, οι οποίες θα συζητηθούν στο έβδομο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

6.2. Εισαγωγές κεραμικών σκευών στο νησί

Κατά την Ύστερη Αρχαιότητα υπήρξε έντονη δραστηριότητα εισαγωγών κεραμικής στο νησί. Οι πιο διαδεδομένοι τύποι ήταν η Φωκαϊκή όπως και η Αιγυπτιακή Ερυθροβαφής κεραμική (Rautman 2000, 320). Ιδιαίτερα στην περίπτωση του ερευνητικού προγράμματος της Αθηνού (AAP), τα εισαγόμενα κεραμικά σκεύη παρουσιάζουν σημαντικό ποσοστό σε σύγκριση με τη κυπριακή κεραμική στην περιοχή έρευνας (Πιν.

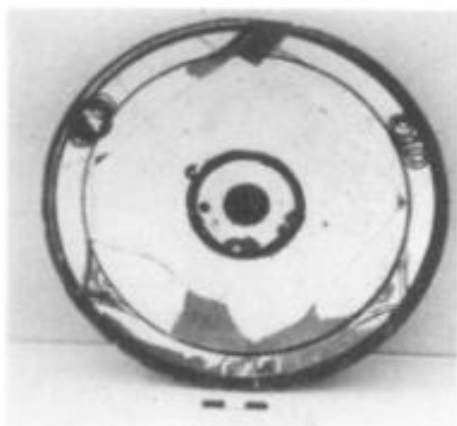
Πίνακας 32. Ποσοστό εισαγόμενης και τοπικής παραγωγής κεραμική – Ύστερη Αρχαιότητα

32,64). Η ύπαρξη εισαγωγών στο νησί, παρουσιάζει την σύνδεση της Κύπρου και την επικοινωνία της μέσω εμπορίου με άλλες περιοχές της Μεσογείου (Parani 2015, 234). Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} αι. – μέσα 7^{ου} αι.) και Ύστερη Μεσαιωνική περίοδο (τέλη 12^{ου} – 16^{ος} αι.) αφήνοντας ένα διάστημα αιώνων μελέτης, με λιγοστά δείγματα εισαγωγών στην αγροτική περιφέρεια του νησιού.

Στον Ύστερη Μεσαιωνική περίοδο, καταγράφηκαν εισαγωγές σε 2 ερευνητικά προγράμματα, το SCSP (Πιν. 69) και το SeSaLaC (Πιν. 70), 4 όστρακα εισαγόμενης κεραμικής τύπου Ζεύξιππου (Εικ. 60), τα οποία εντοπίστηκαν στην περιοχή έρευνας του SCSP. Η ονομασία του τύπου προέρχεται από τον Peter Megaw, ο οποίος το 1968 σε άρθρο του για το υλικό που βρέθηκε στα λουτρά του Ζεύξιππου, παρατήρησε μεγάλους αριθμούς του τύπου κεραμικής που περιγράφεται ως λεπτού τύπου ενώ άλλες φορές χονδροειδής, με διακόσμηση άσπρου παχύρευστου χρώματος (Εικ.33) (Megaw 1968, 66-68). Στην Κύπρο ανακαλύφθηκαν ποσότητες κεραμικής τύπου Ζεύξιππου στην ανασκαφή της θέσης Σαράντα Κολόνες όπως και στη θέση της Πανάγιας Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο (Papanikola-Bakirtzis 2001, 131).

Ο τύπος κεραμικής Maiolica (Εικ. 34) εντοπίστηκε στην περιοχή έρευνας των SCSP (2 όστρακα) και SeSaLaC (2 όστρακα). Η δημοσίευση του SCSP αναφέρει ότι 5 όστρακα κεραμικής τύπου Maiolica, εντοπίστηκαν σε ολόκληρη την περιοχή έρευνας, πέρα των δεδομένων που καταγράφουν οι πίνακες (Given et al 2003, 286). Ο Ιταλικός αυτός τύπος κεραμικής είναι επηρεασμένος από τον Ισλαμικό κόσμο και αποτελείται από πηλό με

εφυάλωση μολύβδου και κασσιτέρου. Η διακόσμηση τοποθετείται πάνω στην εφυάλωση και αφορά συνήθως μπλε και κίτρινο χρώμα με άσπρο φόντο (Boas 1994, 111).

Εικόνα 46. Κεραμική τύπου Ζεύξιππου από τις ανασκαφές στη Χρυσοπολίτσα στη Κάτω Πάφο (Paranikola-Bakirtzis 2001, 132)

Εικόνα 47. Κούπα Ιταλικής Μαγιόλικα (1525-1528 μ.Χ.) Εργαστήριο του Μασέστρου Giorgio Andreoli του Gubbio. Πηγή: <https://www.nga.gov/features/slideshows/italian-renaissance-ceramics.html>

Όστρακα εισηγμένης κεραμικής από τον Αιγιακό χώρο εντοπίστηκαν στην περιοχή μελέτης του ερευνητικού προγράμματος *SeSaLaC*. Η δημοσίευση του προγράμματος *AAP*, αναφέρει ότι εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας ένα όστρακο τύπου Ζεύξιππου, ένα όστρακο “*Port Symeon Ware*” όπως και άλλα εισαγόμενα κεραμικά σκεύη με εγχάρκτη διακόσμηση (*sgraffito*) (Moore et al 2011, 208). Ο τύπος κεραμικής του Αγίου Συμεών “*Port Symeon Ware*” αποτελεί αγγείο με εφυάλωση μολύβδου σε πολύχρωμα μοτίβα, το οποίο κατασκευαζόταν στο λιμάνι του Αγίου Συμεών, κοντά στην Αντιόχεια, στη σημερινή Τουρκία (Boas 1994, 108).

Εικόνα 48. Κούπα, εφυαλωμένο σκεύος με εγχάρκτη διακόσμηση καφεκίτρινου και πράσινου χρώματος τύπου “*Port St Symeon ware*”, 12ος – 13ος αι., Αλ. Μίνα, Τουρκία (Πηγή: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1937-0317-6)

Ο Scott Redford σε μελέτη του παρατηρεί την ομοιότητα εικονογραφικών στοιχείων κυπριακών μεσαιωνικών εφυαλωμένων κουπών όπως των ενδυμάτων με αυτά του Αγίου Συμεών κατά τον 14^ο αι. Εικονογραφική παράσταση «οινοχόου», η οποία παρουσιάζεται σε επιτραπέζια σκεύη εφυαλωμένης μεσαιωνικής κεραμικής, εμφανίζεται επίσης ως θέμα σε σκεύη τύπου αγίου Συμεών, με μικρές διαφοροποιήσεις, όπως η εικόνα του καθισμένου οινοχόου. Επίσης, ακόμη ένα εικονογραφικό θέμα που επαναλαμβάνεται στους δύο τύπους

είναι η σκηνή γάμου. Τα έργα αυτά δεν αποτελούν αντιγραφές κυπριακών σκευών, μολονότι παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά, όπως τεχνικές και μοτίβα, γεγονός που δηλώνει την αμφίδρομη επιρροή (Redford 2014, 135-140 Επιπλέον, παρόμοια μοτίβα με αυτά των κυπριακών εφυαλωμένων αγγείων παρουσιάζονται σε αγγεία από τον υπόλοιπο τότε βυζαντινό κόσμο, την Κριμαία, το Ιράν, την Τουρκία, τη Συρία την Κεντρική, Νότια και Βόρεια Ιταλία κτλ. (Vroom 2014,162-176). Η μεταφορά των τεχνιτών, (κεραμέων, αγγειοπλαστών κτλ.), είτε από επιλογή είτε εξ αναγκασμού, αποτελεί τον κύριο λόγο μεταφοράς διαπολιτισμικών ιδεών καθώς και την διάδοση διαφορετικών τεχνολογιών (Francois 2021, 193) και εικονογραφικών στοιχείων δημιουργώντας την εικονογραφική πολυπολιτισμική ταυτότητα “ *Econographical cross-cultural koine*” (Vroom 2014, 186),

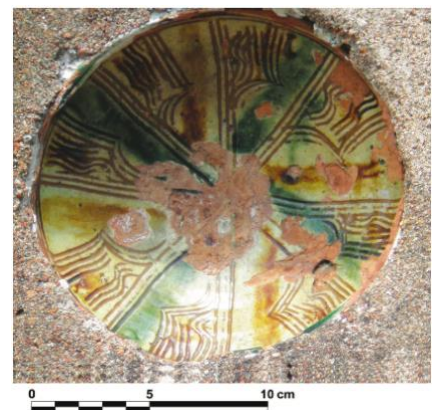

Εικόνα 49. Κούπα, Σκηνή εορτασμού. Αντάνα, Τουρκία, πιθανότατα από Μοψουεστία (Redford 2014, Fig.2)

Εικόνα 50. Κούπα. Σκηνή καθήμενου οιογούου, Τουρκία πιθανότατα από Μοψουεστία, (Redford 2014, 139)

Τον 15^ο αι. παρουσιάζονται επαφές μεταξύ του Ισλαμικού και Ελλαδικού κόσμου στις όψεις εκκλησιών, μέσω των γνωστών ως “*Bacini*”, δηλαδή αγγείων τα οποία τοποθετούνταν στις εξωτερικές πλευρές ναών για σκοπούς διακόσμησης (Εικ.63). Στη Μέσα Μάνη της Πελοπόννησου, και ειδικότερα στη περιοχή Οιτύλου εντοπίστηκαν “*bacini*” σε 6 μνημεία, στον Ναό του Ταξιάρχη, στο Ναό του Σωτήρος στη Κάτω Γαρδενίτσα, στο Πύργο Δίρου Γλέζου, στον Άγιο Θεόδωρο «του καλού» και στους Αγίους Θεοδώρους του Βάμβακα (Yangaki 2020, 430). Οι 2 τύποι κεραμικών σκευών που εντοπίστηκαν είναι οι “*Fayyumi ware*” (9^{ος}-12^{ος} αι.) με

Εικόνα 51.. Κούπα με πολύχρωμη εγχάρακτη διακόσμηση από τη Νότια Κριμαία, εντοιχισμένο στην εξωτερική όψη του Αγίου Νικολάου στους Λαμπιώτες Κρήτης (Yangaki 2020, 428-430)

προέλευση την Αίγυπτο και ο “*Invetriate dipinte policrome*” (9^{ος}-13^{ος} αι.) ο οποίος προέρχεται από περιοχές της Σικελίας και της Βόρειας Αφρικής (Ifṭīqiya). Επίσης, εφυαλωμένη κεραμική του 14^{ου} και 15^{ου} αι. προερχόμενη από τη Νότια Κριμαία εντοπίστηκε ως “*bacini*” στη Κρήτη. (Yangaki 2020, 428-430)

Αναμφίβολα, η ύπαρξη εφυαλωμένων σκευών από περιοχές του Αιγαίου, της Ιταλίας, της Συροπαλαιστινιακής Ακτής κ.α. τόσο στη Κύπρο όσο και στον Ελλαδικό χώρο, αποτελεί σιωπηλό μάρτυρα σύνδεσης περιοχών. Η χρήση της εφυαλωμένης κεραμικής ως διακοσμητικό σκεύος σε όψεις εκκλησιών αποδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία και αξία τόσο για τους ιδιοκτήτες όσο και για τους λήπτες του θεάματος. Ο σεβασμός και η εκτίμηση προς την τέχνη η οποία παρουσιάζεται στα εφυαλωμένα διακοσμημένα σκεύη, είναι άξια επίδειξης και προβολής σε

Εικόνα 52. Οστρακό, Φυάλη, εισημένη από Βόρεια Ιταλία (Green et al. 2004, 46)

ένα ιερό χώρο. Αδιαμφισβήτητα, η σημασία των σκευών για τον ιδιοκτήτη ή λήπτη, αποτελεί ιδιαίτερης σημασίας. Πιθανή είναι η χρήση αυτών ως προσωπικά ενθύμια από ταξίδια ή ως οικογενειακά κειμήλια. (Yangaki 2020, 443) Η σπανιότητα και μοναδικότητα των αγγείων τα καθιστά άξια προσοχής. Η ύπαρξη, σε μικρή ποσότητα, εισαγμένων αγγείων από περιοχές όπως η Αντιόχεια, η Αίγυπτος, το Αιγαίο και η Ιταλία, στο αγροτικό περιβάλλον της Μεσαιωνικής Κύπρου δεν πρέπει να μείνει απαρατήρητη όπως ούτε και να θεωρηθεί μικρότερης σημασίας. Φανερώνει όχι μόνο την σύνδεση των περιοχών με το νησί, αλλά και την αισθητική και συμβολική αξία που είχε το σκεύος για τον παραλήπτη του. Βάσει των στοιχείων της παρούσας μελέτης, παρατηρείται η τάση των Κυπρίων στις αγροτικές περιοχές να παράγουν αυτόνομα τα οικιακά κεραμικά σκεύη τους, καθώς η εισαγωγή σκευών από άλλες περιοχές είναι περιορισμένη, όμως υπαρκτή.

Εξαγωγές κυπριακών μεσαιωνικών εφυαλωμένων κεραμικών

Η παρουσία κυπριακής εφυαλωμένης κεραμικής σε περιοχές εκτός των ορίων του νησιού, τη μεσαιωνική περίοδο και ειδικότερα τον 13^ο αι., οφείλεται στο εμπόριο των σταυροφόρων προς την Ανατολή και τη σύνδεση των σταυροφορικών κρατών (Plitz 1996, 13). Το ταξίδι αυτό είχε ως διαμεσολαβητικό σταθμό το νησί της Κύπρου, ιδιαίτερα το λιμάνι της Πάφου για τους ταξιδιώτες με κατεύθυνση Δύση προς Ανατολή.

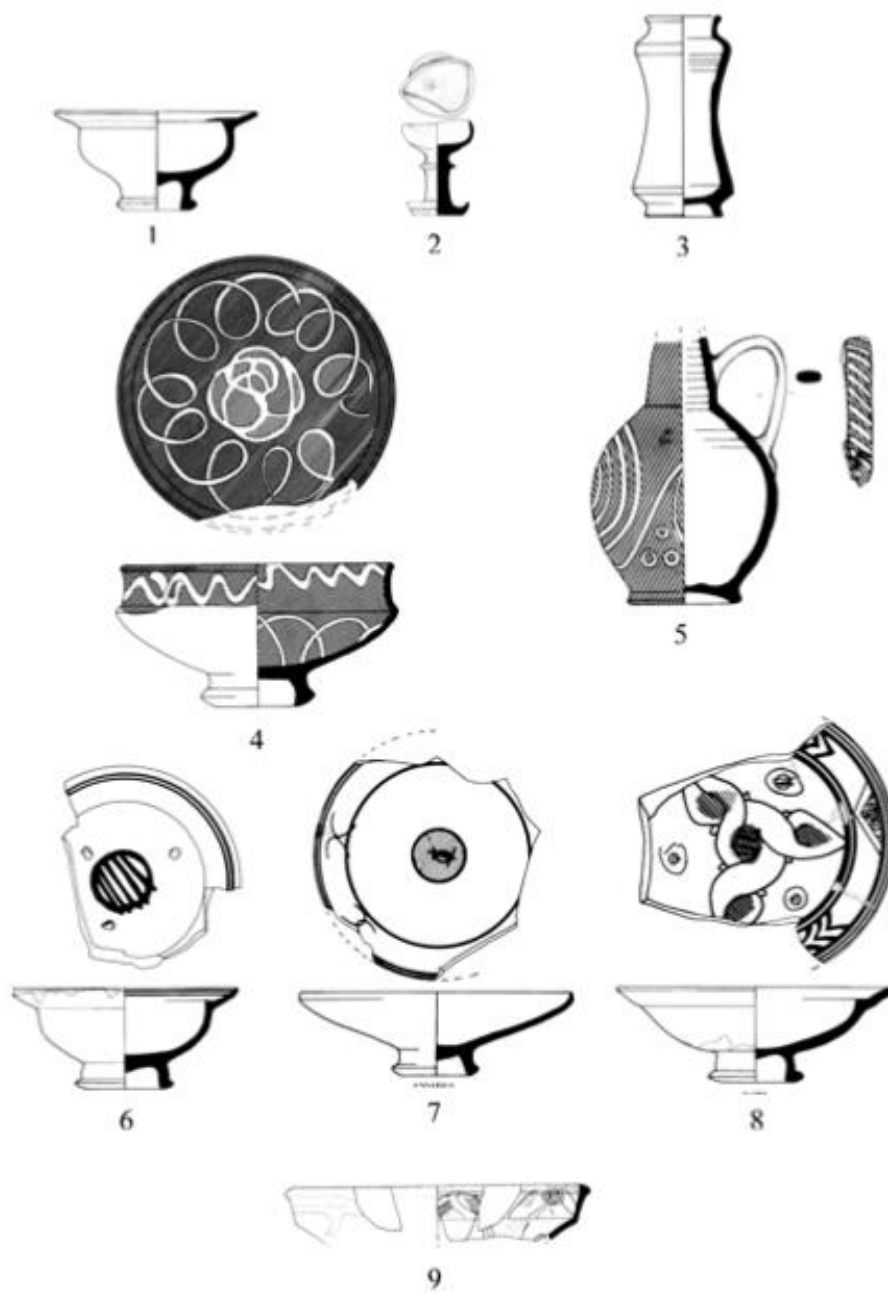
Στην περιοχή του σημερινού Ισραήλ, Ιορδανίας και Λιβάνου εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες κυπριακής εφυαλωμένης κεραμικής, προϊόντα των εργαστηρίων Πάφου και Λέμπας (Χάρτης 17) (Stern 2014, 62). Τα σκεύη αποτελούνταν κυρίως από πιάτα, κούπες και κανάτες καθώς προβληματίζει η ύπαρξη μερικών Albarelli τα οποία παρουσιάζουν όμοια τυπολογικά στοιχεία με την κυπριακή εφυαλωμένη κεραμική (Εικ. 40). Ο τύπος αποτελεί την πλειονότητα αριθμού εισαγωγών σε περιοχές της Συροπαλαιστινιακής ακτής, τις οποίες κατέκτησαν οι Φράγκοι, όπως Βηρυτός, Άκρα, Ατλίτ, Καισαρεία, Απολλώνια (Arsuf) και άλλες ανεξάρτητες περιοχές. (Boas 1994:108; (Stern και Avissar 2005, 57: Stern 2014, 62). Επίσης, εντοπίστηκε σε περιοχές της Νότιας ακτής της Τουρκίας, σε απόσταση 7 χιλιομέτρων από την Κερύνεια, κυπριακή εφυαλωμένη κεραμική, η οποία χρονολογήθηκε μεταξύ του 13^{ου} και 14^{ου} αι.. (Böhlendorf-Arslan 2014, 78) Συγκεκριμένα κυπριακή εφυαλωμένη κεραμική εντοπίστηκε στην θέση της Αρχαίας πόλης της Κυανίας «Κυανέαι» Νοτιοδυτικά της Αττάλειας (Antalya), στη Myra, Analya, Anemurion, Hagia Thekla, Tarsos κ.α. (Χάρτης 18) (Böhlendorf-Arslan 2014, 80). Επίσης, ο τύπος εντοπίστηκε στην Πόλη της Ρόδου, στον Ελλαδικό χώρο (Michaelidou 2014, 106). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός σταδιακής μείωσης των εξαγωγών μετά τον 13^ο αι. λόγω της Πτώσης της Άκρας (1291) των εργαστηρίων Πάφου καθώς παύει να λειτουργεί ως κεντρικό λιμάνι εξαγωγής κυπριακών αγαθών και σύνδεσης της Ευρώπης με τους Αγίους Τόπους (Stern 2014, 62: Stern et al. 2012, 64).

Χάρτης 15. Χάρτης θέσεων εξαγωγής Κυπριακής εφυαλωμένης Κεραμικής στη Συροπαλαιστινιακή Ακτή (Stern 2014, 63)

Χάρτης 16. Θέσεις στην Νότια ακτή της Τουρκίας, όπου εντοπίστηκε εφυαλωμένη κυπριακή κεραμική (Böhlendorf-Arslan 2014, 80)

Εικόνα 53. Παραδείγματα Κυπριακών εφθαλωμένων αγγείων στην Άκρα (Stern 2014, 67)

7. Συνδέοντας την μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική με τον άνθρωπο της υπαίθρου

Ποια όμως μπορεί να υπήρξε η πραγματική σύνδεση της Μεσαιωνικής εφυαλωμένης κεραμικής με τον άνθρωπο της υπαίθρου; Ποια η πιθανότητα καθημερινής χρήσης, ενός τέτοιου σκεύους στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου;

Η Μεσαιωνική Εφυαλωμένη Κεραμική αναμφίβολα αποτελεί σημείο του υλικού πολιτισμού της Μεσαιωνικής Κύπρου και αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας της περιόδου. Κάθε όστρακο, ανεξαρτήτως του μεγέθους του, παρέχει πληροφορίες σχετικά με τον δημιουργό και τον χρήστη του. Κάθε αγγείο αποτελεί χρηστικό σκεύος και ο άνθρωπος της κάθε εποχής επιλέγει την χρηστικότητα αυτού, η οποία είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τα χρονικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα. (Winther 2010, 51)

Η Εφυαλωμένη Μεσαιωνική κεραμική, αποτελείται από επιτραπέζια σκεύη, όπως κούπες και ποτήρια τα οποία προορίζονταν για το σερβίρισμα και την κατανάλωση φαγητού και ποτού στο τραπέζι. Η εφυαλωμένη κεραμική αποτελεί την πλειονότητα των επιτραπέζιων σκευών στις περιοχές μελέτης των ερευνητικών προγραμμάτων επισκόπησης επιφανείας, με τα αδιακόσμητα επιτραπέζια σκεύη σε ορισμένες περιοχές να απουσιάζουν βάσει των διαφορετικών χρονικών περιόδων. Σύμφωνα με τα ποσοτικά δεδομένα, κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα, η εφυαλωμένη κεραμική χρησιμοποιήθηκε ως επιτραπέζιο σκεύος, σε νοικοκυριά της αγροτικής υπαίθρου. Για την αποφυγή λανθασμένων και γρήγορων συμπερασμάτων, θεματικές όπως η παραγωγή, το κόστος, η διακόσμηση, η λειτουργία και η πιθανότητα χρήσης σκευών από άλλες πρώτες ύλες (π.χ. μέταλλο), πρέπει να εξεταστούν.

Αρχικά, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η παραγωγή των εφυαλωμένων σκευών. Σύμφωνα με την θέση της Smadar Gabrieli, η παραγωγή εφυαλωμένων κεραμικών και η παραγωγή μαγειρικών, αποθηκευτικών και μεταφορικών, αγγείων πιθανότατα να αποτελεί προϊόν διαφορετικών εργαστήριων. Η Smadar όταν μελέτησε την κεραμική, από την θέση Φάμπρικα, στην Κάτω Πάφο, παρατήρησε σημαντικές διαφορές μεταξύ των εργαστηρίων παραγωγής κοινών κεραμικών και εφυαλωμένων (Gabrieli, 2006, 8.15)

Ένα εφυαλωμένο επιτραπέζιο σκεύος προϋποθέτει την καλλιτεχνική πινελιά έμπειρου τεχνίτη, ο οποίος ήταν ικανός να διακοσμήσει το αγγείο. Τον 15^ο αι. στην Ιταλία το κόστος ενός αγγείου ήταν 15% ακριβότερο εάν ο καλλιτέχνης έφτιαχνε ένα απλό σχέδιο και μέχρι 33% για μια πιο περίπλοκη παράσταση (Blake 1978, 345: Sanders, 93). Έχοντας αυτό υπόψιν, μια περίτεχνη εγχάρακτη απεικόνιση πιθανότητα να προϋπόθετε περισσότερο χρόνο εργασίας και απέφερε στον τεχνίτη περισσότερο κέρδος (Sanders 2018, 93). Ως ένα έργο τέχνης, αποτελεί σκεύος το οποίο εκτιμάτε και θαυμάζετε από τον θεατή και χρήστη (Katsara 2018, 622). Επίσης, εκτός της καλλιτεχνικής εικόνας και φύσης, οι κεραμείς είχαν δεξιότητες ειδικών τεχνικών και δύσκολων ζητημάτων. Ήταν γνώστες της τεχνικής δημιουργίας της ανάλογης ρευστότητας που προϋποθέτει η εφυάλωση, της χρήση διαφορετικής εφυάλωσης για διαφορετικές επιφάνειες, καθώς φρόντιζαν η εξωτερική πλευρά να έχει καλύτερη ποιότητα και χρώμα (Ting et al. 2019, 8). Επιπρόσθετα, η ύπαρξη μεσαιωνικού εφυαλωμένου ποτηρίου κυπριακής παραγωγής με την επιγραφή «Αννοτα», το οποίο αποτελεί υποκοριστικού του γυναικείου ονόματος Άννα, δηλώνει την πιθανή δυνατότητα παραγγελίας συγκεκριμένου θέματος για κόσμηση του αγγείου (Vroom 2014, 177).

Η οικονομική αξία ενός σκεύους αποτελεί κύριο παρονομαστή για την ικανότητα χρήσης σε καθημερινή βάση, από τον πληθυσμό της κυπριακής υπαίθρου. Τι σημαίνει να είσαι φτωχός με υλικούς όρους και τι πλούσιος κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου (Sanders 2018, 80-81); Σημαντικός παράγοντας ο οποίος χρειάζεται να ληφθεί υπόψη είναι η χρονική διάρκεια που το αγγείο μπορεί να είναι χρηστικό. Τα κεραμικά επιτραπέζια σκεύη, τα οποία χρησιμοποιούνται επί καθημερινής βάσης, είναι αρκετά εύθραυστα (Arnold 1999, 25-46: Sanders 2018, 97) και συνεπώς δεν μπορούν να εξυπηρετήσουν ένα νοικοκυριό, πάνω από 2 χρόνια. Αντιθέτως, αγγεία αποθήκευσης η μεταφοράς όπως πιθάρια και μαγειρικά με χονδροειδή πηλό σκεύη, έχουν διάρκεια ζωής έως και 25 χρόνια (Peña, 2009, 54-56).

Όπως αναφέρει ο Sanders «*Η Ελλάδα των Μεσαιωνικών και των προϋμένων νεότερων χρόνων δε αποτελεί εξαίρεση ως προς το επίπεδο ζωής των χωρικών. Μελετώντας καταγραφές οικοσκευών από τη Δυτική Ευρώπη του 14^{ου}-17^{ου} αι., διαπίστωσα ότι ελάχιστοι διέθεταν πηλίνα και γυάλινα σκεύη ή έπιπλα.*» (Sanders 2018, 91)

Εικόνα 54. Ο Βασιλιάς της Πορτογαλίας Ιωάννης ψυχαγωγεί τον Ιωάννη της Γάνδης στο Ponte do Mouro. Εμφανείς οι ζύλινες πιατέλες (Sanders 2018, 107)

Αναμφίβολα η Κύπρος δεν αποτελεί εξαίρεση και ο απλός άνθρωπος του αγροτικού περιβάλλοντος του νησιού πιθανότατα να χρησιμοποιούσε σκεύη από ανακυκλώσιμα και πιο ανθεκτικά υλικά, με απώτερο σκοπό την οικονομία χρημάτων. Η χρήση ξύλινων και μεταλλικών σκευών, θα φάνταζε πιο λογική λύση (Εικ. 41). Το μέταλλο, ως ένα πολύτιμο υλικό, παρέχει ανθεκτικότητα στο σκεύος και εξοικονόμηση χρημάτων με το πέρασ του χρόνου. Ευρέως γνωστή είναι η τάση δημιουργίας αντιγράφων και απομιμήσεων πολύτιμων αντικειμένων, όπως μετάλλινων (Katsara 2018, 621). Ωστόσο, δεν υπάρχουν στοιχεία τα οποία να επιβεβαιώνουν την χρήση τους, ούτε όμως στοιχεία που να την διαψεύδουν. Πλήθος ερευνητών καταλήγει στην χρήση των μετάλλινων αντικειμένων από υψηλά κοινωνικά στρώματα και της εφυσωμένης κεραμικής από ένα ευρύτερο φάσμα του πληθυσμού ως χρηστικό σκεύος (Katsara 2018, 621: Armstrong 2009, 319). Η εξαγωγή εφυσωμένων κεραμικών, κυπριακής παραγωγής εκτός των ορίων του νησιού, αντιπαραβάλλετε με την άποψη αυτή, όπως και ο εντοπισμός τους σε ταφικά συμφραζόμενα.

Η Δήμητρα Παπανικόλα - Μπακιρτζή αναφέρεται σε «ψευδαίσθηση πολυτέλειας» την οποία χαρίζουν αυτά τα αγγεία στην πλειονότητα του πληθυσμού καθώς (Παπανικόλα-Μπακιρτζή 1987, 43) οι Veronique Francois και Jean Michel Spieser, αναφέρουν ότι «[...] δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά επιπέδου ανάμεσα στα λεγόμενα χονδροειδή ή κοινά κεραμικά και στα εφυσωμένα επιτραπέζια κεραμικά. Έστω και αν μπορούμε να διακρίνουμε επιτραπέζια κεραμικά διαφόρων ποιότητων, παραμένει γεγονός ότι κανένα από αυτά, εξαίρεση ίσως ορισμένα είδη με πολύχρωμη γραπτή διακόσμηση δεν μπορεί να θεωρηθεί είδος πολυτέλειας που προοριζόταν για κάποιο προνομιούχο κοινό...[...]» (Francois και Spieser 2006, 325). Πως όμως δικαιολογείτε η ανάγκη για «ψευδαίσθηση πολυτέλειας» σε μια περίοδο οπου βάσει των ιστορικών δεδομένων το μεγαλύτερο μέρος πληθυσμού του νησιού, ήταν εγκατεστημένο στην αγροτική ύπαιθρο;

Η εικονογραφία εφυσωμένων μεσαιωνικών αγγείων προσφέρει πλήθος πληροφοριών σχετικά με τον κόσμο της Κύπρου (Νεοφύτου 1996, 5) καθώς οι παραστάσεις που κοσμούν το εσωτερικό των αγγείων, παρουσιάζουν αξίες και ιδανικά της μεσαιωνικής περιόδου μέσω της αναπαράστασης πολεμιστών με ασπίδα, χορευτών, ζευγαριών με πλούσια ενδύματα κτλ. (Vroom 2013, 187). Οι φιλοτεχνημένες εικόνες προσαρμόζονται βάσει των εκάστοτε συνθηκών έτσι ώστε να αποτελούν αξίες τη δεδομένη στιγμή χρήσης τους. Για παράδειγμα εφυσωμένο σκεύος το οποίο χρονολογήθηκε στον 14^ο αι., περίοδο έντονης παρουσίας

σταυροφόρων, απεικονίζει άνδρα πολεμιστή με πιο βαριά στολή και ασπίδα, σε σύγκριση με ανάλογες παραστάσεις του παρελθόντος (Vroom 2013, 180-181).

Τα ιδανικά αυτά, αφορούσαν ολόκληρο τον πληθυσμό του νησιού και συνεπώς η κατοχή τέτοιων ειδών κεραμικής σε οικιστικές μονάδες του αγροτικού περιβάλλοντος της Κύπρου, είναι εύλογη. Η λιγοστή ποσότητα οστράκων επιτραπέζιας κεραμικής με την πλειονότητα αυτής να αποτελείται από εφυαλωμένα σκεύη, πιθανότατα να οφείλετε στην χρήση τους μόνο από τους αφέντες της κάθε περιοχής ή την κατοχή μόνο ενός ή δύο τέτοιων σκευών από ορισμένα νοικοκυριά. Δεν αποκλείεται η χρήση των αγγείων αυτών ως επιτραπέζια σκεύη στην αγροτική ύπαιθρο, όμως η πιθανότητα να υπήρξε το κοινό

Εικόνα 55. Διακοσμημένο Πιάτο, σε νοικοκυριό, σήμερα. (Φωτογραφία Ε.Ι)

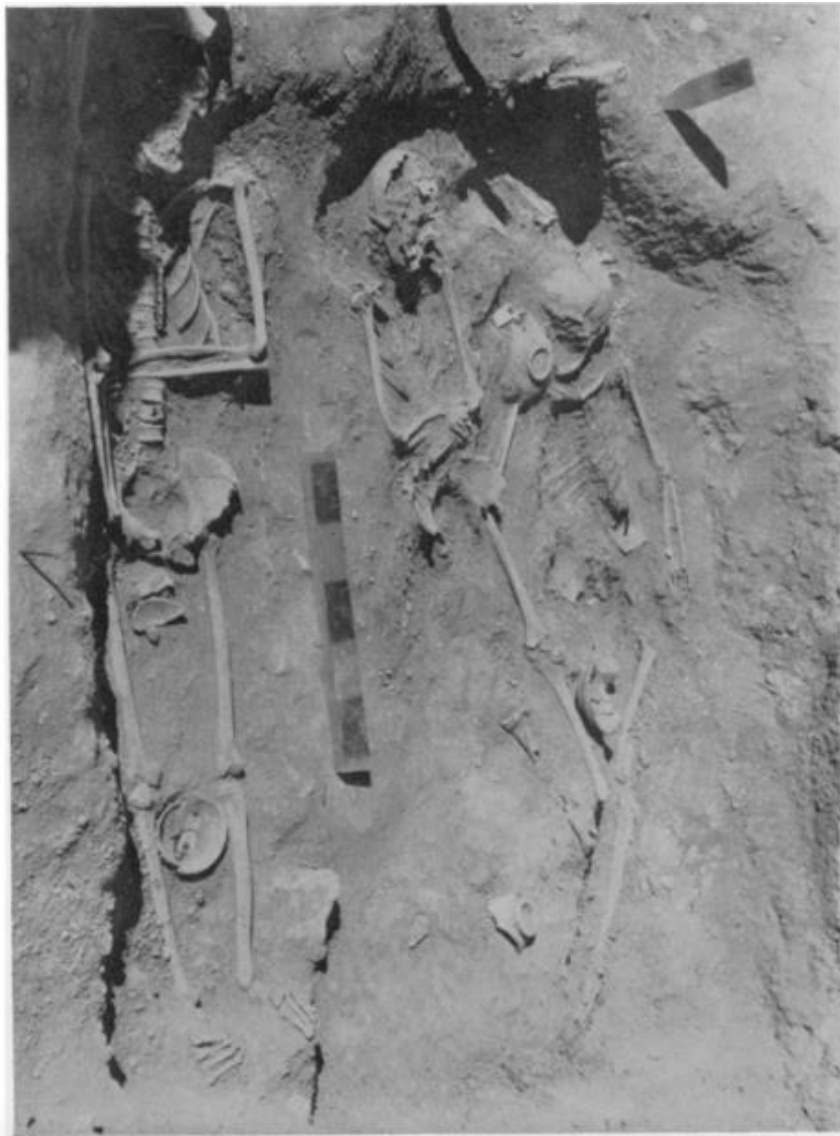
επιτραπέζιο σκεύος είναι μειωμένη, σε σχέση με τα αστικά κέντρα. Ακόμη, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η πιθανότητα τα αγγεία να αποτέλεσαν διακοσμητικά σκεύη (Parani 2015, 234), τοποθετημένα σε σουβάντζες στους τείχους των σπιτιών. Η χρήση διακοσμητικών πιάτων στην κουζίνα του νοικοκυριού αποτελεί φαινόμενο το οποίο παρατηρείτε μέχρι σήμερα σε σπίτια, κυρίως παραδοσιακά (Εικ. 42). Στην περίπτωση μιας διακοσμητικής χρήσης, η φιλοτεχνημένη παράσταση στο εσωτερικό του αγγείου θα ήταν ορατή, κατά τη διάρκεια της ημέρας, ως ένα έργο τέχνης το οποίο αξίζει να διακοσμήσει το νοικοκυριό, θυμίζοντας τις αξίες και τα ιδανικά του. Επίσης, η χρήση τους ως δώρα σε ειδικές περιστάσεις π.χ. γιορτές ή γαμήλια τελετή, δικαιολογεί την ύπαρξη παραστάσεων ζευγαριών και διασκέδασης σε εφυαλωμένες κούπες. (Εικ. 65)

Επιπρόσθετα, εφυαλωμένα σκευή εντοπίζονται σε ταφικά συμφραζόμενα, κοντά σε εκκλησίες (π.χ. Επισκοπή) (Εικ.44), πιθανότατα ως κτερίσματα ή ως τελετουργικά σκεύη προορισμένα για τοποθέτηση ελαίων ή κόλλυβων κατά τη διάρκεια της ταφής (Vroom 2014, 182-183). Η τοποθέτηση ανοικτών αγγείων μέσα στον τάφο παρουσιάζετε ως έθιμο στην Κύπρο, στην Θεσσαλονίκη και στην Πέτρα της Κρήτης. Εφυαλωμένα αγγεία εντοπίζονται μετά την τελετή, ανάποδα στο πάτωμα του τάφου μαζί με το

Εικόνα 56. Κούπα «Παντρεμένο ζευγάρι», (12^{ος} – 15^{ος} αι.) Μουσείο Πιερίδη

σώμα του νεκρού, ενώ κάποια βρέθηκαν σπασμένα. Πιθανό είναι το ρήγμα τους κατά τη διάρκεια της τελετής και της ρήξης τους μέσα στον τάφο (Poulou-Paradimitriou et al. 413), φαινόμενο το οποίο πραγματοποιείται ως έθιμο κατά τη ταφή. Η χρήση ενός εφυαλωμένου σκεύους, πιθανότατα να μην περιοριζόταν σε μία λειτουργία. Πιθανότατα, σκεύος το οποίο δόθηκε αρχικά ως δώρο για συγκεκριμένη περίπτωση, στη συνέχεια να εντοπίστηκε σε ταφικά συμφραζόμενα, ως κτέρισμα ή τελετουργικό σκεύος.

Εικόνα 57. Ταφή και ύπαρξη εφυαλωμένων σκευών, θέση Χρυσαναγιώτισσα (Taylor 1938, Fig.30)

8. Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη αναπτύχθηκε με βασικό παρονομαστή τους αριθμούς οστράκων κεραμικής που συλλέχθηκαν κατά τη έρευνα πέντε προγραμμάτων επιφανειακής επισκόπησης στο νησί της Κύπρου (AAP, SCSP, TAESP, PKAP, SeSaLaC). Έμφαση δόθηκε στους Μεσαιωνικούς χρόνους καθώς η μελέτη προηγούμενων (5^{ος}-11^{ος} αι.) και επόμενων αιώνων (16^{ος}-19^{ος} αι.) προστέθηκε για σκοπούς σύγκρισης. Στόχος της παρούσας εργασίας αποτέλεσε η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικών με τη συχνότητα χρήσης της εφυαλωμένης κεραμικής και την ταυτοποίηση του χρήστη, στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού.

Η κυπριακή μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική εντοπίστηκε διάσπαρτη, σε μικρούς αριθμούς στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους τύπους χρηστικών σκευών. Η δυνατότητα της έρευνας, για ακριβέστερη χρονολόγηση των κυπριακών μεσαιωνικών εφυαλωμένων σκευών, αλλοιώνει την εικόνα της συχνότητας χρήσης του τύπου, καθώς αδυνατεί να αναγνωρίσει τη πλειοψηφία των ακόσμητων χρηστικών σκευών της ίδιας χρονικής περιόδου. Συνεπώς, χρονολογικά, παρουσιάζονται ανωμαλίες όσον αφορά την συχνότητα του κάθε τύπου κεραμικής στο αγροτικό περιβάλλον του νησιού κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Η προσπάθεια ομαδοποίησης των αριθμών οστράκων κεραμικής των SCSP, TAESP, PKAP από τους «Κυρίως Βυζαντινούς χρόνους» (8^{ος}-12^{ος} αι.) μέχρι και την περίοδο «Μεσαίωνα-Οθωμανική περίοδος» με στόχο τη σύνδεση των αποτελεσμάτων με τα ποσοτικά δεδομένα της μεγάλης κατηγορίας «Μεσαίωνα και Νεότεροι χρόνοι» (12^{ος}-Σήμερα), παρουσίασε την πραγματική, εν μέρει, αναλογία των εφυαλωμένων επιτραπέζιων σκευών έναντι των υπολοίπων κατηγοριών χρηστικών σκευών.

Επιπρόσθετα, μέσω της ομαδοποίησης, σύνθεσης, μελέτης και σύγκρισης των ποσοτικών αποτελεσμάτων, 5 διαφορετικών ερευνών ξεκινώντας από την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} αι.-μέσα 7^{ον} αι.) μέχρι τους Νεότερους χρόνους, κατέστη δυνατή η παρουσίαση ζητημάτων της έρευνας, σχετικών με το κεραμικό υλικό, όπως «Το Βυζαντινό Πρόβλημα». Η περίοδος αυτή, όσο αθόρυβη και αν παρουσιάζεται μέσω των αρχαιολογικών ευρημάτων, δεν αποτελεί περίοδο αποσιώπησης και υποβάθμισης, αλλά μια περίοδος αλλαγής και προσαρμογής, η οποία θα εξελιχθεί στην Μεσαιωνική (Πούλου-Παπαδημητρίου 2001, 247-248).

Η αλλοιωμένη εικόνα των αποτελεσμάτων πιθανό να επηρέασε τις απόψεις ειδικών σχετικά με τη χρήση της εφυσωμένης κεραμικής στην αγροτική ύπαιθρο και την αξία της. Η χρήση ενός εύθραυστου και κομψού αγγείου ως σκεύος καθημερινής χρήσης σε ένα φτωχό νοικοκυριό, είναι άξια αμφισβήτησης, καθώς η οικονομική κατάσταση ενός νοικοκυριού αντικατοπτρίζεται μέσω του υλικού πολιτισμού του. Ο περιορισμένος αριθμός εφυσωμένης κεραμικής στο αγροτικό περιβάλλον της Κύπρου, κατά την Μεσαιωνική περίοδο, όπως και τα λιγοστά εισαγόμενα εφυσωμένα σκεύη, συνδράμουν στην κατανόηση των αναγκών, αξιών και ιδανικών των κατοίκων. Η εφυσωμένη μεσαιωνική κεραμική εντοπίστηκε σε θέσεις της Συροπαλαιστινιακής ακτής, της σημερινής Τουρκίας, στον Ελλαδικό χώρο κ.α. Η εξαγωγή του προϊόντος όπως και η ταυτόχρονη μειωμένη εμφάνιση του στο αγροτικό τοπίο της ελεύθερης Κύπρου, εντείνει την άποψη περί πολυτέλειας του σκεύους, και περιορισμένης χρήσης του, μόνο από ειδικούς αξιωματούχους και ελίτ της Μεσαιωνικής Κύπρου.

Αναμφίβολα ο τρόπος και η συχνότητα χρήσης της κυπριακής εφυσωμένης μεσαιωνικής κεραμικής στην αγροτική ύπαιθρο, αποτελεί αντικείμενο το οποίο χρήζει περαιτέρω μελέτης. Καθώς η πλειονότητα των ευρημάτων κυπριακής μεσαιωνικής εφυσωμένης κεραμικής αποτελεί προϊόν παράνομων εκσκαφών, γεγονός το οποίο αποκλείει την γνώση του πραγματικού περιβάλλοντος του σκεύους, αναγκάζει την έρευνα να συγκεντρωθεί στο αγγείο ως ένα εφυσωμένο και διακοσμημένο κεραμικό σκεύος. Η μελέτη των αρχαιολογικών καταλοίπων τάφων, και συγκεκριμένα μέσω της μελέτης των οστών του νεκρού και πιθανότατα του χρήστη των μεσαιωνικών εφυσωμένων σκευών, είναι πιθανή η εξαγωγή πληροφοριών όσον αφορά την ηλικία, την διατροφή, και την οικονομική και κοινωνική του κατάσταση (Vroom 2014, 154,185). Επιπρόσθετα, μέσω της συνέχισης μελέτης του τύπου, της σύστασης του πηλού, της υάλωσης, της τεχνικής και της διακόσμησης των κυπριακών μεσαιωνικών εφυσωμένων σκευών, στο μέλλον θα είναι δυνατός ο διαχωρισμός των τύπων σε εργαστήρια και «σχολές». Η δυνατότητα αναγνώρισης της προέλευσης και ταυτοποίησης των εργαστηρίων και της παραγωγής τους, θα αποτελέσει σημείο στην μελέτη της μεσαιωνικής εφυσωμένης κεραμικής της Κύπρου.

8. Βιβλιογραφία

8.1 Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Βιώνης, Α.Κ. 2017, «Τα ταπεινά αντικείμενα ως μέσο αναγνώρισης και αξιολόγησης της ανθρώπινης δραστηριότητας στο Βυζαντινό χωριό (8ος–15ος αι.): Δεδομένα από συστηματικές έρευνες επιφανείας» στο Αναστασία Γ. Γιαγκάκη και Αγγελική Πανοπούλου (επιμ.) *Το Βυζάντιο χωρίς Λάμψη: Τα Ταπεινά Αντικείμενα και η Χρήση τους στον Καθημερινό Βίο των Βυζαντινών*: 11–44. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Γεωργιάδη Π. Κ. 2017, *Ιστορία της Κύπρου*, Καθημερινή: 230, Λευκωσία

Γιαγκάκη Γ.Α. 2018, «Κεραμικά και οι χρήσεις τους» στο Αναστασία Γ. Γιαγκάκη και Αγγελική Πανοπούλου (επιμ.) *Το Βυζάντιο χωρίς λάμψη: Τα Ταπεινά Αντικείμενα και η Χρήση τους στον Καθημερινό Βίο των Βυζαντινών*: 111–171. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Ιωάννου Π.Θ. 1988, *Άγνωστοί περιηγητές στην Κύπρο Μέρος Ι*: 11-23, Αθήνα

Κονναρή Α. 2018, «Συνέχειες και ασυνέχειες στη δουλοπαροικιακή πολιτική της βενετικής διοίκησης στην Κύπρο» στο επιμ. Κώστας Ε. Λαμπρινός *Κοινωνίες της υπαίθρου στην ελληνοβενετική Ανατολή (13ος-18ος αι.)*: 51-91, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών

Κονναρή Α. 2020, Η Κύπρος με πρωτεύουσα τη Λευκωσία υπό τη δυναστεία των Λουζινιανών (1192-1474/89), στο Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιμ.) *Μεσαιωνική Λευκωσία: Πρωτεύουσα ώσμωσης Ανατολής και Δύσης*, Λευκωσία: Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας

Μακροπούλου Δ. 1985, Από το υστεροβυζαντινό νεκροταφείο της Μονής Βλατάδων, *Η Θεσσαλονίκη* 1.

Μπακιρτζής, Χ. 2003, *Βυζαντινά Τσουκαλολάγνα*, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού δελτίου αρ. 39

Παπαδημητρίου Ε. 2005, *Νεότερη εφυσωμένη κεραμική της Κύπρου: τα εργαστήρια της Λαπήθου*, Λευκωσία: Εν Τύποις: 13-19, 108-119.

Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. 1987, «Ο Μεσαιωνικός κόσμος της Κύπρου μέσα από παραστάσεις εφυσωμένων αγγείων», *Αρχαιολογία* 24, τεύχος Σεπτέμβριου 1987: 41-43

Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. 1989, *Μεσαιωνική Κυπριακή Κεραμική στο Μουσείο του Ιδρύματος Περίδη*, Λάρνακα: Ίδρυμα Περίδη

Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. 1996, *Μεσαιωνική Εφυαλωμένη Κεραμική της Κύπρου: τα εργαστήρια Πάφου και Λαπήθου*. Λευκωσία: Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη

Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δ. 1999, *Επιτραπέζια και Μαγειρικά σκευή από τη Μεσαιωνική Κύπρο*, Ετήσια διάλεξη στο Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας (4 Νοέμβριου 1998), Λευκωσία: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης

Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. 2003, Εργαστήρια Εφυαλωμένης κεραμικής στον Βυζαντινό κόσμο στο 7ο Διεθνές Συνέδριο Μεσαιωνικής Κεραμικής της Μεσογείου: 45-66 ΠΡΑΚΤΙΚΑ Θεσσαλονίκη 11-16 Οκτωβρίου, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού - Ταμείο αρχαιολογικών πόρων και απαλλοτριώσεων

Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. 2005, «Γνωριμία με τη Βυζαντινή Εφυαλωμένη Κεραμική» στο *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ*, Τεύχος Σεπτέμβριος 96: 23-29.

Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. 2019, (επιμ.) «Μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμική από τη γη της Λαπήθου» στο *Αγγείων τέχνη από τη γη της Λαπήθου*, Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας: 105-126 Λευκωσία: Δήμος Λαπήθου

Πούλου-Παπαδημητρίου Ν. 2001, «Βυζαντινή κεραμική από τον ελληνικό νησιωτικό χώρο και από την Πελοπόννησο (7^{ος} – 9^{ος} αι.): μία πρώτη προσέγγιση στο *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7^{ος} – 9^{ος} αι.)* Διεθνή Συμπόσια 9, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών: 231-266

Χατζησάββας Σ. 1991 *Καταβολές: Η Αρχαιολογική Επισκόπηση 20 Κατεχόμενων Σήμερα Χωριών της επαρχίας Αμμοχώστου*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

8.2 Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alcock, S.E. και Cherry J.F. 2004, (επιμ.) *Side-by-side Survey: Comparative Regional Studies in the Mediterranean World*, Oxford: Oxbow books

Arbel B. 1984, "Cypriot Population under Venetian Rule: A Demographic Study" στο *Μελέται καί Υπομνήματα*, 1: 183-215

Arnold P.J. 1991, *Domestic Ceramic Production and Spatial Organization: A Mexican Case Study in Ethnoarchaeology*, *New Studies in Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press: 62

Armstrong P. Hatcher H. και Tite M. 1997, Changes in Byzantine Glazing technology from the ninth to thirteenth centuries, στο *La céramique médiévale en Méditerranée. Actes du 6e congrès, 13-18 Νοεμβρίου 1995*: 225-229

Athanassopoulos, E.F. και Wandsnider L 2004, (επιμ.) *Mediterranean Archaeological Landscapes: Current Issues*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology: 16, 82-83

Athanassopoulos E.F. 2017, Medieval Glazed Pottery: Archaeological Evidence from Rural Greece, Glazed Pottery of the Mediterranean and the Black Sea Region, 10th-18th Centuries στο Sergei Bocharov, Véronique François και Ayrat Sitdikov (επιμ.) *Archaeological Records of Eastern Europe*. Kazan

Attema, P, Bintliff, J, van Leusen, M, Bes, P, de Haas, T, Donev, D, Jongman, W, Kaptijn, E, Mayoral, V, Menchelli, S, Pasquinucci, M, Rosen, S, García Sánchez, J, Gutierrez Soler, L, Stone, D, Tol, G, Vermeulen, F και Vionis A. 2020, ‘A Guide to Good Practice in Mediterranean Surface Survey Projects’, *Journal of Greek Archaeology*, vol. 5: 1-62.

Böhlendorf-Arslan B. 2014, Medieval Cypriot Pottery in Turkey and Germany: An overview of distribution in archaeological sites and collections στο Papanikola-Bakirtzi D και Coureas N (επιμ.) *Cypriot Medieval Ceramics, Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 77-103

Blake H. McK. 1978, ‘Medieval Pottery: technical innovation or economic change?’ στο. H. McK Blake, T. W. Potter, D. B. Whitehouse (επιμ.) *Papers in Italian Archaeology I. The Lancaster Seminar: Recent Research in Prehistoric, Classical, and Medieval Archaeology*, British Archaeological Reports Supplementary Series 41: 435 Oxford

Boas J.A. 1994, ‘The Import of Western Ceramics to the Latin Kingdom of Jerusalem’ στο *Israel Exploration Journal Vol. 44, No. 1/2 (1994)*: 102-122

Bonner M. 2004, (επιμ.) *Arab-Byzantine relations in early Islamic times*, Ashgate/Variorum: 31-64

Hammond D. M. 2017, An Imperial Territory στο L. Vance Watrous et al. (επιμ.) *The Galatas Survey: The Socio-Economic and Political Development of a Contested Territory in Central Crete during the Neolithic to Ottoman Periods*, INSTAP Prehistory Monographs 55, INSTAP Academic Press.

Hildebrand J. A. και Hagstrum M. B. 1999, New Approaches to Ceramic Use and Discard: Cooking Pottery from the Peruvian Andes in Ethnoarchaeological Perspective, *American Antiquity* 10: 25-46.

Caraher, W., Moore, R. S., Pettegrew, D. K., Andrioti, M., Kardulias, P. N., Nakassis, D., και Olson, B. R. (επιμ.) 2014. *Pyla-Koutsopetria I: Archaeological Survey of an Ancient Coastal Town*, The American Schools of Oriental Research, Boston

Cadogan G. 2004, 'Hector Catling and the genesis of the Cyprus Survey' στο Maria Iacovou (επιμ.) *Archaeological Field Survey in Cyprus: Past History, Future Potentials. 1-2 December 2000, London: British School at Athens: 17-22*

Charalambous C., Sakalis A. J., Kantiranis N. A., Papadopoulou L. C., Tsirliganis N. C., και Stratis J. A. 2010, 'Cypriot Byzantine Glazed pottery: A study of the Paphos Workshops', *Archaeometry* 52: 628–643

Cavanagh, William, Crouwel, Joost, Catling, Richard, Shipley, Graham, Armstrong, Pamela, Fiselier, Jasper, Racham, Oliver, Bergem, Jan Willem, Wagstaff, Malcolm. 2002 "Continuity and Change in a Greek Rural Landscape: The Laconia Survey. The British School at Athens. Supplementary Volumes.

Cook H. 2014, From Boom to Bust: The Impact of the Crusades upon the Glazed pottery Paphos, Cyprus, During the thirteenth and fourteenth centuries a.d. from the theatre workshop perspective, στο Papanikola-Bakirtzi D και Coureas N (επιμ.) *Cypriot Medieval Ceramics, Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 29-43

Coureas N. 2014, 'Historical Conclusions' στο Papanikola-Bakirtzi D και Coureas N (επιμ.) *Cypriot Medieval Ceramics, Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 309-311

Dincer A. 2021 'Lordship and peasant status in Lusignan and Venetian Cyprus' στο Miriam Müller (επιμ.) *The Routledge Handbook of Medieval Rural Life*, Routledge: 38

François V. και Spieser J.M. 2006, «Η κεραμική και το γυαλί» στο Αικατερίνη Λαΐου (επιμ.) *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου, Τόμος Β*, Αθήνα: ΜΙΕΤ-Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης: 315-341

François V. and Vallauri L. 2014, 'Ceramics from Potamia-Agios Sozomenos: New archaeological Data on the Ceramic Production and trade in Cyprus' στο *Cypriot Medieval Ceramics: Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 45-55

François V. 2021, Potters, Mobility and Transfer of technology: Nicosia tin-glazed tableware in the 13th century, στο Platon Petridis, Anastasia G. Yangaki, Nikos Liaros, Elli-Evangelia Bia. 12th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics, Proceedings, 1, National Hellenic Research Foundation; National and Kapodistrian University of Athens: 185-194

Gabrieli, R.S. 2006, *Silent Witnesses: The Evidence of Domestic Wares of the 13th-19th Centuries in Paphos, Cyprus, for Local Economy and Social Organisation*, Sydney: University of Sydney: 61-639

Gabrieli, R.S. 2007, 'A Region apart: Coarse Ware of Medieval and Ottoman Cyprus' *BYZAS* 7, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul: 399-410

Gabrieli, R.S. 2014, "Shades of Brown; Regional Differentiation in the Coarse Ware of Medieval Cyprus" στο Papanikola-Bakirtzi D και Coureas N (επιμ.) *Cypriot Medieval Ceramics, Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 191-212

Given, M. 2017. Global Peasant, Local Elite: Mobility and Interaction in Ottoman Cyprus. *Journal of Islamic Archaeology* 4: 1-21.

Given, M., και Knapp B. 2003, *The Sydney Cyprus Survey Project: Social Approaches to Regional Archaeological Survey*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 336

Given, M., Knapp, B., Noller J., Sollars. L., Kassianidou V. 2013 a, *Landscape and Interaction. The Troodos Archaeological & Environmental Survey Project, Cyprus. Volume 1*, Levant Supplementary Series Volume 14, Oxford: CBRL

Given, M., Knapp, B., Noller J., Sollars. L., Kassianidou V. 2013b, *Landscape and Interaction. The Troodos Archaeological & Environmental Survey Project, Cyprus. Volume 2*, Levant Supplementary Series Volume 14, Oxford: CBRL

Given, M. Kassianidou, V. & Seretis K. 2002, *Στα ίχνη των Αρχαίων, Ιστορία και Αρχαιολογία της περιοχής ορεινής στην Κεντρική Κύπρο*. Λευκωσία: The British Academy

Given, M., Kassianidou V., Knapp A.B., & Noller J. 2002, Troodos Archaeological and Environmental Survey Project, Cyprus: Report on the 2001 Season, *Levant : the journal of the Council for British Research in the Levant*: 25-38

Green R., Barker C. και Gabrieli S. 2004, «Φαμπρικά: Το αρχαίο θέατρο της Πάφου» Λευκωσία: Moufflon Publications Ltd.

Hadjisavvas S. 2000, 'Surveying after Catling: the work of the Department of Antiquities Survey Branch since 1960' στο Maria Iacovou (επιμ.) *Archaeological Field Survey in Cyprus: Past History, Future Potentials* 1-2 December 2000, London: British School at Athens: 37-41.

Iacovou, M. (ed.), 2004. *Archaeological Field Survey in Cyprus: Past History, Future Potentials*. 1-2 December 2000, London: British School at Athens: 11-15.

Ioannou, E., Lanitis, A., Vionis, A. K., Papantoniou, G., και Savvides, N. 2021, “Augmented Reality Cultural Route at the Xeros River Valley, Larnaca, Cyprus’ *Lecture Notes in Computer Science*: 695–702.

Karambinis M. 2015, *The Island of Skyros from Late Roman to Early Modern Times: An archaeological survey*, Leiden: Archaeological Studies Leiden University 28.

Katsara E. 2021, An Assemblage of Luxurious Byzantine Glazed Tableware (Late 12th- early 13th c.) from a pit at Sparta, Laconia. Observations on Provenance issues and social economic and historical context. στο Pl. Petridis, An. G. Yangaki, N. Liaros και El. Bia (επιμ.), *Proceeding of the 12th Congress of AIECM3 International Association for the study of medieval and modern ceramics on Mediterranean* Vol. II (21-27 October 2018), Athens: National Hellenic Research Foundation, National and Kapodistrian University of Athens: 615-625

Köroglu G. 2007, “Glazed Pottery from Cyprus and the Hatay-Cukorova Region in the Mersin-Yumuktepe Excavations” στο Böhlendorf-Arslan et al. (επιμ.) Çanak. *Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, Byzas 7, Instabul

Mango C. 2013, *Βυζάντιο: Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, 6η Ανατ. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης: 77-91.

Megaw A.H.S. 1986, ‘Betwixt Greeks and Saracens’ στο Vassos Karageorghis (eds.) *Cyprus between the Orient and the Occident - Πρακτικά του Παγκοσμίου Αρχαιολογικού Συμποσίου*, MOM Éditions, Année 1982: 505-519.

Megaw A. H. S. 1968, ‘Zeuxippus Ware’ στο *The Annual of the British School at Athens Vol. 63*, Athens: British School at Athens: 67-88.

Michaelidou M. 2014, Cypriot Glazed Pottery from excavations in the town of Rhodes. A contribution to aspects of circulation and dating, στο *Cypriot Medieval Ceramics: Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 105-107

Moore R. S. και Gregory E. T. 2011, ‘Athienou Archaeological Project Survey Pottery’ στο Toumazou. K.M., Kardiulas P.N., Counts B.D. (επιμ.) 2011 *Crossroads and Boundaries: The Archaeology of Past and Present in the Malloura Valley, Cyprus*, Boston: American Schools of Oriental Research

Nicolaou-Konnari A. and Schabel C., (eds.) 2005, *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, The Medieval Mediterranean, Volume: 58 Leiden-Boston:16.

Papanikola-Bakirtzi D. 1989, “Medieval Pottery from Enkomi, Famagusta” στο V. Déroche και J.-M Spieser (eds.) *Recherches sur la Céramique Byzantine*, Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément XVIII Paris: École française d'Athènes, 233-246.

Papanikola-Bakirtzi, D. 1999, *Byzantine Glazed Ceramics; The Art of Sgraffito*, Αθήνα: Archaeological Receipts Fund.

Papanikola-Bakirtzis D. 2001, ‘Zeuxippus Ware: Some Minor Observations’ στο *British School at Athens Studies MOSAIC: Festschrift for A. H. S. Megaw, Vol. 8*, Αθήνα: British School at Athens: 131-134.

Papanikola-Bakirtzi, D. 2004, *Colours of Medieval Cyprus through the Ceramic Collection of the Leventis Municipal Museum of Nicosia*, Nicosia: The A. G. Leventis Foundation–The Leventis Municipal Museum of Nicosia.

Papanikola-Bakirtzi D. 2014, *Cypriot Medieval Ceramics: An overview στο Cypriot Medieval Ceramics: Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 17-28.

Papanikola-Bakirtzi D. 2021, ‘Ceramics’ στο Ellen C. Schwartz (επιμ.) *The Oxford Handbook of Byzantine Art and Architecture* Oxford handbooks. Oxford University Press: 550-560.

Parani M. 2015, ‘Living in a Sweet Land: The material culture of daily life on Cyprus 13th-14th Centuries’ στο Sabine Rogge και Michael Grünbart (επιμ.) *Medieval Cyprus: A place of Cultural Encounter*, Münster - New York, Waxmann: 219-244.

Papantoniou G, Vionis AK. 2018, ‘The River as an Economic Asset: Settlement and Society in the Xeros Valley in Cyprus’. *Land* 7:1-29.

Peña, J. T. 2007, ‘*Roman Pottery in the Archaeological Record*’ Cambridge: Cambridge University Press: 54-56.

Piltz E. 1996, ‘*The Von Post Collection of Cypriote Late Byzantine Glazed Pottery*’ στο Paul Äströms Förlag (επιμ.) *Studies in Mediterranean Archaeology VOL. CXIX*, Uppsala: Aströms Förlag: 6-13.

Poulou-Papadimitriou N, Elli Tziavella και Jeremy Ott 2012, 2012, “Burial practices in Byzantine Greece: archaeological evidence and methodological problems for its interpretation” στο M. Salamon, M. Wołoszyn, A. Musin, P. Špehar, M. Hardt, M.P. Kruk, A. Sulikowska-Gąska (επιμ.) *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012

Pradell T. & Molera J. 2020, 'Ceramic technology. How to characterize ceramic glazes' στο *Archaeological and Anthropological Sciences 12*, Springer-Verlag.

Randall I. 2013, 'Continuity and Change in the Ceramic Data: "The Byzantine Problem" and Cyprus during the Treaty Centuries'. στο *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*. Paris: Association «Centre d'Etudes Chypriotes», Volume 43: 275-286.

Rautman, M. L. 1998, 'Handmade Pottery and Social Change: The View from Late Roman Cyprus' στο *Journal of Mediterranean Archaeology vol. 11*. 81-106

Rautman, M. 2001, 'From polytheism to Christianity in the temples of Cyprus' στο Draper, P. (eds) *Ancient Journeys. A Festschrift in Honour of Eugene Numa Lane, Callaway, Cathy A. (Pamela Ann)*, The STOA

Rautman M. 2003, 'The Busy Countryside of Late Roman Cyprus,' στο *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*: 317-331

Rosser J. 1985, 'Excavations at Saranda Kolones, Paphos, Cyprus, 1981-1983', Washington DC: *Dumbarton Oaks Papers 39*: 81-97.

Rupp. W. D. 2000, 'Evolving strategies for investigating an extensive *terra incognita* in the Paphos District by the Canadian Palaipaphos Survey Project and the Western Cyprus Project' στο Maria Iacovou (επιμ.) *Archaeological Field Survey in Cyprus: Past History, Future Potentials*, 1-2 December 2000, London: British School at Athens: 63-74

Redford S. 2014, Port Saint Symeon ceramics and Cyprus στο D. Papanikola-Bakirtzi and N. Coureas (επιμ.), *Cypriot Medieval Ceramics. Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 125-151

Sanders G. 2016, 'Recent Finds from Ancient Corinth: How Little things make Big Differences', Tenth, Byvanck Lecture, Leiden: The Babesch Foundation: 1-37

Sanders G. 2017, 'Είχαν οι απλοί άνθρωποι κεραμικά; Είδη οικοσκευής των πλουσιότερων και των φτωχότερων βαθμίδων της κοινωνίας' στο Αναστασία Γ. Γιαγκάκη και Αγγελική Πανοπούλου (επιμ.) *Το Βυζάντιο χωρίς Λάμψη: Τα Ταπεινά Αντικείμενα και η Χρήση τους στον Καθημερινό Βίο των Βυζαντινών*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών: 79-107

Stern E.J και Avissar M. 2005, 'Pottery of the Crusader, Ayyubid, and Mamluk Periods in Israel', *IAA - Israel Antiquities Authority Reports Reports, No.26 Israel: Israel Antiquities Authority*: 57

Stern J.E. 2008, 'Production and Export of 13th c. Cypriot Pottery: the Evidence from the Crusader Kingdom of Jerusalem' στο *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*: 1-15

Stern, J.E., Shapiro A. και Waksman Y.S. 2012, 'Akko I: The 1991-1998 Excavations. The Crusader-Period Pottery: Part I: Text. Vol. 51. Israel Antiquities Authority

Stern J.E. 2014, The Paphos Glazed Wares, Distribution and Consumption in the Latin Kingdom of Jerusalem στο στο, D. Papanikola-Bakirtzi and N. Coureas (επιμ.), *Cypriot Medieval Ceramics. Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 61-76

Swiny S. 2004, The role of intuitive and small-scale surveys in Landscape Archaeology, στο Maria Iacovou (επιμ.) *Archaeological Field Survey in Cyprus: Past History, Future Potentials* (London 2004) 55-61

Taylor J.D.P 1938, 'Medieval Graves in Cyprus' στο *Ars Islamica, 1938, Vol. 5, No. 1*: 55-87.

Taylor J.D.P και A. H. S. Megaw 1951, 'Cypriot Medieval Glazed Pottery. Notes for a Preliminary Classification', *RDAC* 1937-39: 1-13.

Toumazou, M. K., Yerkes, R. W., & Kardulias, P. N. 1998, Athienou Archaeological Project: Investigations in the Malloura Valley, Cyprus, 1990-1995. *Journal of Field Archaeology*, 25(2), (1998) 163–182.

Ting C., Vionis A., Rehren T., Kassianidou V., Cook H., και Barker C. 2019, «The beginning of glazed ware production in late medieval Cyprus», *Journal of Archaeological Science: Reports*, Volume 27

Todd A. 2004, "Field Survey in the Vasilikos Valley" στο Maria Iacovou (επιμ.) *Archaeological Field Survey in Cyprus: Past History, Future Potentials*, 1-2 December 2000, London: British School at Athens:43-54

Toumazou. K.M., Kardiulas P.N., Counts B.D. 2011, Crossroads and Boundaries: The Archaeology of Past and Present in the Malloura Valley, Cyprus. Annual of the American Schools of Oriental Research, Volume 65. Boston: American Schools of Oriental Research

Toumazou, M. K., Yerkes, R. W., και Kardulias, P. N. 1998. "Athienou Archaeological Project: Investigations in the Malloura Valley, Cyprus 1990-1995" στο *Journal of Field Archaeology*, 25(2): 163–182.

Violaris Y. 2004, Excavations at the site of Palaion Demarcheion, Lefkosia. στο *Cahiers du Centre d'Etudes Chypristes*. Volume 34: 69-80

Violaris Y. 2014, Another "Pit Group" from Nicosia: A fifteenth Century Sealed Assemblage from the Site of Palaion Demarcheion, στο Papanikola-Bakirtzis D. και Coureas N. (επιμ.) *Cypriot Medieval Ceramics. Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation: 57-59

Vionis, A. K., Poblome, J., De Cupere, B., και Waelkens, M. 2010, A middle-late Byzantine Pottery Assemblage from Sagalassos: Typo-Chronology and Sociocultural Interpretation. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*: 423–464

Vionis K.A. 2017, “Understanding Settlements in Byzantine Greece: New Data and Approaches for Boetia, Sixth to Thirteenth Century”, *Dumbarton Oaks Papers* 71: 127-173

Vionis, A.K. 2017, The Byzantine to Early Modern pottery from Thespiiai στο *Boeotia Project, Volume II: The city of Thespiiai: Survey at a complex urban site*, McDonald Institute Monographs, Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research: 351–374.

Vionis A.K. 2018, “Settled and Sacred Landscapes of Cyprus: Church and Landscape in the Xeros Valley During the Early Byzantine Period στο Doria Nicolaou και Sabine Rogge (επιμ.) *Church Building in Cyprus (4th to 7th Centuries): A Mirror of Intercultural Contacts in the Eastern Mediterranean*, Schriften des Instituts für Interdisziplinäre Zypern-Studien Volume 12, Münster, New York: Waxmann: 45-70

Vionis, A.K., Dikomitou-Eliadou, M., Roumpou, M., Kalogeropoulos, N. και Kilikoglou, V. 2019, Stirring Pots on Fire: Medieval technology, diet and daily life in Cyprus στο: M. Parani και M. Olympios, επιμ., *The Art and Archaeology of Lusignan and Venetian Cyprus (1192–1571). Recent Research and New Discoveries*. Studies in the Visual Cultures of the Middle Ages 12, Turnhout, Belgium: Brepols Publishers: 245-268.

Vionis K.A. 2020, ‘Bridging the Early Medieval ‘Ceramic Gap’ in the Aegean and the Eastern Mediterranean (7th-9th c.): Local and Global Phenomena’, *HEROM; Journal of Hellenistic and Roman Material Culture Volume 9*: 291-313

Vionis K.A. 2022, A boom-bust cycle in Cyprus at the end of Antiquity: Landscape perspectives for settlement transformation στο Panayiotis Panayides και Ine Jacobs (επιμ.) *Cyprus in the Long Late Antiquity: History and Archaeology between the Sixth and Eighth Centuries*, Oxford: Oxbow:159-174

Vroom J. 2014, “Human representations on Medieval Cypriot ceramics and beyond: The enigma of mysterious figures wrapped in riddles” στο, D. Papanikola-Bakirtzi and N. Coureas (επιμ.), *Cypriot Medieval Ceramics. Reconsiderations and New Perspectives*, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation:153-187

Waksman S.y., Teslenko I., και Zelenko S. 2009, “Glazed wares as main cargoes and personal belongings in the Novy Svet shipwreck (13th c. AD, Crimea): a diversity of origins investigated by chemical analysis” στο *Actas del VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval*. Volume II, Asociación España: Española de Arqueología Medieval: 851-856

Wartburg V.M.L 2014, ‘Ubiquity and Conformity: A comparative study of Sugar Pottery Production excavated in Cyprus, στο D. Papanikola-Bakirtzi and N. Coureas (επιμ.), *Cypriot*

Medieval Ceramics. Reconsiderations and New Perspectives, Nicosia: The Cyprus Research Centre and The A. G. Leventis Foundation:213

Wilson T. 2013, "Making Maiolica" στο *Bulletin of the Detroit Institute of Arts*, Vol. 87, No. 1/4, : 6-7

Winther Jacobsen K. 2010, *From Pots to People: A ceramic approach to the archaeological interpretation of plough soil assemblages in Late Roman Cyprus*, BABESCH Supplement 17, Leuven: Peeters

Yangaki A. 2020, "New evidence on imported ceramics in the Aegean: Hitherto unknown categories of imported ceramics in the Aegean: Islamic pottery from the Byzantine Mesa Mani, pottery from the Crimea in Venetian Crete" στο Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Περίοδος Δ'. Τόμος ΜΑ' 41: 425-448.

Παράρτημα 1: Τύποι κεραμικής
ανά χρονική περίοδο και ερευνητικό πρόγραμμα

A1) Ύστερη Αρχαιότητα
(5^{ος} αι. – μέσα 7^{οο} αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Fine ware	170	35
Coarse ware	268	55
Kitchen ware	44	9
Imports	93	19
Σύνολο	575	100%

Πίνακας 33. Κεραμική Ύστερης Αρχαιότητας AAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
African Red Slip	6	10
Cypriot Red Slip	28	50
Phocaeian Red Slip	22	40
Σύνολο	56	100%

Πίνακας 34. Λεπτή επιτραπέζια κεραμική, Ύστερης Αρχαιότητας AAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Amphora	166	13.6
Amphora LR1	171	14
Amphora, Aegean Red	3	0.2
Basin	102	8.4
Basin, Piecrust Rim	15	1.2
Coarse ware	148	12.2
Coarse ware, Dhiorios Pot.	1	0.08
Coarse ware, Wheel-Ridged	145	11.9
Cooking ware	50	4.1
Cooking ware, Dhiorios For CU, POT	13	1
Cooking ware, LR Wheel-Ridged	1	0.08
Flat-Grooved	65	5.3
Frying Pan	32	2.6
Spirally Grooved	9	0.7
Pithos	21	1.7
Tile	18	26.7
African Red Slip, type 45, 50, 1, 10, 2, 3, 9	214	17.6
Egyptian Red Slip, typeA	5	0.4
Fine ware	2	0.1
Phocaeen ware, type 10, 3	29	2.3
Red Slip, Roman	2	0.1
Σύνολο	1213	100%

Πίνακας 35. Κεραμική Ύστερης Αρχαιότητας SCSP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Cooking ware	50	5.3
Cooking ware Dhiorios pot	3	0.9
Cooking ware jug type 1	2	0.2
Cooking ware lid type 2	1	0.1
Cooking ware pot rim type 4a, 6, 11, 12, 13, 14, 16	22	2
Cooking ware, casserole, rim type 1, 1a, 2c, 3, 5, 6	13	1
Gazan transport amphora	2	0.2
Heavy utility ware	10	1
Heavy utility ware rim type 1A , 1B, 10, 10a, 10b, 20, 21, 22, 28, 35	15	1.6
Late Roman 1 transport amphorae	81	9
Transport amphora, type 8,9,10	23	2.4
Palestinian transport amphora	3	0.9
Pan tile	201	22
Pithos, rim type 1, 10, 22	12	1.2
Semicircular cover tile	2	0.2
Tile, cover	6	0.6
Tile, pan	17	1.8
Tile, Skouriotissa, cover type 1, 2, 3, 4, 5	135	14
Tile, Skouriotissa, type 1, 2, 3, 4, 5, 6	130	13.9
Cypriote red slip ware, form 1, 1b, 2, 5, 8, 9, 9a, 9b, 9c, 11	146	15.6
Cypriote red slip ware, Kourion form	1	0.1
Egyptian red slip ware form I, P	2	0.2
Phocaeen red slip ware, form 10a, 1b, 03, 03f, 10, 10a, 10b	39	4
Red slip ware	18	2
Σύνολο	934	100%

Πίνακας 36. Κεραμική Ύστερης Αρχαιότητας TAESP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
African Red Slip 103, 104, 104-106, 105, 106, 61, 93, 99	25	0.4
African Red Slip, 104, 105, imitation	20	0.3
Amphora, Anemurium Type A	1	0.01
Amphora, Late Roman 1	295	5.7
Amphora, Late Roman 2	73	1.4
Amphora, Palestinian	1	0.01
Amphora, Roman Late	608	11.7
Basin, Late Roman Piccrust Rim	1	0.01
Basin. Late Roman	23	0.4
Coarse Ware, Roman Late	1327	23.9
Combed Ware, and narrow	29	2
Cypriot Red Slip, 1, 10, 11, 12, 2, 4, 7, 8, 9	167	3
Egyptian red Slip	1	0.01
Fineware, Roman Late	4	0.07
Kitchen ware, Frying Pan Palestinian	1	0.01
Kitchen Ware, Roman Late	112	2
Lamp, Roman Late	2	0.03
Medium Coarse Ware, Roman Late	315	6.10
Peacock and Williams 35	1	0.01
Phocaeen ware, 10, 2, 3	44	0.8
Pithos, Roman Late	11	0.2
Red Slip, Roman Late	14	0.2
Tile, Kopetra Corinthian Cover Roman Late	202	4
Tile, Roman Late	1883	36.4
Σύνολο	4160	100%

Πίνακας 37. Κεραμική Ύστερης Αρχαιότητας ΡΚΑΡ

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
CCW	2	0.03
Cooking Ware	302	4.6
CW-LR	5631	86.7
CW	59	0.9
FW	1	0.01
Sigillata	34	0.5
Undiagnosed	1	0.1
Wheel-made Cookware	1	0.1
Blanks	463	7.1
Σύνολο	6.494	100%

Πίνακας 38. Κεραμική Ύστερης Αρχαιότητας SeSaLaC

A2) Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι
(μέσα/τέλη 7^{ου} αι. – τέλη 12^{ου} αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Glazed fineware, 11th-12th centuries	3	100
Σύνολο	3	100%

Πίνακας 39. Κεραμική των Κυρίως Βυζαντινών χρόνων – AAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Cypriote sgraffito	6	35
Cypriote slip painted	1	6
Monochrome glazed	2	12
Sgraffito	4	23
Monochrome painted ware	1	6
Slip painted, white	3	18
Σύνολο	17	100%

Πίνακας 40. Κεραμική των Κυρίως Βυζαντινών χρόνων - TAESP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Coarse Ware, Early Medieval	3	100%
Σύνολο	3	100

Πίνακας 41. Κεραμική των Κυρίως Βυζαντινών χρόνων - PKAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Cooking ware	5	2.1%
CW	6	2.5%
Storage ware - BYZ, MED	2	0.8%
Fine Sgraffito ware	1	0.4%
Glazed white ware	1	0.4%
Green and Brown Painted ware	1	0.4%
Günsenin 1,3	3	1.2%
Handmade cookware, BYZ	17	7.2%
LRSW	4	1.6%
Multipurpose ware	1	0.4%
Otranto	1	0.4%
Painted ware - BYZ	1	0.4%
Pattern burnished ware	14	5.9%
Plain Tableware, BYZ	11	4.6%
Plain ware	11	4.6%
Red Slip ware	1	0.4%
Saracene 29,35	7	2.9%
Storage ware	22	9.3%
Storage ware - BYZ, MED	39	16.5%
Transport ware, BYZ	22	9.3%
Wheelmade cookware, BIZ,MED	24	10.1%
Blanks	42	17.7%
Σύνολο	236	100%

Πίνακας 42. Κεραμική των Κυρίως Βυζαντινών χρόνων – SeSaLaC

A3) Μεσαιωνική Περίοδος
(8ος αι. – 16ος αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Coarse Ware, Medieval	6	75
Fineware, medieval	2	25
Σύνολα	8	100%

Πίνακας 44. Μεσαιωνική Περίοδος – ΡΚΑΡ

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Brown Glazed Ware	1	2.3
Monochrome Glazed ware	1	2.3
Monochrome Glazed, pale green	3	6.9
Monochrome Glazed	2	4.6
Monochrome Glazed	1	2.3
Sgraffito	1	2.3
Sgraffito	1	2.3
Incised decoration type 3	1	2.3
Ttavvas type 2	3	6.9
Ttavvas, burnished	2	4.6
Utility rim type AA98	9	20.9
Utility bowl rim type 1	1	2.3
Utility ferrous base type 1	13	30.2
Unguentaria	1	2.3
Utility lid type 1	3	6.9
Σύνολο	43	100%

Πίνακας 45. Μεσαιωνική Περίοδος – ΤΑΕΣΡ

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Glazed ware	11	1,8
Handmade cookware	4	0,6
Handmade cookware - MED	9	1,4
Incised sgraffito ware - MED	1	0,1
Maiolica ware - MED	2	0,3
Monochrome Glazed ware	13	2,1
Monochrome sgraffito ware - MED	2	0,3
Multipurpose ware - Med	8	1,3
Painted ware - MED	2	0,3
Plain tableware - MED	42	6,9
Wheelman cookware - MED	1	0,1
Polychrome sgraffito ware - From Lapithos	5	0,8
Polychrome sgraffito ware - from Paphos	1	0,1
Polychrome sgraffito ware - MED	2	0,3
Sgraffito ware - MED	4	0,6
Slip painted ware - MED	2	0,3
Storage ware	173	28
Transport ware	107	17,6
Undiagnosed	1	0,1
Wheelmade cookware	63	10,3
Blanks	150	2,4
Σύνολα	603	100%

Πίνακας 46. Μεσαιωνική Περίοδος – SeSaLaC

A4) Ύστερη Μεσαιωνική Περίοδος
(τέλη 12^{ου} αι. – 16^{ος} αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Byzantine Glazed, Local	4	0.8
Coarse Ware Med UT	39	8
Cypriot Glazed	153	31.5
Cypriot Glazed IIIB	2	0.4
Cypriot Glazed IV	23	4.7
Cypriot Glazed IVA	1	0.2
Cypriot Glazed IVB	1	0.2
Cypriot Glazed IVC	15	3
Cypriot Glazed IX	62	12.7
Cypriot Glazed V	7	1.4
Cypriot Glazed VI	8	1.6
Cypriot Glazed VII	9	1.8
Cypriot Glazed VIII	5	1
Cypriot Glazed VIIIA	1	0.2
Cypriot Glazed VIIIB	77	15.8
Cypriot Glazed XI	32	6.5
Cypriot W1 Early LU	14	2.8
Glazed ware, Italian	4	0.8
Imported Sgraffito ware	9	1.8
Lemba Ware	13	2.6
Maiolica ware	2	0.4
Zeuxippos ware	4	0.8
Σύνολο	485	100%

Πίνακας 47. Ύστερη Μεσαιωνική περίοδος - SCSP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Cypriote sgraffito	22	11.7
Cypriote monochrome painted ware	1	0.5
Monochrome glazed ware	15	7.9
Monochrome glazed, pale green	5	2.6
Monochrome glazed, yellow	41	21.9
Sgraffito	2	1
Monochrome painted ware, green, yellow	101	54
Σύνολο	187	100%

Πίνακας 48. Ύστερη Μεσαιωνική περίοδος - TAESP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Cypriot Glazed	4	26.6
Cypriot Glazed Group IV	1	6.6
Cypriot Glazed Group IX	3	20
Cypriot Glazed Group V	1	6.6
Cypriot Green Glazed	1	6.6
Fineware, Glazed, Medieval late	1	6.6
Fineware, Medieval Late	2	13.3
Incised Ware, Medieval Late	1	6.6
Medium coarse ware, Medieval Late	1	6.6
Σύνολο	15	100%

Πίνακας 49. Ύστερη Μεσαιωνική περίοδος – ΡΚΑΡ

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Handmade cookware Medieval	2	4.6
Levantine glazed ware	1	2.3
Monochrome Glazed ware Medieval	3	6.9
Monochrome sgraffito ware Medieval	3	6.9
Plain Tableware	3	6.9
Polychrome sgraffito ware	2	4.6
Polychrome sgraffito ware from Lapithos	1	2.3
Polychrome sgraffito ware from Paphos	5	11.6
Slip painted ware	4	9.3
Storage ware	2	4.6
Transport ware	9	20.9
Wheelmade cookware, Medieval, Ottoman	6	13.9
Blanks	2	4.6
Σύνολο	43	100%

Πίνακας 50. Ύστερη Μεσαιωνική περίοδος – SeSaLaC

A5) Μεσαιωνικοί και Νεότεροι χρόνοι
(12^{ος} αι. – Νεότεροι Χρόνοι)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Brown Glazed Ware	55	1.2
Coarse Ware MM	307	0.07
Cypriot W1	802	18.6
Cypriot W4	2700	62.8
Fine ware - MM	1	0.02
Glazed Ware	226	5.2
Pithos-MM	127	2.9
Tile-MM AR	74	1.7
Water-pipe PO	1	0.02
Σύνολο	4.293	100%

Πίνακας 51. Μεσαιωνικοί και Νεότεροι χρόνοι – SCSP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Fineware glazed MM	2	2
Coarse Ware, MM	19	19.3
Kitchen ware, MM	1	1
Cypriot W-1	4	4
Cypriot W-3	41	42
Cypriot W-5	17	17.3
Cypriot W-6	2	2
Cypriot W-7	12	12
Σύνολο	98	100%

Πίνακας 52. Μεσαιωνικοί και Νεότεροι χρόνοι – PKAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Brick	13	0.8
Brown glazed ware	48	3
Burnished heavy utility ware, khaki	7	0.4
Burnished utility pinched spouted stamnos	11	0.7
Burnished ware, light utility ware, khaki	71	4.4
Cooking ware	10	0.6
Glazed ware	8	0.4
Heavy utility ware	649	41.3
Incised decoration type 4A, 2	25	1.5
Light utility ware, type 3, slashed handle	594	37.7
Monochrome glazed	6	0.3
Monochrome painted ware	4	1.1
Pithos , rim type 2,9	4	0.2
Tianistra	32	2
Tile, cover	1	0.06
Tile, pan, small flat	18	1
Tripod	1	0.06
Ttavas, burnished, type 2	12	0.7
Unguentaria	5	0.3
Unknown form 1	4	0.2
Utility ferrous base type 1	2	0.1
Utility handle type 02	1	0.06
Utility jar	3	0.1
Utility jug	3	0.1
Utility lid type 2	3	0.1
Utility pinched spouted jug	32	2
Utility pinched spouted stamnos with two handles	3	0.1
Utility ware	1	0.06
Σύνολο	1.571	100%

Πίνακας 53. Μεσαιωνικοί και Νεότεροι χρόνοι - TAESP

Α6) Μεσαίωνα και Οθωμανική περίοδος
(16^{ος} αι. – 19^{ος} αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Glazed Fineware	27	87
Coarse Ware	3	9.6
Turkish Pipe	1	3.2
Σύνολο	31	100%

Πίνακας 54. Μεσαίωνα και Οθωμανική Περίοδος -AAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Cypriote sgraffito	22	11.7
Cypriote monochrome painted ware	1	0.5
Monochrome glazed ware	15	7.9
Monochrome glazed, pale green	5	2.6
Monochrome glazed, yellow	41	21.9
Sgraffito	2	1
Monochrome painted ware, green, yellow	101	54
Σύνολο	187	100%

Πίνακας 55. Μεσαίωνα και Οθωμανική Περίοδος – TAESP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Slip-Painted Ware	1	100
Σύνολο	1	100

Πίνακας 56. Μεσαίωνα και Οθωμανική Περίοδος – PKAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Glazed ware	1	0.2
Incised ware	1	0.2
Multipurpose ware	2	0.4
Plain tableware	14	3
Handmade cookware	3	0.6
Handmade cookware Ottoman	4	0.8
Monochrome glazed ware	6	1
Monochrome glazed ware Ottoman	5	1
Monochrome sgraffito ware	1	0.2
Painted ware from Lapithos	2	0.4
Painted ware from Lapithos - Ottoman	1	0.2
Painted ware - Ottoman	1	0.2
Plain tableware - Ottoman	4	0.8
Polychrome sgraffito ware from Lapithos	2	0.4
Polychrome sgraffito ware	2	0.4
Sgraffito ware - Medieval	3	0.6
Slip painted ware - Medieval	1	0.2
Storage ware	17	3
Storage ware - Medieval	68	14
Storage ware - Ottoman	57	12
Transport ware	6	1
Transport ware - Medieval	68	14
Transport ware - Ottoman	74	15
Wheel-made Cookware	8	1.6
Wheel-made Cookware - Medieval	31	6.3
Wheel-made Cookware - Ottoman	54	10.9
Blanks	55	11
Σύνολο	491	100%

Πίνακας 57. Μεσαιώνας και Οθωμανική Περίοδος – SeSaLaC

Παράρτημα 2: Χρήση και Λειτουργία
αγγείων ανά χρονική περίοδο και ερευνητικό πρόγραμμα.

B1) Ύστερη Αρχαιότητα
(5^{ος} αι. – μέσα 7^{ου} αι.)

Χρηστική Κατηγορία	AAP	%	SCSP	%	TAESP	%	PKAP	%	SeSaLaC	%
Κεραμίδες και τούβλα	-	-	18	1	493	53	2.085	50	657	10
Μαγειρικά αγγεία	44	10	21	2	86	9	113	3	366	6
Ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	268	55	283	23	38	4	1.338	32	3.046	46
Φωτισμός	-	-	-	-	-	-	2	0.04	-	-
Ακόσμητη λεπτοειδής κεραμική (ελαφριά δραστηριότητα)	-	-	213	20	-	-	368	9	213	3
Προσωπικό αντικείμενο	-	-	-	-	-	-	2	0.04	-	-
Μεταφορά	-	-	87	7	109	12	978	24	-	-
Επιτραπέζιο αγγείο	170	35	252	21	206	22	275	7	815	12
Με κόσμηση	56	11.4	250	20,6	206	22	271	6.5	34	0.5
Ακόσμητο	114	23.6	2	0,16	0	0	4	0.1	781	11.7
Αδιάγνωστο	-	-	-	-	-	-	-	-	1578	23
Χρηστικό αγγείο	-	-	295	26	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	487	100%	1212	100%	934	100%	4161	100%	6675	100%

Πίνακας 58. Χρήση – Ύστερη Αρχαιότητα

A2) Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι
(μέσα/τέλη 7^{ου} αι. – τέλη 12^{ου} αι.)

Χρηστική Κατηγορία	AAP	%	TAESP	%	PKAP	%	SeSaLaC	%
Μαγειρικά αγγεία	-	-	-	-	-	-	226	55
Ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	-	-	-	-	3	100	63	15
Μεταφορά	-	-	-	-	-	-	22	5
Επιτραπέζιο αγγείο	3	100	17	100	-	-	51	12.4
Με κόσμηση	3	100	12	71	-	-	3	1
Ακόσμητο	0	0	5	29	-	-	48	12
Χρηστικό αγγείο	-	-	-	-	-	-	47	12
Σύνολο	3	100%	17	100%	3	100%	409	100%

Πίνακας 59. Χρήση – Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι

B3) Μεσαιωνική Περίοδος
(8^{ος} αι. – 16^{ος} αι.)

Χρηστική Κατηγορία	TAESP	%	PKAP	%	SeSaLaC	%
Μαγειρικά αγγεία	18	41.8	-	-	77	12.7
Ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	-	-	6	75	173	28.6
Ακόσμητη λεπτοειδής κεραμική (ελαφριά δραστηριότητα)	-	-	-	-	8	1.3
Μεταφορά	-	-	-	-	108	17.9
Επιτραπέζιο αγγείο	11	25.5	2	25	87	14.4
Με κόσμηση	10	23.2	-	-	41	6.7
Ακόσμητο	1	2.3	2	25	46	7.6
Αδιάγνωστο	-	-	-	-	151	25
Χρηστικό αγγείο	14	32.5	-	-	-	-
Σύνολο	43	100%	8	100%	603	100%

Πίνακας 60. Χρήση – Μεσαιωνική Περίοδος

B4) Ύστερη Μεσαιωνική Περίοδος
(τέλη 12^{ου} αι. – 16^{ος} αι.)

Χρηστική Κατηγορία	SCSP	%	TAESP	%	PKAP	%	SeSaLaC	%
Μαγειρικά αγγεία	-	-	-	-	-	-	8	18.6
Ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	53	11	-	-	1	0.6	11	25.5
Επιτραπέζιο αγγείο	432	89	122	100	14	94.5	22	51.1
Με κόσμηση	432	89	118	96.7	11	73.3	15	34.8
Ακόσμητο	-	-	5	3.3	3	21.2	7	16.2
Χρηστικό αγγείο	-	-	-	-	-	-	2	4.6
Σύνολο	485	100%	122	100%	15	100%	43	100%

Πίνακας 61. Χρήση – Ύστερη Μεσαιωνική

B5) Μεσαιωνικοί και Νεότεροι Χρόνοι
(12^{ος} αι. – Νεότεροι Χρόνοι)

Χρηστική Κατηγορία	AAP	%	SCSP	%	TAESP	%	PKAP	%
Κεραμίδες και τούβλα	-	-	74	2	36	2	-	-
Μαγειρικά αγγεία	3	1	-	-	54	4	-	-
Ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	362	93	127	3	1.006	66	18	19
Ακόσμητη λεπτοειδής κεραμική (ελαφριά δραστηριότητα)	1	0.5	3.503	82	260	17	76	79
Επιτραπέζιο αγγείο	20	5	282	6	21	1	2	2
Με κόσμηση	20	5.18	281	7	15	0.9	-	-
Ακόσμητο	0	0	1	1	6	0.3	2	2
Χρηστικό αγγείο	-	-	307	7	150	10	-	-
Σύνολο	386	100%	4.293	100%	1.550	100%	96	100%

Πίνακας 62. Χρήση – Μεσαιώνας και Νεότεροι Χρόνοι

B6) Μεσαίωνας και Οθωμανική περίοδος
(16^{ος} αι. – 19^{ος} αι.)

Χρηστική κατηγορία	AAP	%	TAESP	%	PKAP	%	SeSaLaC	%
Μαγειρικά αγγεία	-	-	-	-	-	-	88	18
Ακόσμητη χονδροειδής κεραμική (αποθήκευση, ελαφριά ή βαριά δραστηριότητα)	3	10	-	-	-	-	141	29
Ακόσμητη λεπτοειδής κεραμική (ελαφριά δραστηριότητα)	-	-	-	-	-	-	2	0.5
Προσωπικό αντικείμενο	1	3	-	-	-	-	-	-
Μεταφορά	-	-	-	-	-	-	156	31
Επιτραπέζιο αγγείο	27	87	186	100	1	100	45	9
Με κόσμηση	27	87	86	46	0	0	25	5
Ακόσμητο	0	0	100	54	1	100	20	4
Αδιάγνωστο	-	-	-	-	-	-	59	12
Σύνολο	31	100%	186	100%	1	100%	491	100%

Πίνακας 63. Χρήση – Μεσαίωνας και Οθωμανική Περίοδος

Παράρτημα 3: Εισαγόμενα κεραμικά
ανά χρονική περίοδο και ερευνητικό πρόγραμμα.

Γ1) Ύστερη Αρχαιότητα
(5^{ος} αι. – μέσα 7^ο αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
African Red Slip	6	10.7
Phocaean Red Slip	22	39.3
Σύνολο	28	100%

Πίνακας 64. Εισαγωγές – Ύστερη Αρχαιότητα – AAP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Egyptian red slip ware form I, A, P	2	4
Phocaean red slip ware, 01A, 10A, IB, 03, 03F, 10, 10B	39	89
Palestinian transport amphora	3	7
Σύνολο	44	100%

Πίνακας 65. Εισαγωγές – Ύστερη Αρχαιότητα – TAESP

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
African Red Slip, 45, 50	41	52
Egyptian Red Slip, A	5	6
Phocaean ware, 10, 3	29	37
Amphora, Aegean Red	3	5
Σύνολο	78	100%

Πίνακας 66. Εισαγωγές – Ύστερη Αρχαιότητα – SCSP

Τύπος	Σχήμα αγγείου	Περιοχή Προέλευσης	Ποσότητα Οστράκων	%
CW-LR	Transport Amphora	Αιγαίο	12	5.1
FW	Jug-Juglet	Αιγαίο	1	0.4
CW-LR	Unknown	Αιγαίο	3	1.2
LRSW	Dish	Αφρική	1	0.4
CW-LR	Amphora	Μαύρη Θάλασσα	1	0.4
CW-LR	Amphora (Kuzmanov)	Μαύρη Θάλασσα	12	5.1
CW-LR	Transport Amphora Gusmanov	Μαύρη Θάλασσα	1	0.4
CW-LR	Amphora	Κιλικία	8	3.4
CW-LR	Jug	Κιλικία	6	2.5
CW-LR	Pithos	Κιλικία	1	0.4
CW-LR	Transport Amphora	Κιλικία	3	1.2
CW-LR	Transport Amphora (LRA1)	Κιλικία	87	37.1
CW-LR	Transport Amphora	Γάζα	3	1.2
LRSW	Plate	Μίλητος	1	0.4
LRSW	Dish	Φώκαια	31	13.2
LRSW	Plate	Φώκαια	9	3.8
?	Amphora	Σινώπη	1	0.4
CW-LR	Amphora (Kuzmanov 9)	Σινώπη	1	0.4
CW-LR	Jug (Kuzmanov 9)	Σινώπη	1	0.4
CW-LR	Transport Amphora (Kuzmanov 9)	Σινώπη	49	20.9
CW-LR	Cooking pot - Chytra	Σίφνος	1	0.4
CW-LR	Transport Amphora	Τουρκία	1	0.4
Σύνολο			234	100%

Πίνακας 67. Εισαγωγές – Υστερη Αρχαιότητα – SeSaLaC

Γ2) Κυρίως Βυζαντινοί χρόνοι
(μέσα/τέλη 7^{ου} αι. – τέλη 12^{ου} αι.)

Τύπος	Σχήμα	Περιοχή Προέλευσης	Ποσότητα Οστράκων	%
Saracchane 35	Amphora	Αιγαίο	5	26.3
Green and Brown Painted Ware	Bowl	Αιγαίο	1	5.2
Slip Painted Ware-Byzantine	Bowl	Αιγαίο	1	5.2
Fine Sgraffito Ware	Bowl	Αιγαίο	1	5.2
Incised Sgraffito Ware-Byzantine	Bowl	Αιγαίο	1	5.2
Glazed red ware	Chafing Dish	Αιγαίο	2	10.5
Green and Brown Painted Ware	Deep Dish	Αιγαίο	2	10.5
Incised Sgraffito Ware-Byzantine	Deep Dish	Αιγαίο	3	15.7
Slip Painted Ware-Byzantine	Plate	Αιγαίο	1	5.2
Glazed white ware	-	Κωνσταντινούπολη	1	5.2
Wheel made, Cookware - Byzantine	Cooking pot - Chytra	Παλαιστίνη	1	5.2
Σύνολο			19	100%

Πίνακας 68. Εισαγωγές – Κυρίως Βυζαντινοί Χρόνοι – SeSaLaC

Γ3) Ύστερη Μεσαιωνική περίοδος
(12^{ος} αι. – 16^{ος} αι.)

Τύπος	Ποσότητα Οστράκων	%
Zeuxippos ware	4	21
Maiolica ware	2	11
Glazed ware, Italian	4	21
Imported Sgraffito ware	9	47
Σύνολο	19	100%

Πίνακας 69. Εισαγωγές – Ύστερος Μεσαίωνας SCSP

Τύπος	Σχήμα	Προέλευση	Ποσότητα Οστράκων	%
Slip Painted Ware-Medieval	Bowl	Αιγαίο	2	16.6
Polychrome Sgraffito Ware-Medieval	Bowl	Αιγαίο	1	8.3
Monochrome Glazed Ware-Medieval	Bowl	Αιγαίο	1	8.3
Monochrome Glazed Ware-Medieval	Plate	Αιγαίο	5	41.6
Levantine Glazed ware - MED	Pot=casserole	Συριοπαλαιστινιακή ακτή	1	8.3
Maiolica ware - MED	Jug	Ιταλία	1	8.3
Maiolica ware - MED	Cup	Ιταλία	1	8.3
Σύνολο			12	100%

Πίνακας 71. Εισαγωγές - Μεσαίωνας SeSaLaC

Γ4) Μεσαίωνας και Οθωμανική περίοδος
(16^{ος} αι. – 19^{ος} αι.)

Τύπος	Σχήμα	Προέλευση	Ποσότητα Οστράκων	%
Wheel-made cookware - Ottoman	Pot-casserole	Σίφνος	1	100%
Σύνολο			1	100%

*Πίνακας 72. Εισαγωγές – Μεσαίωνας και Οθωμανική περίοδος -
SeSaLaC*

9. Λίστα Πινάκων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΟΙ ΧΡΟΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.	6
ΠΙΝΑΚΑΣ 2. ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ Η ΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ. (CHERRY 2000,25).....	15
ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΕΡΑΜΙΚΩΝ – TAESP (GIVEN ET AL. 2013, VOL. 1, 29).....	24
ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΤΕΛΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΧΡΗΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	24
ΠΙΝΑΚΑΣ 6. ΧΡΟΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	25
ΠΙΝΑΚΑΣ 8. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΒΑΣΗ ΤΩΝ TAYLOR (1938), MEGAW (1937-39) ΚΑΙ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ (1996). (GIVEN ET AL. 2013B, TABLE 3.5.).....	29
ΠΙΝΑΚΑΣ 10. ΠΟΣΟΣΤΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΝΑ ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΑΡ, (ΤΟΥΜΑΖΟΥ 1998, 207)	41
ΠΙΝΑΚΑΣ 11. ΠΟΣΟΣΤΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΝΑ ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΣΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ SeSaLaC (ΠΑΡΑΝΤΟΝΙΟΥ ΚΑΙ VIONIS 2018)	52
ΠΙΝΑΚΑΣ 13. ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΜΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ –ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	54
ΠΙΝΑΚΑΣ 14. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΡΥΘΡΟΒΑΦΟΥΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, (GIVEN ET AL. 2013A, 65).....	55
ΠΙΝΑΚΑΣ 15. ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΡΥΘΡΟΒΑΦΟΥΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΚΑΛΑΒΑΣΣΟΣ-ΚΟΙΠΕΤΡΑ (RAUTMAN 2003, 319)	56
ΠΙΝΑΚΑΣ 16. ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ 3 ΧΡΗΣΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ (ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ, ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΚΑΙ ΑΜΦΟΡΕΙΣ) ΠΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΤΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΕΝΤΑΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΣΚΥΡΟΥ (4 ^ο ΚΑΙ 7 ^ο ΑΙ.) (ΚΑΡΑΜΒΙΝΙΣ. 2015, 218)	57
ΠΙΝΑΚΑΣ 17. ΑΡΙΘΜΟΙ ΟΣΤΡΑΚΩΝ – ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	59
ΠΙΝΑΚΑΣ 18. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ.....	60
ΠΙΝΑΚΑΣ 19. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΠΟΣΟΤΗΤΩΝ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΕΦΥΑΛΩΣΗ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ	62
ΠΙΝΑΚΑΣ 20.ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΧΡΗΣΤΙΚΑ ΕΙΔΗ, ΎΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ, SCSP, TAESP, ΡΚΑΡ, SeSaLaC	65
ΠΙΝΑΚΑΣ 21.ΑΡΙΘΜΟΙ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΞΕΝΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, TAESP (GIVEN ET AL. 80)	66
ΠΙΝΑΚΑΣ 22. ΠΟΣΟΣΤΑ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΘΕΣΠΙΩΝ (VIONIS 2017,367)	67
ΠΙΝΑΚΑΣ 23. ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΟΣΤΡΑΚΩΝ, ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ, TAESP, ΡΚΑΡ, SeSaLaC.....	68
ΠΙΝΑΚΑΣ 24. ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΕΙΔΗ ΧΡΗΣΤΙΚΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ.68	
ΠΙΝΑΚΑΣ 25. ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΜΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ	68
ΠΙΝΑΚΑΣ 26. ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΧΡΗΣΤΙΚΑ ΣΚΕΥΗ - ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ..69	
ΠΙΝΑΚΑΣ 27. ΠΟΣΟΣΤΑ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΑΝΑΛΟΓΩΣ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΕΜΠΙΠΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΘΕΣΠΙΩΝ. (VIONIS 2017, 372)	70
ΠΙΝΑΚΑΣ 28. ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ (VM4) ΚΑΙ ΤΟ ΓΙΝΟΣΑΤΗ (TS23). (VIONIS 2017, 363)	71
ΠΙΝΑΚΑΣ 29. ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΌΛΑ ΤΑ ΆΛΛΑ ΕΙΔΗ ΧΡΗΣΤΙΚΩΝ ΣΚΕΥΩΝ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ - ΣΗΜΕΡΑ.....	72
ΠΙΝΑΚΑΣ 30. ΣΥΝΟΛΟ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΌΛΑ ΤΑ ΆΛΛΑ ΕΙΔΗ ΧΡΗΣΤΙΚΩΝ ΣΚΕΥΩΝ (ΎΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΜΕΧΡΙ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ).....	73
ΠΙΝΑΚΑΣ 31. ΣΥΝΟΛΟ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΚΟΣΜΗΤΗΣ (ΎΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΜΕΧΡΙ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ).....	73
ΠΙΝΑΚΑΣ 32. ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΙΣΑΓΟΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗ – ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	75
ΠΙΝΑΚΑΣ 33. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΑΑΡ.....	100
ΠΙΝΑΚΑΣ 34. ΛΕΠΤΗ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗ, ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΑΑΡ.....	100
ΠΙΝΑΚΑΣ 35. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ SCSP	101
ΠΙΝΑΚΑΣ 35. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ SCSP	101
ΠΙΝΑΚΑΣ 35. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ SCSP	102
ΠΙΝΑΚΑΣ 36. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ TAESP	102
ΠΙΝΑΚΑΣ 37. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΡΚΑΡ.....	103
ΠΙΝΑΚΑΣ 38. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ SeSaLaC.....	104
ΠΙΝΑΚΑΣ 39. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ – ΑΑΡ	105
ΠΙΝΑΚΑΣ 40. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ - TAESP	105

ΠΙΝΑΚΑΣ 41. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ - ΡΚΑΡ.....	105
ΠΙΝΑΚΑΣ 42. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ – SESALAC	106
ΠΙΝΑΚΑΣ 44. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – ΡΚΑΡ	107
ΠΙΝΑΚΑΣ 45. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – ΤΑΕSP.....	107
ΠΙΝΑΚΑΣ 46. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – SESALAC	108
ΠΙΝΑΚΑΣ 47. ΎΣΤΕΡΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - SCSP	109
ΠΙΝΑΚΑΣ 48. ΎΣΤΕΡΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΤΑΕSP	109
ΠΙΝΑΚΑΣ 49. ΎΣΤΕΡΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – ΡΚΑΡ.....	110
ΠΙΝΑΚΑΣ 50. ΎΣΤΕΡΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – SESALAC	110
ΠΙΝΑΚΑΣ 51. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – SCSP.....	111
ΠΙΝΑΚΑΣ 52. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – ΡΚΑΡ.....	111
ΠΙΝΑΚΑΣ 53. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ - ΤΑΕSP	112
ΠΙΝΑΚΑΣ 54. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ -ΑΑΡ	113
ΠΙΝΑΚΑΣ 55. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – ΤΑΕSP	113
ΠΙΝΑΚΑΣ 56. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – ΡΚΑΡ.....	113
ΠΙΝΑΚΑΣ 57. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ – SESALAC	114
ΠΙΝΑΚΑΣ 58. ΧΡΗΣΗ – ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	116
ΠΙΝΑΚΑΣ 59. ΧΡΗΣΗ – ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.....	117
ΠΙΝΑΚΑΣ 60. ΧΡΗΣΗ – ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	118
ΠΙΝΑΚΑΣ 61. ΧΡΗΣΗ – ΎΣΤΕΡΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	119
ΠΙΝΑΚΑΣ 62. ΧΡΗΣΗ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.....	120
ΠΙΝΑΚΑΣ 63. ΧΡΗΣΗ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	121
ΠΙΝΑΚΑΣ 64. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ – ΑΑΡ.....	123
ΠΙΝΑΚΑΣ 65. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ – ΤΑΕSP	123
ΠΙΝΑΚΑΣ 66. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ – SCSP	123
ΠΙΝΑΚΑΣ 67. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ – SESALAC	124
ΠΙΝΑΚΑΣ 68. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – SESALAC	125
ΠΙΝΑΚΑΣ 69. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΎΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ SCSP	126
ΠΙΝΑΚΑΣ 71. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ - ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ SESALAC	126
ΠΙΝΑΚΑΣ 72. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - SESALAC	127
ΠΙΝΑΚΑΣ 70. ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - SESALAC	127

10. Λίστα Εικόνων

EΙΚΟΝΑ 1. ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΠΟ ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (TING ET AL. 2021, 35).....	5
EΙΚΟΝΑ 2. ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΟΖΩΜΕΝΟΥ (Δ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ; (LECUYER ΚΑΙ MICHAELIDES, 2000, 147).....	14
EΙΚΟΝΑ 3. ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΚΑΙ ΟΠΙΣΘΟΦΥΛΛΟ (ΕΚΘΕΣΗ Κ.ΧΡΙΣΤΑΚΗ ΛΟΪΖΙΔΗ, ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1947 (ΒΑΚΙΡΤΖΙ, 2014, 18).....	17
EΙΚΟΝΑ 4. ΕΚΘΕΣΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΙΕΡΙΔΗ (ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΠΟ Ε.Ι).....	18
EΙΚΟΝΕΣ 5,6,7. ΜΕΡΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΟ ΛΕΒΕΝΤΕΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ (ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΠΟ Ε.Ι).....	19
EΙΚΟΝΑ 11. ΡΥΛΑ – ΚΟΥΤΣΟΡΕΤΡΙΑ 1, CARAHET ET AL. 2014, ΕΞΩΦΥΛΛΟ	22
EΙΚΟΝΑ 10. LANDSCAPE AND INTERACTION, ΤΟΜΟΣ 2. GIVEN ET AL. 2013B ΕΞΩΦΥΛΛΟ	22
EΙΚΟΝΑ 9. THE SYDNEY CYPRUS SURVEY PROJECT, GIVEN ΚΑΙ KNAPP 2003, ΕΞΩΦΥΛΛΟ.....	22
EΙΚΟΝΑ 8. CROSSROADS AND BOUNDARIES, MOORE ΚΑΙ GREGORY 2011, ΕΞΩΦΥΛΛΟ	22
EΙΚΟΝΑ 12. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ. ΤΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΛΕΜΠΑΣ ΚΑΙ ΛΑΠΗΘΟΥ, ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ 1996, ΕΞΩΦΥΛΛΟ	22
EΙΚΟΝΑ 13. ΣΤΑΔΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΑΓΓΕΙΟΥ ΜΕ ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΕΝΟ ΜΕ ΧΡΩΜΑ. (ΡΑΡΑΝΙΚΟΛΑ-ΒΑΚΙΡΤΖΙ 2004, 40).....	28
EΙΚΟΝΑ 14. ΑΓΓΕΙΑ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΕΝΑ ΜΕ ΤΡΙΠΟΛΙΣΚΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΨΗΣΙΜΑΤΟΣ. (ΡΑΡΑΝΙΚΟΛΑ-ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ 2004, 41)	28
EΙΚΟΝΑ 16. ΜΟΥΧΡΟΥΤΙ ΜΕ ΔΑΡΕΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΜΕ ΚΑΦΕΚΙΤΡΙΝΟ ΧΡΩΜΑ. ΚΥΝΗΓΟΣ ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ, ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΦΟΥ 13 ^ο ς ΑΙ. (ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ 1998, ΕΙΚ. 10 Α.Β.	30
EΙΚΟΝΑ 15. ΚΑΝΑΤΑ. ΓΡΑΠΤΗ ΔΙ' ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΟΣ, ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΦΟΥ (STERN 2014, 69).....	30
EΙΚΟΝΑ 18. ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ, ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΜΕ ΚΑΦΕΚΙΤΡΙΝΟ ΚΑΙ ΠΡΑΣΙΝΟ ΧΡΩΜΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ, 14 ^ο ς ΑΙ. (ΡΑΡΑΝΙΚΟΛΑ-ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ 2004, 143)	31
EΙΚΟΝΑ 17. ΚΟΥΠΑ, ΕΓΧΑΡΑΚΤΟΥ ΜΕ ΚΑΦΕΚΙΤΡΙΝΟ ΚΑΙ ΠΡΑΣΙΝΟ ΧΡΩΜΑ ΤΥΠΟΥ, (BYZANTINA ΝΕΟΦΥΤΟΥ 28)	31
EΙΚΟΝΑ 21. ΚΟΥΠΕΣ, ΤΥΠΟΙ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΠΑΦΟΥ, ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ (ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ 1996, 61).....	32
EΙΚΟΝΑ 22. ΚΟΥΠΑ ΜΕ ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΜΕ ΚΑΦΕΚΙΤΡΙΝΟ ΚΑΙ ΠΡΑΣΙΝΟ ΧΡΩΜΑ. 14 ^ο ς ΑΙ. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΦΟΥ, (ΡΑΡΑΝΙΚΟΛΑ-ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ 2004, 109).....	33
EΙΚΟΝΑ 23. ΒΑΣΗ ΚΑΙΒΑΝΟΥ 13ΟΥ ΑΙ. ΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΦΑΜΠΡΙΚΑ. (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 2006) (GREEN ET AL. 2004, 42).....	33
EΙΚΟΝΑ 24. ΚΥΠΕΛΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΤΩ ΠΑΦΟΥ-ΔΟΦΟΣ ΦΑΜΠΡΙΚΑ (13 ^ο ς ΑΙ.) (GREEN ET AL. 2004, 46).....	33
EΙΚΟΝΑ 25. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΣΚΕΥΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΛΑΠΗΘΟΥ (ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ 1996, 148).....	34
EΙΚΟΝΑ 26 ΤΥΠΟΛΟΓΙΟ, ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΕΓΚΩΜΗΣ (ΡΑΡΑΝΙΚΟΛΑ-ΒΑΚΙΡΤΖΙ 1989, 235)	35
EΙΚΟΝΑ 27. ΟΣΤΡΑΚΑ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΑΠΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ. (FRANÇOIS 2021, 189)	35
EΙΚΟΝΑ 28. ΤΥΠΟΙ ΤΣΟΥΚΑΛΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ (ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ 2003, ΠΙΝΑΚΑΣ 8).....	37
EΙΚΟΝΑ 29. ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΤΣΑΡΟΛΑΣ (SMADAR 2003, 626).....	37
EΙΚΟΝΑ 30. ΤΥΠΟΣ ΤΗΓΑΝΙΟΥ ΠΟΥ ΕΝΤΟΠΙΣΤΗΚΕ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΣΑΡΑΝΤΑ ΚΟΛΩΝΕΣ, ΣΤΗ ΚΥΠΡΟ. ΑΡΧΕΣ 13ΟΥ ΑΙ. (ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ 2003, ΠΙΝΑΚΑΣ. 10,2).....	38
EΙΚΟΝΑ 31. ΣΧΕΔΙΟ - ΣΑΛΤΣΑΡΙΟΝ, ΣΥΛΛΟΓΗ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΠΙΕΡΙΔΗ, ΚΥΠΡΟΣ. (ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ 2003, ΠΙΝΑΚΑΣ 13.5)	38
EΙΚΟΝΑ 32. ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΠΙΘΩΝ (ΧΕΙΛΟΣ ΚΑΙ ΛΑΙΜΟΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑ, ΔΕΞΙΑ ΒΑΣΗ) (GABRIELI 2006, 64).....	38
EΙΚΟΝΑ 33. ΚΑΝΑΤΕΣ ΜΕ PINCHED SPOUT (ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΧΗΜΗ ΠΡΟΧΟΥΣ) (GABRIELI 2006, 610)	39
EΙΚΟΝΑ 34. ΚΟΥΠΑ ΜΕ ΕΣΩ ΝΕΥΟΝ ΧΕΙΛΟΣ ΚΑΙ ΤΡΙΦΥΛΛΟΣΧΗΜΗ ΠΡΟΧΟΗ (GABRIELI 2006, 630)	39
EΙΚΟΝΑ 35. ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΠΕΛΙΟ (SCSP) (ΠΗΓΗ : HTTPS://ARCHAEOLOGYDATASERVICE.AC.UK/ARCHIVES/VIEW/SCSP_VAR_2001/IMAGES.CFM)	42
EΙΚΟΝΑ 36. ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΜΙΤΣΕΡΟ (SCSP) (ΠΗΓΗ : HTTPS://ARCHAEOLOGYDATASERVICE.AC.UK/ARCHIVES/VIEW/SCSP_VAR_2001/IMAGES.CFM)	43
EΙΚΟΝΑ 37. ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ SU3409. (ΠΗΓΗ: HTTPS://INTARCH.AC.UK/JOURNAL/ISSUE20/4/IMAGES/FIG03.HTML)	45
EΙΚΟΝΑ 38. Η ΚΕΡΑΜΟΛΟΓΟΣ KRISTINA WINTHER JACOBSEN ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗ, ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΕΜΒΡΙΩΝ, 27 ΙΟΥΛΙΟΥ 2002 (ΠΗΓΗ: HTTPS://INTARCH.AC.UK/JOURNAL/ISSUE20/4/IMAGES/FIG06.HTML)	45
EΙΚΟΝΑ 39. ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΑΕΣΡ, (ΠΗΓΗ: HTTPS://INTARCH.AC.UK/JOURNAL/ISSUE20/4/TOF.HTM)	46
EΙΚΟΝΑ 40. 4 ΖΩΝΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΡΚΑΡ (CARAHET ET AL. 2014, 24).....	48
EΙΚΟΝΑ 41. ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΖΩΝΗ Ι. (CARAHET ET AL. 2014, 21)	48
EΙΚΟΝΑ 43. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΡΚΑΡ (CARAHET ET AL. 2014, 250)	49

<i>ΕΙΚΟΝΑ 42. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΡΚΑΡ (CARAHET ET AL. 2014, 45).....</i>	<i>49</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 44. ΚΤΗΡΙΑΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗΣ Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ, ΡΚΑΡ (CARAHET ET AL. 2014, 246)...</i>	<i>49</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 45. ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΚΟΦΙΝΟΥ. ΕΜΦΑΝΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΤΡΙΚΛΙΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ (ΥΣΤΕΡΟΥ 6^{ΟΥ} Η 7^{ΟΥ} ΑΙ.) (ΠΑΡΑΝΤΟΝΙΟΥ ΚΑΙ VIONIS 2018, 48)</i>	<i>51</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 46. ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΥΠΟΥ ΖΕΥΣΙΠΠΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗ ΧΡΥΣΟΠΟΛΙΤΙΣΣΑ ΣΤΗ ΚΑΤΩ ΠΑΦΟ (ΠΑΡΑΝΙΚΟΛΑ-ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ 2001, 132)</i>	<i>76</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 47. ΚΟΥΠΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΜΑΓΙΟΛΙΚΑ (1525-1528 Μ.Χ.) ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΜΑΣΤΡΟΥ GIORGIO ANDREOLI ΤΟΥ GUBBIO. ΠΗΓΗ: HTTPS://WWW.NGA.GOV/FEATURES/SLIDESHOWS/ITALIAN-RENAISSANCE-CERAMICS.HTML</i>	<i>76</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 48. ΚΟΥΠΑ, ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΟ ΣΚΕΥΟΣ ΜΕ ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΦΕΚΤΡΙΝΟΥ ΚΑΙ ΠΡΑΣΙΝΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΤΥΠΟΥ "PORT ST SYMEON WARE", 12^{ΟΣ} – 13^{ΟΣ} ΑΙ., ΑΛ ΜΙΝΑ, ΤΟΥΡΚΙΑ (ΠΗΓΗ: HTTPS://WWW.BRITISHMUSEUM.ORG/COLLECTION/OBJECT/W_1937-0317-6).....</i>	<i>76</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 50. ΚΟΥΠΑ. ΣΚΗΝΗ ΚΑΘΗΜΕΝΟΥ ΟΙΝΟΧΟΟΥ, ΤΟΥΡΚΙΑ ΠΙΘΑΝΟΤΑ ΑΠΟ ΜΟΥΣΟΥΕΣΤΙΑ, (REDFORD 2014, 139)</i>	<i>77</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 49. ΚΟΥΠΑ, ΣΚΗΝΗ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ. ΑΝΤΑΝΑ, ΤΟΥΡΚΙΑ, ΠΙΘΑΝΟΤΑ ΑΠΟ ΜΟΥΣΟΥΕΣΤΙΑ (REDFORD 2014, FIG.2)</i>	<i>77</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 51.. ΚΟΥΠΑ ΜΕ ΠΟΛΥΧΡΩΜΗ ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΝΟΤΙΑ ΚΡΙΜΑΙΑ, ΕΝΤΕΙΧΙΣΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟΥΣ ΛΑΜΠΙΩΤΕΣ ΚΡΗΤΗΣ.</i>	<i>77</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 52. ΟΣΤΡΑΚΟ, ΦΥΛΛΗ, ΕΙΣΗΜΕΝΗ ΑΠΟ ΒΟΡΙΑ ΙΤΑΛΙΑ (GREEN ET AL. 2004, 46)</i>	<i>78</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 53. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΚΡΑ (STERN 2014, 67)</i>	<i>80</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 54. Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΨΥΧΑΓΩΓΕΙ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΣΤΟ PONTE DO MOURO. ΕΜΦΑΝΕΙΣ ΟΙ ΕΥΑΙΝΕΣ ΠΙΑΤΕΛΕΣ (SANDERS 2018, 107).....</i>	<i>82</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 55. ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΟ ΠΙΑΤΟ, ΣΕ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ, ΣΗΜΕΡΑ. (ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ Ε.Ι).....</i>	<i>84</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 56. ΚΟΥΠΑ «ΠΑΝΤΡΕΜΕΝΟ ΖΕΥΓΑΡΙ», (12^{ΟΣ} – 15^{ΟΣ} ΑΙ.) ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΙΕΡΙΔΗ</i>	<i>84</i>
<i>ΕΙΚΟΝΑ 57. ΤΑΦΗ ΚΑΙ ΥΠΑΡΞΗ ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΩΝ ΣΚΕΥΩΝ, ΘΕΣΗ ΧΡΥΣΑΝΑΓΙΩΤΙΣΣΑ(TAYLOR 1938, FIG.30).....</i>	<i>85</i>

11. Λίστα Χαρτών

ΧΑΡΤΗΣ 1. ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ (ΣΕ ΕΚΤΙΜΗΣΗ) ΤΩΝ 5 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ (ΠΡΟΣΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ SESALAC, AAP, PKAP ΣΤΟΝ ΗΔΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟ ΧΑΡΤΗ) (GIVEN, M. 2017 10)	8
ΧΑΡΤΗΣ 2. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF CYPRUS (1955-59), ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (HADJISAVVAS 2000, 38)	10
ΧΑΡΤΗΣ 3. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF CYPRUS (1973-75), ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (HADJISAVVAS 2000, 39)	11
ΧΑΡΤΗΣ 3. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF CYPRUS (1973-75), ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ (HADJISAVVAS 2000, 39)	11
ΧΑΡΤΗΣ 4. ΣΧΕΛΙΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ "VASILIKSO VALLEY SURVEY PROJECT" (TODD, 2000, 49)	12
ΧΑΡΤΗΣ 5. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ CANADIAN PALAIPARHOS SURVEY PROJECT (CSCP) (RUPP 2000, 65)	13
ΧΑΡΤΗΣ 6. ΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΕΦΥΛΩΜΕΝΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ. 1) ΛΑΠΗΘΟΣ (ΥΣΤΕΡΟΣ 14 ^ο ΑΙ. – 16 ^ο ΑΙ.) 2) ΛΕΥΚΩΣΙΑ (12 ^ο /13 ^ο ΑΙ. – 14 ^ο /15 ^ο ΑΙ.) 3) ΈΓΚΩΜΗ (ΜΕΣΑ 13 ^ο ΑΙ. – 14 ^ο ΑΙ.) 4) ΔΕΜΠΑ (ΜΕΣΑ/ΥΣΤΕΡΟΣ 13 ^ο ΑΙ.–ΜΕΣΑ 14 ^ο ΑΙ.) 5) ΚΟΥΚΛΙΑ (13 ^ο /14 ^ο ΑΙ.;) (ΠΙΘΑΝΟΝ) 6) ΚΑΤΩ ΠΑΦΟΣ-ΛΟΦΟΣ ΦΑΜΠΡΙΚΑΣ (ΠΡΩΙΜΟΣ/ΜΕΣΟΣ 13 ^ο ΑΙ.–14 ^ο ΑΙ.) 7) ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΟΛΟΙ (13 ^ο - 14 ^ο ΑΙ.;) (ΠΙΘΑΝΟΝ) 8) ΒΑΣΑ ΚΟΙΛΑΝΙΟΥ (14 ^ο -15 ^ο ΑΙ.;) (ΠΙΘΑΝΟΝ) ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟ (ΒΙΩΝΗΣ 2019, 242)	32
ΧΑΡΤΗΣ 7. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ AAP. (ΤΟΥΜΑΖΟΥ 1998, 164)	40
ΧΑΡΤΗΣ 8. Η ΘΕΣΗ ΜΑΛΛΟΥΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΑΘΗΝΟΥ, ΓΟΛΓΟΥΣ ΚΑΙ ΙΔΑΙΟΝ. (MOORE ΚΑΙ GREGORY 2011, 89)	41
ΧΑΡΤΗΣ 9. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ SCSP (GIVEN 2002, 2)	42
ΧΑΡΤΗΣ 10. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ, ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΑΕSP ΚΑΙ SCSP (GIVEN ET AL.)	44
ΧΑΡΤΗΣ 11. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΡΚΑΡ (CARAHET ET AL. 2014, 2)	47
ΧΑΡΤΗΣ 12. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ SESALAC ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΑ ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΧΩΡΙΑ (VIONIS 2022, 162)	50
ΧΑΡΤΗΣ 13. ΠΟΣΟΤΗΤΕΣ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΠΟΥ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ, ΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ (VIONIS 2022, 164)	52
ΧΑΡΤΗΣ 14. ΧΑΡΤΗΣ ΣΚΥΡΟΥ. ΣΗΜΕΙΩΜΕΝΕΣ ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΕΥΦΟΡΕΣ ΚΟΙΛΑΔΕΣ (KARAMBINIS M. 2015, 17)	57
ΧΑΡΤΗΣ 15. ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΣΕΩΝ ΕΞΑΓΩΓΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΕΦΥΛΩΜΕΝΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΣΤΗ ΣΥΡΙΟΠΑΛΙΣΤΙΝΙΑΚΗ ΑΚΤΗ (STERN 2014, 63)	79
ΧΑΡΤΗΣ 16. ΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΝΟΤΙΑ ΑΚΤΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ, ΟΠΟΥ ΕΝΤΟΠΙΣΤΗΚΕ ΕΦΥΛΩΜΕΝΗ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (BÖHLENDORF-ARSLAN 2014, 80)	79